

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักขณ์ ประเภตบทร้อยกรอง ตามหลักสูตร
แกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑

ปัจจุบันเป็นยุคที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นไปอย่างรวดเร็ว ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสื่อสาร (Information Communication Technology) ช่วยให้โลกได้เข้าถึงความรู้ใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลาและสังคมโลกกำลังเดินเข้าสู่สังคมฐานความรู้(Knowledge-based society) การศึกษาหลักธรรมจึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน เพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมให้เป็นคนดี ในสังคมสามารถเลือกสรรข้อมูลที่เป็นประโยชน์มาใช้ในการเรียนรู้ และการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมที่สอดแทรกในเนื้อหาร้อยกรองต่างๆ เพื่อได้รับความบันเทิง เป็นประโยชน์ในการอบรมตน เป็นประโยชน์ในการพัฒนาบุคลิกภาพ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาด้าน จริยธรรมตามหลักแนวทางพระพุทธศาสนา และพัฒนาสังคม สามารถที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่าง มีความสุข^๑

๓.๑ วรรณคดีวิจักษ์เรื่องนิราศภูเขาทอง

๓.๑.๑ ความเป็นมาของนิราศภูเขาทอง

๓.๑.๑.๑ ความหมายของ คำว่า นิราศ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายว่า นิราศ ๑ : [ราด] ก. ไปจาก, ระเหระหน, ปราศจาก น. เรื่องราวที่พรรณนาถึงการจากกันหรือจากที่เข้าไปในที่ต่างๆ เป็นต้น มักแต่งเป็นกลอนหรือโคลง เช่น นิราศนรินทร์ นิราศเมืองแกลง (ส.) ส่วนนิราศ ๒ : [ราด] ก. ปราศจากความหวัง, ไม้มีความต้องการ, หมดอยาก, เฉยอยู่. (ส.ป.นิราศา)^๒

นิราศ หมายถึง งานประพันธ์ประเภทหนึ่ง ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นิราศเรื่องแรกของไทยนั้น ได้แก่ โคลงหรือกวีชัย ซึ่งแต่งในสมัยอยุธยา นิราศนั้น มักมีเนื้อหาในเชิงพรรณนาถึงการเดินทางเป็นหลัก มักจะเล่าถึงเส้นทาง การเดินทาง และบอกเล่าถึงสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง ขณะเดียวกัน มักจะสอดแทรกความคิด ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางนั้น โดยมักจะเชื่อมโยงสิ่งที่พบเห็นกับความรู้สึกภายใน ผู้แต่งนิราศ มักจะใช้คำประพันธ์แบบ

^๑ ทัศน เวิร์กาดา ดร. และคณะ, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานภาษาไทย : วรรณสารภาษา
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่มที่ ๑ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

^๒ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๕๒. , (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๑.

ร้อยกรองเป็นหลัก แต่นิราศที่แต่งด้วยร้อยแก้วก็มีอยู่บ้างเช่นกัน อนึ่ง คำว่า นิราศ มีความหมายตามตัวอักษรว่า จาก พราก ไปจากฯลฯ แต่นิราศอาจหมายถึงงานประพันธ์ที่พรรณนาถึงเหตุการณ์ตามลำดับ พร้อมทั้งแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์นั้นๆ โดยมิได้มีการเดินทาง หรือการพลัดพรากก็ได้ วรรณกรรมประเภทนิราศมักมีความยาวไม่มาก พรรณนาถึงสิ่งสวยงาม และความรู้สึกผูกพันที่มีต่อบุคคลที่ตนรัก และเนื่องจากกวีส่วนใหญ่เป็นชาย เนื้อหาในนิราศจึงมักจะพรรณนาถึงหญิงที่ตนรัก กระทั่งกลายเป็นขนบธรรมเนียม ของการแต่งนิราศมาจวบจนปัจจุบัน ที่ผู้แต่งนิราศ มักจะผูกเรื่องราวของการคร่ำครวญถึงหญิงที่รัก ขณะที่เล่าถึงสิ่งที่ได้พบเห็นระหว่างการเดินทางด้วย^๓

นิราศภูเขาทอง หมายถึงวรรณคดีประเภทนิราศ ได้รับการยกย่องว่าเป็นนิราศเรื่องที่ดีที่สุดของสุนทรภู่ (พ.ศ. ๒๓๒๙ - ๒๓๙๘) ท่านแต่งนิราศเรื่องนี้จากการเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองที่กรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) เมื่อเดือนสิบเอ็ด ปีชวด (พ.ศ. ๒๓๗๑) ขณะบวชเป็นพระภิกษุสุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราววิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คน ตลอดจนแทรกเกร็ดความรู้ที่จะทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพและเข้าใจในสภาพสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น วิถีชีวิตของชาวบ้าน วัฒนธรรม และศิลปะแขนงต่างๆ เป็นต้น^๔

๓.๑.๑.๒ ความเป็นมานิราศภูเขาทอง

สุนทรภู่แต่งนิราศภูเขาทองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อราวปลาย พ.ศ. ๒๓๗๓ โดยเล่าถึงการเดินทางเพื่อไปนมัสการเจดีย์ หรือจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน หลังจากจำพรรษาอยู่ที่วัดราชบูรณะ หรือวัดเลียบ

นิราศภูเขาทอง

“นิราศภูเขาทอง” เป็นงานประพันธ์ประเภทหนึ่งของไทย มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เท่าที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน นิราศเรื่องแรกของไทยนั้น ได้แก่ โคลงนิราศหริภุญชัย แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื้อหาของนิราศส่วนใหญ่มักเป็นการคร่ำครวญของกวี (ชาย) ต่อสตรีอันเป็นที่รัก เนื่องจากต้องพลัดพรากจากนางมาไกล อย่างไรก็ตาม นางในนิราศที่กวีพรรณนาว่าจากมานั้น อาจจะมีตัวตนจริงหรือไม่ก็ได้ แต่กวีส่วนใหญ่ถือว่านางผู้เป็นที่รักเป็นปัจจัยสำคัญที่จะเอื้อให้กวีแต่งนิราศได้ไพเราะ แม้ในสมัยหลังนักกวีอาจไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องการคร่ำครวญถึงนาง แต่เน้นที่การบันทึก

^๓ พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทยวรรณคดีและวรรณกรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ อจท. , ๒๕๕๑), หน้า ๓.

^๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ, หนังสือสาระการเรียนรู้พื้นฐาน วรรณคดีวิภักษ์หลักสูตรขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ครูสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

ระยะทางเหตุการณ์และอารมณ์ แต่ก็ยังมีบทควาถึงนางแทรกอยู่ ดังเช่น นิราศภูเขาทองที่สุนทรภู่แต่ง ทั้งที่กำลังบวชอยู่ สุนทรภู่ก็ยังเห็นว่า การควาถึงสตรีเป็นสิ่งที่จำเป็นในการแต่งนิราศ จึงกล่าวไว้ในตอนท้ายกลอนนิราศเรื่องนี้ว่า

ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด	แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
ซึ่งคร่ำครวญทำที่พิริพีไร	ตามนัยกายพยักกลอนแต่ก่อนมา
เหมือนแม่ครัวคั่วแกงพะแนงผัด	สารพัดเพียญขันธ์เครื่องมังสา
อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา	ต้องโรยหน้าเสียสักหน่อยอร่อยใจ
จงทราบความตามจริงทุกสิ่งสิ้น	อย่านึกนิทานถลางแหงนไฉน
นักเลงกลอนนอนเปล่าก็เศร้าใจ	จึงรำไรเรื่องร้างเล่นบ้างเอ๋ย ^๕

๓.๑.๑.๓ ประวัติผู้แต่ง

สุนทรภู่ มีนามเดิมว่า “ภู่” เกิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ในวัยเด็กสุนทรภู่ได้อาศัยอยู่กับมารดา ซึ่งถวายตัวเป็นพระนมในพระองค์เจ้าหญิงจกมล พระธิดาในกรมราชวังบวรสถานพิมุข และได้รับการศึกษาชั้นต้นที่วัดชีปะขาวซึ่งปัจจุบัน คือวัดศรีสุทธาราม ต่อมาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ได้เข้ารับราชการ และได้แสดงความสามารถด้านการประพันธ์ จนเป็นที่พอพระทัย จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุนสุนทรโวหาร แต่เมื่อสิ้นรัชกาล สุนทรภู่ได้ออกบวชเป็นเวลาร่วม ๒๐ ปี ในระหว่างนี้สุนทรภู่ได้มีโอกาสเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆ และแต่งนิราศขึ้นหลายเรื่อง ซึ่งรวมถึงนิราศภูเขาทอง เมื่อลาสิกขาแล้ว สุนทรภู่ได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นอาลักษณ์ในสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชกาล ที่ ๔ สุนทรภู่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นตำแหน่งราชการสุดท้ายก่อนถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๕๔๘ รวมอายุได้ ๗๐ ปี สุนทรภู่ได้รับยกย่องว่าเป็นกวีที่มีความสามารถในการแต่งกลอน เนื่องจากกลอนที่สุนทรภู่แต่ง มีลักษณะเฉพาะของตนเอง จึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง และถือเป็นแบบอย่างที่มีผู้แต่งตามตลอดมา นอกจากนี้ผลงานของสุนทรภู่อีกหลายเรื่องยังมีการนำไปแปลและดัดแปลงเป็น การ์ตูน ภาพยนตร์ เพลง และละคร เป็นต้น ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ ในโอกาสครบรอบ ๒๐๐ ปีชาตีกาล สุนทรภู่ได้รับการยกย่องจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมสหประชาชาติ (United Nations Education) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นของโลกด้านวรรณกรรม^๖

^๕ พงษ์จันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓-๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

๓.๑.๑.๔ เนื้อเรื่องนิราศภูเขาทอง

นิราศภูเขาทอง สุนทรภู่ ได้ ท่านแต่งนิราศเรื่องนี้จากการเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ที่กรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) เมื่อเดือนสิบเอ็ด ปีชวด (พ.ศ. ๒๓๗๑) ขณะนั้นบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดราชบูรณะ ขณะนั้นมีอายุได้ ๔๒ ปี นิราศภูเขาทอง ไม่ได้เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก ความพิศวาส แต่จะพรรณนาถึงความจริงแท้ของชีวิตมนุษย์ โดยท่านยกเอาชีวิตของท่านเป็นตัวอย่าง เพราะฉะนั้น นิราศภูเขาทอง จึงเด่นด้วยปรัชญา ความคิดที่ลึกซึ้ง เริ่มต้นด้วยการปรารภถึงสาเหตุที่ต้องออกจากวัดราชบูรณะและเดินทางโดยเรือพร้อมหนูพุด ซึ่งเป็นบุตรชาย ล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยาผ่านพระบรมมหาราชวัง จนมาถึงวัดประโคนปึก ผ่านโรงเหล้า บางจาก บางพลู บางพลัด บางโพ บ้านฉนวน วัดเขมา ตลาดแก้ว ตลาดขวัญบางธณี เกาะเกร็ด บางพูด บางเคื่อ บางหลวงเชิงราก สามโคก บ้านจั่ว เกาะราชคราม จนถึงกรุงเก่า เมื่อเวลาเย็น โดยจอดเรือพักที่ท่าน้ำวัดพระเมรุ ครั้นรุ่งเช้าจึงไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองส่วนขากลับ สุนทรภู่กล่าวแต่เพียงว่า เมื่อถึงกรุงเทพมหานคร ได้จอดเรือเทียบเรือที่ท่าน้ำหน้าวัดอรุณราชวรารามรวมหวาวิหาร^๗ นิราศเรื่องนี้เป็นนิราศแห่งความตกยาก ความเศร้า และความพลัดหวัง ความคิดเกี่ยวกับการปลงสังเวช ตนจึงหลั่งไหลออกมาจากหัวใจของสุนทรภู่อย่างไม่สิ้นสาย สุนทรภู่อุทิศส่วนใหญ่ของนิราศเพื่อพูดถึงตนเอง และพูดคร่ำครวญรำพันอย่างไม่อิดระตามอำเภอใจ ต้นเรื่อง สุนทรภู่กล่าวว่าอยู่ที่วัดราชบูรณะได้ ๓ พรรษา คือกล่าวไว้ว่า สามฤดู อยู่ดีไม่มีภัย หลังจากนั้นท่านรำพันด้วยความอาลัยกล่าวถึงสาเหตุที่ต้องออกเดินทางจากวัดราชบูรณะ^๘ เริ่มเรื่องนิราศภูเขาทองโดยกล่าวถึงช่วงเวลาและสาเหตุที่ต้องออกเดินทางครั้งนี้ โดยมีเรื่องราว ดังต่อไปนี้

รับจันทรนิญโยมทนา

ออกจากวัดทัศนาคาวาส

สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย

โอ้อาวาสราชบูรณะพระวิหาร

เหลือรำลึกนึกน่าน้ำตากระเด็น

จะยกหยิบิบติเป็นที่ตั้ง

จึงจำลาอาวาสนิราศร้าง

เดือนสิบเอ็ดเสด็จจรพระวสา

ขุสีลาลงเรือเหลืออาลัย

เมื่อตรุษสารทพระพรรษาได้อาศัย

มาจำไกลอารามเมื่อยามเย็น^๙

แต่นี้นานนับทิวาจะมาเห็น

เพราะขุกเข็ญคนพาลมารานทอง

ก็ใช้ถึงแทนสดเห็นขัดขวาง

มาอ้างว้างวิญญานในสาครฯ^{๑๐}

^๗ อ้างแล้ว,

^๘ ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน, สุนทรภู่ (หนังสือชุดภาษาไทยของครุสภา), พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของ สกสค., ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๔.

^๙ พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๗.

^{๑๐} กรมศิลปากร. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**, (กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่), พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของ สกสค., ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๙.

สุนทรภู่ซึ่งขณะนั้นบวชเป็นพระภิกษุพร้อมด้วยหนูพัดบุตรชาย ได้ออกเดินทางโดยลงเรือแจ้วจากวัดราชบูรณะวิหารหรือเรียกสั้นๆ ว่า วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) ซึ่งเป็นวัดที่สุนทรภู่จำพรรษามาแล้ว ๓ พรรษา สุนทรภู่ออกเดินทางในเย็นวันหนึ่งของเดือนสิบเอ็ด เมื่อออกพรรษาและรับกฐินแล้ว เนื่องจากเกิดเรื่องที่ทำให้สุนทรภู่เดือดร้อนรำคาญใจ สุนทรภู่ได้ล่องเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยา^{๑๑} จะเห็นได้ว่า เต็มไปด้วยความอาลัยและเต็มไปด้วยความรู้สึกที่คิดว่าตนไม่ได้รับความยุติธรรมมีการตีความว่า สุนทรภู่พูดเป็นเชิงปรารภว่า จะยากเอากรณีนี้ขึ้นให้เจ้าอาวาส ผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ในวัดของตน พิจารณาตัดสินก็เห็นว่าป่วยการ เพราะเรื่องถูกกลั่นแกล้งกับตาละปิดเสีย จะเอาความสัตย์จริงจากคนอันธพาลกลับกลอกก็ยาก

เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านตำหนักแพและพระบรมมหาราชวัง ได้คร่ำครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยกล่าวรำพันถึงความหลังในอดีตที่เคยได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดพระยุคลบาท รวมทั้งความทุกข์ที่ได้รับเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต^{๑๒} ดังนี้

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศირชะขาด	ด้วยไรรัญดาปีกแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมซัดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพาฯ

เมื่อมาถึงหน้าแพซึ่งมีเรือพระที่นั่งจอดอยู่ สุนทรภู่ก็ระลึกถึงเมื่อครั้งที่ตนได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดเบื้องยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อแต่งบทกลอนถวายตามพระราชประสงค์ของพระองค์ สุนทรภู่บรรยายความรู้สึกผูกพันที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ว่า^{๑๓}

ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั่ง	คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
เคยหมอบรับกับพระจมีนไวย	แล้วลงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทอง
เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ	เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
จนกฐินสิ้นแม่น้ำแลลำคลอง	มิได้ข้องเคืองขัดหัตยา
เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ	ละอองอบรสชื่นน่านา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเรากี่สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์ฯ ^{๑๔}

ต่อจากนั้นเมื่อเห็นหอฟพระอิฐ สุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า

^{๑๑} สุนันท์ จันทรวิเมลิ้ง, *เล่าเรื่องวรรณคดีไทย นิราศภูเขาทอง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม็ค , ๒๕๔๗), หน้า ๑๘.

^{๑๒} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิม, “คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่:กรณีศึกษา นิราศภูเขาทอง และนิราศเมืองเพชร. “วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

^{๑๓} สุนันท์ จันทรวิเมลิ้ง, หน้า ๑๙.

^{๑๔} กรมศิลปากร. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๐๙.

ดูในวังยังเห็นหออพระอิฐ
 ทั้งปิ่นเกล้าเจ้าพิภพจบสากล
 ถึงอารามนามวัดประโคนปึก
 เป็นสำคัญปิ่นแดนในแผ่นดิน
 ขอเดชะพระพุทธรูปช่วย
 อายุยืนหมื่นเท่าเสาศิลา
 ไปพันวัดทัศนาริมท่าน้ำ
 มีแพรผ้าสารพัดสีม่วงทอง

ตั้งสติเต็มถวายเป็นกุศล
 ให้ผ่องพันภัยสำราญผ่านบุรินทร์ฯ
 ไม่เห็นหลักลือเล่าว่าเสาศิน
 มิรู้สิ้นสุดซื้อที่ลือชา
 แม้นมอดม้วยกับชาติวาสนา
 อยู่คู่ฟ้าดินได้ดังใจปอง
 แพร่ประจําจอดรายเขาชายของ
 ทั้งสิ่งของชาวเหลืองเครื่องสำเภาฯ

เมื่อสุนทรภู่อ่านเรื่องผ่านวัดประโคนปึกจนมาถึงโรงเหล้า สุนทรภูได้บรรยายสภาพของ
 โรงเหล้าไว้สั้นๆ แต่โยงความสัมพันธ์ระหว่างเหล้ากับอุปนิสัยและเรื่องราวในชีวิตของตนเองไว้อย่าง
 ชัดเจนว่า^{๑๕}

ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควันโขมง
 ใ้อาปกรรมน้ำนรกเจียวอกเรา
 ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ
 ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย
 ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเผลอรัก
 ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป

มีคันโพงผูกสายไว้ปลายเสา
 ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
 พระสรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
 ไม่ไถ่กรายแก่ลัวเมื่อกี้เกินไป
 สุดจะหักห้ามจิตคิดโฉน
 แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืนฯ

เมื่อถึงบางจาก สุนทรภูได้พรรณนาไว้ว่า

ถึงบางจากจากวัดพลัดพี่น้อง
 เพราะรักใคร่ใจจิตไม่ยี่ดยิน

มามัวหมองมัวหน้าไม่ฝ้าฝัน
 จึงต้องชื่นใจพรากรมจากเมือง

เมื่อถึงบางพลู สุนทรภูได้พรรณนาไว้ว่า

ถึงบางพลูคิดถึงคู่เมื่ออยู่ครอง
 ถึงบางพลัดเหมือนพี่พลัดมาขัดเคือง

เคยใส่ซองส่งให้ลวนไบเหลือง
 ทั้งพลัดเมืองพลัดสมรมาร้อนรน

สุนทรภู่อ่านเรื่องผ่านบางจาก บางพลู บางพลัด เมื่อมาถึงบางโพธิ์ สุนทรภูได้อธิษฐานต่อ
 องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์เพื่อให้ตนเองได้พ้นจากภัยพาล^{๑๖} ไว้ว่า

ถึงบางโพธิ์พระศรีมหาโพธิ์
 ขอเอชะอานุภาพพระทศพล

รมนิโรธรุกรมุลให้พูนผล
 ให้ผ่องพันภัยพาลสำราญกายฯ

^{๑๕} สุนันท์ จันทน์วิเมลือง, หน้า ๑๙.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

เมื่อสุนทรภู่ล่องเรือต่อมาถึงบ้านมอญ แล้วเข้าเขตจังหวัดนนทบุรีผ่านวัดเขมาภิรตาราม จนมาถึงตลาดแก้ว สุนทรภู่ได้เขียนบทกลอนบรรยายสภาพภูมิประเทศของสองฟากฝั่งคลองซึ่งเต็มไปด้วยต้นไม้ โดยเชื่อมโยงกับความรู้สึกของตนเองไว้ว่า^{๑๗}

ถึงบ้านญวนล้นแต่โรงแลสะพรั่ง	มีซ้องซังกุ้งปลาไว้ค้าขาย
ตรงหน้าโรงโพงพางเขาวางราย	พวกหญิงชายพร้อมเพรียงมาเมี่ยงมอง
จะเหลียวกลับลับเขตประเทศสถาน	ทรมานหม่นไหม้ฤทัยหมอง
ถึงเขมาอารามอร่ามทอง	ฟังฉลองเลิกงานเมื่อวานชื่นฯ
ไ้อ่างหลังครั้งสมเด็จพระโกศ	มาผูกโบสถ์ก็ได้มาบูชาชื่น
ชมพระพิมพ์พิมพ์ผนังยังยั้งยืน	ทั้งแปดหมื่นสี่พันได้วันทา
ไ้อักรั้งนี้มีได้เห็นเล่นฉลอง	เพราะตัวต้องตกประดาวิชาสนา
เป็นบุญน้อยพลอยนึกโมทนา	พอนาวาติดชลเข้าวนเวียน
ดูน้ำวังลิ่งเขียวเป็นเกลียวลอก	กลับกระฉอกฉาดฉัดฉวัดเฉวียน
บ้างพลุ่งพล่งวุ้งเหมือนวงเวียน	ดูเวียนเวียนกว้างกว้างเป็นหว่างวน
เมื่อถึงตลาดแก้ว สุนทรภู่ได้พรรณนาว่า	
ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง	สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา
ไ้อรินรินกลิ่นดอกไม้ไกลังคา	เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
เห็นโคกใหญ่ไถลน้ำระกำแฝง	ทั้งรักแฉงแฉมสวาทประหลาดเหลือ
เหมือนโคกพีที่ขั้ระกำเจ้า	เพราะรักเรือแรมสวาทมาตลาดคลาย
เมื่อถึงตลาดขวัญ สุนทรภู่ได้พรรณนาว่า	
ถึงแขวนนันทชลมารคตลาดขวัญ	มีพวงแพแพรพรรณเขาค้าขาย
ทั้งของสวนล้วนเรืออยู่เรียงราย	พวกหญิงชายประชุมกันทุกวันคืนฯ
เมื่อสุนทรภู่เดินทางถึงบางธรณี สุนทรภู่ได้กล่าวถึงความทุกข์ลำบากแค้นของตนที่ไม่	
มีที่อยู่อาศัย ต้องพเนจรเร่ร่อนไปตามที่ต่างๆ ดังนี้ ^{๑๘}	
มาถึงบางธรณีทวีโคก	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไ้อสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสนคับแค้นใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอกา ^{๑๙}

จากตลาดแก้ว สุนทรภู่ล่องเรือผ่านตลาดขวัญ บางธรณี เมื่อถึงเกาะเกร็ด ซึ่งเป็นย่านของคนมอญอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก สุนทรภู่ได้บรรยายลักษณะของผู้หญิงมอญที่รับเอาวัฒนธรรมไทยไป

^{๑๗} อ่างแล้ว,

^{๑๘} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๓.

^{๑๙} กรมศิลปากร. ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๑.

ยึดถือปฏิบัติ ความเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงมอญนี้ นับเป็นเหตุจูงใจให้สุนทรภู่โดยไปสู่อารมณ์เกี่ยวกับจิตใจของมนุษย์ได้อย่างน่าสนใจว่า^{๒๐}

เมื่อถึงเกิร์ตบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย
ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทั้งวิสัย
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิดฯ
เมื่อถึงบางพูด สุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า	
ถึงบาทพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักสรรถ้อยอรรยจิต
แม่นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจาฯ
เมื่อถึงบ้านใหม่สุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า	
ถึงบ้านใหม่ใจจิตก็คิดอ่าน	จะหาบ้านใหม่มาดเหมือนปรารภนา
ขอให้สมคะเนเถิดเทวา	จะได้ผาสุกสวัสดิ์จำกัถภัย
เมื่อถึงบ้านบางเตือสุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า	
ถึงบางเตือไอ้มะเดื่อเหลือประหลาด	บังเกิดชาติแมลงหมีมีในไส้
เหมือนคนพาลหวานนอกย่อมขมใน	อุปไมยเหมือนมะเดื่อเหลือระอา
เมื่อถึงบางหลวงสุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า	
ถึงบางหลวงเชิงรากเหมือนจากรัก	สู่เสียศักดิ์สังวาสพระศาสนา
เป็นลวงพันรณราคาคา	ถึงนางฟ้าจะมาให้ไมโยติฯ ^{๒๑}
เมื่อเดินทางถึงสามโคก สุนทรภู่ได้กล่าวรำพันว่า	เมื่อสิ้นราชกาลที่ ๒ ชื่อเสียงของตนก็
พลอยหมดสิ้นไปด้วย สุนทรภู่ได้อธิษฐานว่า	เกิดชาติหน้า ขอให้ตนได้เป็นข้ารับใช้ใต้เบื้องพระยุคล
บาท พระองค์เสด็จสวรรคต ก็ขอให้ตนสิ้นชีวิตตามไปด้วย ^{๒๒}	
ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า	พระพุทเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี	ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
ไอ้พระคุณสูญกลับไม่กลับหลัง	แต่ชื่อตั้งยังอยู่เขารู้ทั่ว
แต่เรานี้ที่สุนทรประทานตัว	ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโศกใจ
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ	ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แม่นกำเนิดเกิดชาติใดใด	ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี ^{๒๓}

^{๒๐} สุนันท์ จันทวิเมลิอง, หน้า ๒๑.

^{๒๑} กระทรวงศึกษาธิการ, หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักช์ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๒๕๕๑, หน้า ๒๐.

^{๒๒} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๓.

^{๒๓} กรมศิลปากร. ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๒.

เมื่อเดินทางถึงบ้านจิว สุนทรภู่กล่าวข้อความว่าตั้งแต่เกิดมา (ขณะนั้นมีอายุได้ ๔๕ ปี) ตนยังครองตัวไว้ได้โดยไม่มัวหมอง คือ ไม่เคยเป็นชู้กับใคร ไม่ต้องปิ่นต้นจิวเมื่อตายไปแล้ว แต่ในเวลานั้นเกิดจะต้องปิ่นกับเข้าบ้างหรืออย่างไร ดังนี้^{๒๔}

ถึงบ้านจิวเห็นแต่จิวละลือสูง	ไม่มีฝูงสัตว์สิ่งกึ่งพฤษภา
ด้วยหนามดกรกดาษระตะตา	นิกก็น่ากลัวหนามขามขามใจ
จิวรกลีบหองคุลีแหลม	ดังขวกแซมเสี้ยมแซกแตกไสว
ใครทำชู้คู่ท่านครั้นบรรลั	ก็ต้องไปปิ่นต้นนำชนพอง
เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว	ยังคลาดแคล้วครองตัวไม่มัวหมอง
ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง	เจียนจะต้องปิ่นบ้างหรืออย่างไร ^{๒๕}

ในนิราศเรื่องนี้ สุนทรภู่กล่าวว่า การตัดขาดจากความรักนั้นเป็นสิ่งทำได้ยาก โดยกล่าวเป็นคำกลอนว่า^{๒๖}

ไอ้คิดมาสารพัดจะตัดขาด	ตัดสวาทตัดรักมิยกไห ^{๒๗}
ถวิลหวังนั่งนึกอนาใจ	ถึงเกาะใหญ่ราชครามพอยามเย็น
ดูห้าย่านบ้านช่องทั้งสองฝั่ง	ระวังทั้งสัตว์น้ำจะทำเชื้อ
เป็นที่อยู่ผู้ร้ายไม่วายเว้น	เที่ยวช้อนเร้นตีเอเหลื่อระอา

เมื่อสุนทรภู่ลงเรือต่อไปจนถึงบ้านจิว เกราะใหญ่ ซึ่งในแถบนี้เองที่สุนทรภู่ต้องนอนค้างบนเรืออยู่กลางทุ่งเนื่องจากเป็นเวลาที่จะวันตกดินแล้ว และมีเค้าเมฆฝน ทำให้บรรยากาศทั่วไปมืดมิด^{๒๘} สุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ว่า

พระสุริยาลงลับพยัคฆ	ดุมัวมนมืดมิดทุกทิศา
ถึงทางลัดตัดทางมากกลางนา	ทั้งแฝกคาแซมกกขึ้นรกรเขียว
เป็นเงาจ้ำน้ำเงิงดูเว้งว่าง	ทั้งกว้างขวางขวัญหายไม่วายเหลียว
เห็นดุ่มดุ่มหนุ่มสาวเสียงกราวกรียว	ล้วนเรือเพรียวพร้อมหน้าพวกปลาเลย
เขาถ่อคลองว่องไวไปเป็นยัด	เรือเราผิดเผื่อมานิจจาเอ๋ย
ต้องถ่อคำรำไปทั้งไม่เคย	ประเดี๋ยวเสยสวตตรงเข้าพกร
กลับถอยหลังร้องร้อเฝ้าถ่อถอน	เรือขย่อนโยกโยนกระโถนหก
เงียบสงัดสัตว์ป่าคณานก	น้ำค้ำตกพรั่งพรายพระพายพัด
ไม่เห็นคลองต้องค้ำอยู่กลางทุ่ง	พอหยุดยั้งชู่ชุมมารุมกัด

^{๒๔} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๓.

^{๒๕} กรมศิลปากร. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๑๒.

^{๒๖} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๓.

^{๒๗} กรมศิลปากร. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๑๒.

^{๒๘} สุนันท์ จันทวิเมลิ้ง, หน้า ๒๒.

เป็นกลุ่มกลุ่มกุ่มกายเหมือนทรายซัด ต้องนั่งปัดแปะไปมิได้นอนฯ
 แสนวิตกกอกเอยมาอ้างว้าง ในทุ่งกว้างเห็นแต่แซมแซมสลอน
 จนดึกดาวพราวพร่างกลางอัมพร กระเรียนร่อนร้องก้องเมื่อสองยาม
 ทั้งกบเขียดเกรียดกรีดจิ้งหรีดเรื้อย พระพายเฉื่อยฉิวฉิวะหวิวหวาม^{๒๙}
 เมื่อสุนทรภู์เดินทางโดยทางลัดตัดออกทางกลางนา ต้องถ่อ ต้องค้าเรือด้วยความทุลักทุเล
 สุนทรภู์ก็นึกถึงความสะดวกสบายที่เคยได้รับในสมัยอดีตว่า^{๓๐}

วังเวงจิตคิดคะนิงรำพึงความ ถึงเมื่อยามยังอุดมโสมนัส
 สำรอลกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม อยู่แวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
 โอ້ยามเข็ญเห็นอยู่แต่หนูพุด ช่วยนั่งปัดยุงให้ไม่ไกลกาย^{๓๑}
 ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าขณะนั้นสุนทรภู์นึกถึงความอุดมสมบูรณ์ในอดีตที่ตนเคยมีอยู่ คง
 จะเป็นช่วงที่ได้เป็นขุนสุนทรโวหาร ได้สรวลเสเฮฮากับเพื่อนฝูง แต่พอตกยาก เพื่อนๆ เหล่านั้น ก็พา
 กันหลบหนีหน้าไปสิ้น เหลือแต่เพียงหนูพุดซึ่งเป็นบุตรชายเท่านั้น^{๓๒}

จนเดือนเด่นเห็นกอกระจับจอก ระตะดอกบัวเพื่อนเมื่อเดือนหงาย
 เห็นร่อนน้ำลำคลองทั้งสองฝ่าย ข้างหน้าท้ายถ่อมาในสาคร
 จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก ดูนารักบรรจงส่งเกสร
 เหล่าบัวเพื่อนแลสล้างริมทางจร ก้ามกุ้งซ่อนเสียดสาหร่ายได้คงคา
 สายตึงแกมแซมสลับต้นตบเต่า เป็นเหล่าเหล่าแลรายทั้งซ้ายขวา
 กระจับจอกดอกบัวบานผกา ดาษดาดูขาวดั่งดาวพราย
 โอ้เช่นนี้สึกาได้มาเห็น จะลงเล่นกลางทุ่งเหมือนมุ้งหมาย
 ที่มีเรื่อน้อยน้อยจะลอยพาย เทียวถอนสายบัวผันสันตวา
 ถึงตัวเราเล่าถ้ายังมีโยมหญิง ไหนจะนั่งดูดาวยายบุปผา
 คงจะใช้ให้ศิษย์ที่ติดมา อุตส่าห์หาเอาไปฝากตามยากจน
 นี่จันใจไม่มีเท่าข้าเลี้ยง ข้าก็เยจเก็บเลยทางมากกลางหน
 พอรอนรอนอ่อนแสงพระสุริยน ถึงตำบลกรุงเก่ายิ่งเศร้าใจฯ^{๓๓}

เมื่อเดินทางผ่านหน้าจวนเจ้าเมืองอยุธยา พระยาไชยวิชิต (เผือก) ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๒
 เป็นจมีนไวยวรรณากและคุ้นเคยกับสุนทรภู์เป็นผู้รักษากรุงเก่าขณะนั้น สุนทรภู์ไม่กล้าแวะเข้าไปเยี่ยม

^{๒๙} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๒๑-๒๒.

^{๓๐} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลัม, หน้า ๔๔.

^{๓๑} กรมศิลปากร, **ชีวิตและงานของสุนทรภู์**, หน้า ๑๑๒.

^{๓๒} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลัม, หน้า ๔๔.

^{๓๓} พงษ์จันทร์ และคณะ, หน้า ๑๐-๑๑.

เกรงว่าอาจจะจำตนไม่ได้ หรืออาจจะไม่ยินดีต้อนรับ จึงแหวะจอดเรือพักที่ทำา ตรงข้ามหน้าวัดพระเมรุ
ดังที่ได้บรรยายไว้ว่า^{๓๔}

มาทางท่านหน้าจวนจอมผู้รั้ง	คิดถึงครั่งก่อนมาน้ำตาไหล
จะแหวะหาถ้ำท่านเหมือนเมื่อเป็นไวย	ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน
แต่ยามยากหากว่าถ้ำท่านแปลก	อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
เหมือนเชื้อใจไฟสูงไม่สมควร	จะต้องม้วนหน้ากลับอ้อประมาณ ^{๓๕}

เมื่อสุนทรภู่มาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้จอดเรือที่ทำาหน้าวัดพระเมรุราชิการาม หรือที่
สุนทรภู่เรียกว่า วัดพระเมรุข้าม ซึ่งขณะนั้นมีเรือของชาวบ้านจอดอยู่เป็นจำนวนมาก บ้างก็เล่นเพลง
เรือ บ้างก็ขับเสภาตลอดผ้าป่า สุนทรภู่ได้เขียนกลอนบรรยายบรรยากาศตอนนี้อย่างนี้^{๓๖}

มาจอดทำาหน้าวัดพระเมรุข้าม	ริมอารามเรือเรียงเคียงขนาน
บ้างขึ้นล่องร้องลำเล่นสำราญ	ทั้งเพลงการเกี้ยวแก่งกันแซ่เซ่ง
บ้างฉลองผ้าป่าเสภาขับ	ระนาดรับร่ำคล้ายกับนายเส็ง
มีโคมรายแลอร่ามเหมือนสำเพ็ง	เมื่อคราวเคร่งก็มีใครจะได้ดู
อ้ายลำหนึ่งครั้งท่อนกลอนมันมาก	ช่างยาวลากเลื้อยเจื้อยจนเหนื่อยหุ
ไม่จบบทลดเลี้ยวเหมือนเงี้ยววู	จนลูกคู่ขอทุเลว่าหาวนอนนา
ได้ฟังเล่นต่างต่างที่ข้างวัด	จนสังัดเจิบหลับลงกับหมอน
ประมาณสามยามคล้าในอัมพร	อ้ายโจจรจู่จ้วงเข้าล้วงเรือ
นาวาเอียงเสียงกุกกุกขึ้นร้อง	มันด่าล่องน้ำไปช่างไวเหลือ
ไม่เห็นหน้าสาธุศิษย์ที่ซิดเชื้อ	เหมือนเนื้อเปื้อนบ้ำเคอะดูเซอะชะ
แต่หนูพุดจัดแจจตุเทียนส่อง	ไม่เสียของชาวเหลืองเครื่องอัฐฐะ
ด้วยเดชตะบะบุญกับคุณพระ	ชัยชนะมารได้ดังใจปองฯ ^{๓๗}

สุนทรภู่จอดเรือพักค้างคืนที่ทำาหน้าวัดพระเมรุราชิการามแล้ว และได้เกิดเหตุโจรแอบ
ขึ้นมาบนเรือในขณะที่สุนทรภู่กำลังหลับ แต่สุนทรภู่รู้สึกตัวตื่นขึ้นมาเสียก่อน โจรจึงยังไม่ทันได้ขโมย
ของสิ่งใดไป ก็ต้องรีบลงจากเรือและดำน้ำหนีไปอย่างรวดเร็ว พอรุ่งเช้าสุนทรภู่ก็เดินทางไปนมัสการ
พระเจดีย์ภูเขาทอง สุนทรภู่ได้บรรยายภาพพระเจดีย์ภูเขาทองที่พบเห็นไว้ว่า^{๓๘}

ครั้นรุ่งเช้าเข้าเป็นวันอุโบสถ	เจริญรสธรรมาบุญชาดลอง
ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง	ดูสูงล่องลอยฟ้านภาลัย

^{๓๔} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๔.

^{๓๕} กรมศิลปากร. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๓๖} สุนันท์ จันทรวิเมลิ้ง, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๗} พงษ์จันทร์ และคณะ หน้า ๑๐-๑๑.

^{๓๘} สุนันท์ จันทรวิเมลิ้ง, หน้า ๒๓.

อยู่กลางทุ่งรุ่งโรจน์สันโดษเด่น	เป็นที่เล่นนาวาคงคาไล
ที่พื้นลานฐานบัวถมถัดบันได	คงคงล้อมรอบเป็นขอบคัน
มีเจดีย์วิหารเป็นลานวัด	ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกัน
ท้องคอก้อยอเหลี่ยมสลับกัน	เป็นสามชั้นเชิงชานตระหง่านงาม
บันไดมีสี่ด้านสำราญรื่น	ต่างชมชื่นชวนกันขึ้นชั้นสาม
ประทักจินจินตนาพยายาม	ได้เสร็จสามรอบค้ำบ่อภิวันท์
มีห้องถ้ำสำหรับจุดเทียนถวาย	ด้วยพระพายพัดเวียนอยู่เหียนหัน
เป็นลมทักจินนาวิภู่น่าอัศจรรย์	แต่ทุกวันนี้ชราหนักหนานี้ ^{๓๙}

เมื่อนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง สุนทรภู่ได้บรรยายลักษณะเจดีย์ที่เห็นในเวลานั้นว่าทรุดโทรมมาก จึงได้กล่าวรำพันเปรียบเทียบกับความไม่มั่นคงของชื่อเสียง เกียรติยศ และความเป็นอนิจจังของสิ่งต่างๆ ดังนี้^{๔๐}

ท้องคุ้งฐานรานร้าถึงเกล้าแสง	เผยอแยกยอดสุดก็หลุดหัก
โอเจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกมน้ำตากระเด็น
กระเนืหรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น ^{๔๑}

เมื่อถึงตรงที่ประดิษฐานพระเจดีย์บรรจุพระธาตุสุนทรภู่ได้พรรณนาอธิษฐานไว้ว่า

ขอเดชะพระเจดีย์ศรีรามาศ	บรรจุธาตุที่ตั้งนรังสรรค์
ข้าอุตสำหรับมาเคารพอภิวันท์	เป็นอนันต์อาณิสสงส์ดำรงกาย
จะเกิดชาติใดใดในมนุษย์	ให้บริสุทธิ์สมจิตที่คิดหมาย
ทั้งทุกขโศกโรครภัยอย่าใกล้กราย	แสนสบายบริบูรณ์ประยูรวงศ์
ทั้งโลภโทโสและโมหะ	ให้ชนะใจได้อย่าไหลหลง
ขอฟุ้งเฟื่องเรื่องวิชาปัญญา	ทั้งให้ทรงศีลขันธในสันดาน
อีกสองหญิงสิ่งร้ายแลชายชั่ว	อย่าเมามัวหมายรักสมครสมาน
ขอสมหวังตั้งประโยชน์โพธิญาณ	ตราบนิพพานภาคหน้าให้ถาวร ^{๔๒}

เมื่อกราบขอพรพระแล้ว สุนทรภู่ได้พบดอกบัวที่มีพระธาตุอยู่ตรงเกสร จึงได้อัญเชิญลงเรือโดยใส่ไว้ในขวดแก้ว แต่พอรุ่งเช้าปรากฏว่าพระธาตุนั้นได้อันตรธานไปแล้วเคยคิดว่าตนเองนั้น บุญน้อย ตอนขากลับใช้เวลาเดินทาง ๑ วัน มาถึงท่าหน้าวัดอรุณราชวราราม เมื่อกลับถึงกรุงเทพจึงได้มาขึ้น

^{๓๙} กระทรงวงศึกษาธิการ, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๔๐} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๔๕.

^{๔๑} กรมศิลปากร. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

ที่หาวัดแห่งนี้ตอนท้ายนิราศ สุนทรภู่กล่าวว่า ที่แต่งนิราศเรื่องนี้ไม่ได้จากหญิงคนรักจริงๆ เพียงแต่สมมติขึ้นเท่านั้น ดังปรากฏในข้อความดังนี้^{๔๓}

พอกกราบพระปะดอกปทุมชาติ	พบพระธาตุสถิตในเกสร
สมถวิลยินดีชุลีกร	ประคองซ้อนเชิญองค์ลงนาวา
กับหนูพัฒน์สการสำเร็จแล้ว	ใส่ขวดแก้ววางไว้ใกล้เกศา
มานอนกรงรุ่งขึ้นจะบูชา	ไม่ปะตาตันอกยิ่งตกใจ
แสนเสียดายหมายจะชมบรมธาตุ	ใจจะขาดคิดมาน้ำตาไหล
ไอ้บุญน้อยลอยลับครรไลไกล	เสียน้ำใจเจียนจะคืนสิ้นชีวัน
สุดจะอยู่คู่อื่นไม่ฝันโคก	กำเรบโรคร้อนฤทัยเฝ้าไฝฝัน

วันรุ่งขึ้นสุนทรภู่เดินทางกลับโดยล่องเรือออกจากวัดภูเขาทองตั้งแต่เช้าตรู่ สุนทรภู่ใช้เวลาเดินทางเพียงวันเดียวก็มาถึงกรุงเทพมหานคร โดยขึ้นบกที่วัดอรุณราชวราราม สุนทรภู่ได้เขียนกลอนไว้ในตอนจบของเรื่อง เพื่อบอกจุดประสงค์ของการเขียนนิราศภูเขาทองไว้ดังนี้ว่า^{๔๔}

พอตรูตรูสุริย์ฉายขึ้นพรายพรรณ	ให้ล่องวันหนึ่งมาถึงธานีฯ
ประทับทำหน้าอรุณอารามหลวง	ค่อยสร้างทรวงทรวงศิลปะชื่นสีห์
นิราศเรื่องเมืองเก่าของเรา	ไว้เป็นที่โสมนัสทัศนาศา
ด้วยได้ไปเคารพพระพุทธรูป	ทั้งสกุปบรมธาตุพระศาสนา
เป็นนิสสัยไว้เหมือนเตือนศรีทธา	ตามภาษาไม่สบายพอคลายใจ
ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด	แรมนิราศมิตรพิสมัย
ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพไร	ตามนิสสัยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา
เหมือนแม่ครัวคั่วแกงพะแนงผัด	สารพัดเพี้ยชูชงเครื่องมังสา
อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา	ต้องโรยน้ำเสียสักหน่อยอร่อยใจฯ ^{๔๕}

กล่าวโดยสรุป นิราศภูเขาทองเป็นนิราศเรื่องเอกที่สุนทรภู่ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในการเดินทางรอนแรมจากวัดราชบูรณะไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองที่เมืองกรุงเก่า ในสมัยรัชการที่ ๓ นิราศเรื่องนี้บอกถึงความดีเด่นทั้งด้านถ้อยคำและสำนวนโวหาร สามารถถือเป็นแบบอย่างของการแต่งนิราศคำกลอนได้เป็นอย่างดี การศึกษานิราศเรื่องต่างของสุนทรภู่นั้นน่าจะมีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากสุนทรภู่ได้บรรยายเฉพาะเรื่องการเดินทางหรือความรักเพียงอย่างเดียว แต่สุนทรภู่ยังได้สอดแทรกข้อคิดซึ่งสามารถที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวันและการดำเนินชีวิต รวมทั้งเกร็ดความรู้และสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตลอดจนชีวประวัติของสุนทรภู่ด้วย

^{๔๓} นางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, หน้า ๕๖.

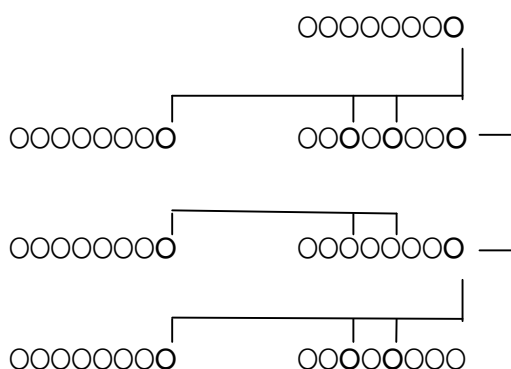
^{๔๔} สุนันท์ จันทวิเมลียง, หน้า ๒๕.

^{๔๕} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๒๕.

๓.๑.๑.๕ ลักษณะของคำประพันธ์

นิราศภูเขาทอง เป็นการแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกลอนสุภาพ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่กลอนนิราศ จะแต่งขึ้นต้นเรื่องด้วยกลอนวรรครับ และจะแต่งต่อไปอีกก็บัพทก็ได้ แต่ต้องให้คำสุดท้ายซึ่งอยู่ในวรรค จบลงด้วย “เอ๋ย”^{๔๖}

แผนผังตัวอย่าง กลอนนิราศ

ตัวอย่างกลอนนิราศ

รับจันทรวิญญูโมนา	เดือนสิบเอ็ดเสด็จพระวสา ชูลีลาลงเรือเหลื่ออาลัย
.....	
จงทราบความเป็นจริงทุกสิ่งสิ้น	อย่านึกนินทาแกล้งแหยงไหน
นักเลงกลอนนอนเปล่าก็เศร้าใจ	จึงรำไรเรื่องร้างเล่นบ้างเอ๋ย

๓.๑.๒ บทวิเคราะห์นิราศภูเขาทอง

นิราศภูเขาทอง เป็นนิราศเรื่องที่สั้นที่สุดของสุนทรภู่ โดยมีความยาวเพียง ๑๗๖ คำกลอน แต่มีความดีเด่นทั้งในด้านเนื้อหา และวรรณศิลป์ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของกลอนนิราศ จากวรรณคดีสโมสร ดังจะเห็นได้จากคุณค่าในด้านต่างๆ ดังนี้^{๔๗}

๓.๑.๒.๑ คุณค่าด้านเนื้อหา

เนื้อหาดังที่ปรากฏในนิราศภูเขาทอง แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และความช่างสังเกตของสุนทรภู่ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนได้พบเห็นตลอด

^{๔๖} พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๖.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

เส้นทาง ตั้งแต่ออกจากวัดราชบูรณะจนถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้นิราศเรื่องนี้มีคุณค่าในด้านเนื้อหา ควรค่าแก่การศึกษา คือ

(๑) สะท้อนสภาพบ้านเมืองและสังคม นิราศภูเขาทองมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง สังคม และวิถีชีวิตของผู้คนโดยเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้เป็นอย่างดี อาทิ ๑) การติดต่อค้าขาย ๒) การตั้งบ้านเรือน ๓) ชุมชนชาวต่างชาติ ๔) การละเล่นมหรสพ เป็นต้น

(๒) ตำนานสถานที่ เนื่องจากนิราศส่วนใหญ่ ได้แก่ การพรรณนาการเดินทาง ดังนั้นเมื่อนักกริ่ล่องเรือผ่านสถานที่ใด ก็มักจะกล่าวถึงสถานที่นั้น เช่นเดียวกับสุนทรภู่ เมื่อเดินทางผ่านสถานที่ต่างๆ อาทิ วัดประโคน สุนทรภู่ได้บอกเล่าเรื่องราวอันเป็นที่มาของชื่อวัดแห่งนี้ไว้ว่าเหตุที่วัดมีชื่อว่าประโคนปัก เนื่องจากการล่าสัตว์ต่อกันมาว่าบริเวณนี้เป็นที่ปักเสาประโคนเพื่อปักเขตแดน

(๓) ความเชื่อของคนไทย สุนทรภู่ได้สอดแทรกคติความเชื่อของคนไทย ซึ่งส่วนใหญ่ มักเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องนรก สวรรค์ อาทิ ความเชื่อที่ว่าหากใครคบชู้ คือประพฤติดนินทาในศีล ข้อ ๓ ตามหลักศีล ๕ เมื่อตายไป ผู้นั้นจะตกนรก และต้องปีนต้นจั่ว ซึ่งมีหนามยาว และแหลมคม เป็นต้น

(๔) แง่คิดเกี่ยวกับความจริงของชีวิต บทประพันธ์ของสุนทรภู่มักได้รับการยกย่องอยู่เสมอว่า มีเนื้อหาที่สอดแทรกข้อคิด คติการดำเนินชีวิตและช่วยยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้ปฏิบัติตนไปตามแนวทางที่เหมาะสม^{๔๘} ดังนี้ เป็นต้น

๓.๑.๒.๒ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

นิราศภูเขาทอง นอกจากจะมีคุณค่าด้านเนื้อหาแล้ว ในด้านวรรณศิลป์ก็ได้รับการยอมรับว่า มีความงดงามและมีความไพเราะ แม้สุนทรภู่จะใช้ถ้อยคำธรรมดาสามัญในการประพันธ์ แต่ทว่ามีความหมายที่ลึกซึ้ง สะท้อนอารมณ์และจินตภาพได้อย่างชัดเจน นิราศภูเขาทองจึงมีคุณค่าและความดีเด่นในด้านวรรณศิลป์ ดังต่อไปนี้

(๑) การเล่นเสียง บทประพันธ์ของสุนทรภู่ ถือได้ว่ามีความดีเด่นเรื่องการเล่นเสียง โดยเฉพาะการเล่นเสียงสัมผัสภายในวรรค ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ทำให้กลอนนิราศภูเขาทองมีความไพเราะเป็นอย่างมาก เช่น

ดูน้ำวังกลิ้งเชี่ยวเป็นเกลียวกลอก กลับกระฉอกฉาดฉัดฉวัดเฉวียน

บ้างพลุ่งพลุ่งรุ่งเรืองเหมือนงกเกวียน ดูเวียนเวียนคว้างคว้างเป็นหวางวน

การสัมผัสในวรรค เช่น วัง - กลิ้ง เชี่ยว - เกลียว ฉอก - ฉาด - ฉัด - ฉวัด - เฉวียน เป็นต้น

^{๔๘} อ้างแล้ว,

(๒) ความเปรียบลึกซึ้งกินใจ สุนทรภู์เลือกใช้ถ้อยคำเปรียบเปรยที่สร้างอารมณ์ สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่าน เช่น

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อนนี้ ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย

ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแค้นใจ เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา

บทกลอนตอนนี้มีเนื้อหาแสดงถึงการคร่ำครวญโศกเศร้า ซึ่งตรงกับวรรณคดีที่เรียกว่า สัลลาปังคพิสัย โดยทำให้เห็นภาพพจน์ คนเรามีร่างกายเล็กมากหากเทียบกับพื้นแผ่นดินซึ่งกว้างใหญ่ แต่เมื่อถึงคราวตกอับ กลับไม่มีพื้นที่จะอาศัย

สุนทรภู์ยังใช้ความเปรียบแบบ อุปมาโวหาร คือ คำว่า เหมือน โดยเปรียบตนเอง เหมือนกับนก ที่ต้อง (บิน) ร่อนเร่เรื่อยไปตามลำพัง ไม่มีที่อยู่อาศัย (รัง) เป็นหลักแหล่ง นอกจากนี้ยังมี วรรณทอง ที่รับการจดจำและมีการอ้างอิงอยู่เสมอ เมื่อกล่าวถึง ชีวิตประวัติของสุนทรภู์ ก็คือ บทที่ สุนทรภู์รำพันถึงความหลัง เมื่อครั้งที่เคยเข้าเฝ้าฯ รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระองค์ สุนทรภู์ก็ถึงคราวตกอับ จึงรำพันในนิราศภูเขาทองอย่างสะเทือนใจว่า

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด

คิดถึงบาทบพิตรอดิศร

ไฉ่ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร

แต่ปางก่อนเคยเฝ้าฯทุกเช้าเย็น

พระนิพพานปานประหนึ่งศรีระขาด

ด้วยไฉ่ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ

ทั้งโรคข้ากรรมชดวิบัติเป็น

ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึ่งพา

(๓) การใช้คำเพื่อสร้างจินตนาการ เป็นการพรรณนาความด้วยถ้อยคำที่เรียบง่าย แต่เห็นภาพชัดเจน ดังเช่น

จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก ดูนารักบรรจงส่งเกสร

เหล่าบัวเผื่อนแลสล้างริมทางจร

ก้ามกุ้งซ่อนเสียดสาหร่ายใต้คงคา

บทกลอนตอนนี้สุนทรภู์ได้พรรณนาภาพบรรยากาศธรรมชาติระหว่างการเดินทางทำให้ ผู้อ่านจินตนาการเห็นถึงภาพท้องน้ำยามรุ่งเช้าที่ละลานตาไปด้วยพืชน้ำนานาชนิดที่ชูช่อประชันกัน และยังทำให้เห็นว่าสายน้ำนั้นมีความสะอาดจนสามารถมองเห็นพืชที่ขึ้นอยู่ใต้น้ำนั้นได้

นิราศภูเขาทองภูเขาทอง มีลักษณะการแต่งแบบกลอนนิราศ จึงได้ปรุงเรื่องขึ้นตามขนบ นิราศ กล่าวถึงการเดินทางและรำพึงถึงนางอันเป็นที่รัก แต่มิได้มีการจากหญิงคนรักจริง เพียงแต่ สมมติขึ้น ตามนิสสัยภาพกลอนแต่ก่อนมา นอกจากนี้นิราศภูเขาทอง ยังเปี่ยมด้วยคุณค่าด้านเนื้อหา และวรรณศิลป์จึงควรแก่การอ่านเป็นอย่างยิ่ง^{๔๙}

^{๔๙} อ่างแล้ว, หน้า ๒๑-๒๒.

๓.๑.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องนิราศภูเขาทอง

วรรณคดีของสุนทรภู่ นอกจากจะมีความไพเราะแล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ โดยเฉพาะสามารถสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นข้อคิด และคติสอนใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งจะหยิบยกนำมาเสนอมีดังนี้

ก. หลักสัจธรรม

สัจธรรม คือ เรื่องที่มันถูกต้อง เรื่องมันเป็นจริงอยู่อย่างนั้น ไม่มีใครจะไปแก้ไขมันได้ มันเป็นของมันอยู่อย่างนั้น เราจะร้องให้ มันก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้น เราจะหัวเราะมันก็เป็นอยู่อย่างนั้น เราจะคิดอะไร อย่างไรก็ตามเถอะ สภาวะอันนั้นมันเป็นอยู่อย่างนั้นเหมือนกันกับพระอาทิตย์ มันจะขึ้น มนุษย์ทั้งหลายไม่พอใจ ก็ว่าตบวันนี้มันสายไปนะก็ตามใจ พระอาทิตย์ก็เดินไปตามเรื่องพระอาทิตย์ พระอาทิตย์นี้มันสวยงามนะ ก็ตามใจ พระอาทิตย์ไม่ฟังเสียงของใคร ก็ไปตามเรื่องอยู่อย่างนั้น^{๕๐} มนุษย์ทั้งหลายจะให้โทษอะไร ก็ไม่ถูกพระอาทิตย์แต่มาถูกเจ้าของ เพราะเรื่องพระอาทิตย์มันเป็นเรื่องสัจธรรม เขาก็เป็นของเขาอยู่อย่างนั้น อันนี้ให้มนุษย์พุทธบริษัทเราทั้งหลายเห็นตามเป็นจริง

เมื่อทราบดังนี้แล้ว โดยเฉพาะในวรรณคดีนิราศภูเขาทองมีหลักสัจธรรมซ่อนเร้น เช่น เจตีย์ภูเขาทองที่ซำรุด ทรุคโถม เสื่อมสภาพตามกาลเวลาในรูปแบบบทประพันธ์ร้อยกรอง ให้ผู้ที่สนใจได้ขบคิด เพื่อใช้เป็นแนวทางในการยอมรับสภาพของความเป็นจริงที่เกิดขึ้น รู้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมีปัญญา และสามารถเข้าถึงสภาวะธรรมในทุกขณะจิตได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แยกหลักธรรมในส่วนที่เป็นหลักสัจธรรม ดังนี้

๓.๑.๓.๑ ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ ประการ หมายถึง สามัญญลักษณะ คือ กฎธรรมดาของสรรพสิ่งทั้งปวง อันได้แก่ ลักษณะ ไม่เที่ยง ทุกสิ่งในโลก ย่อมมีการเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาเป็นธรรมดา ทุกขลักษณะ เป็นลักษณะเป็นทุกข์ คือ มีความบีบครั้น ด้วยอำนาจของธรรมชาติ ทำให้ทุกสิ่งไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ตลอดไป และอนัตตลักษณะ ทุกสิ่งไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามต้องการได้ เช่น ไม่สามารถบังคับให้ชีวิตไม่ให้เจ็บป่วยได้ หรือไม่สามารถบังคับสังขารไม่ให้ร่วงโรยได้ เป็นต้น ทั้งนี้สังขารทั้งหลายทั้งปวง (สังขาร – สิ่งที่ปรุงแต่งหรือถูกปรุงแต่งขึ้น จึงมิได้หมายถึง แต่สังขารร่างกายเท่านั้น) ล้วนเป็นสภาวะธรรม(ธรรมชาติ) อันเป็นเช่นนี้เอง กล่าวคือ ล้วนเกิดแต่มีเหตุ

^{๕๐} พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สุภทฺโท), ความพอดี มรดกธรรม เล่มที่ ๓๐, หน้า ๘ – ๙.

หรือสิ่งต่างๆ มาเป็นปัจจัยกันและกันพระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่องไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ะ ^{๕๑}
ประการ ดังจะต่อไปนี้ คือ

(๑) อนิจจตา ((Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป

(๒) ทุกขตา (Stress and Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปจะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้

(๓) อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ^{๕๒}

ในขณะที่ประพันธ์ นิราศภูเขาทองนี้ สุนทรภู่เพิ่งจะผ่านความผกผัน ทุกข์ยากและเจ็บปวดที่สุดของชีวิต และด้วยความซาบซึ้งในเรื่องของกฎแห่งไตรลักษณ์นี้เป็นอย่างยิ่ง จึงสามารถถ่ายทอดมาสู่วรรณกรรมได้อย่างลึกซึ้งจับใจ และความจริงเกี่ยวกับกรรมแห่งวิถีชีวิตของมนุษยย์ที่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ ได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังตัวอย่างที่กล่าว

ห้องคณฐานรานร้าวถึงก้าวแสก	เผยอแยกยอดสุดก็หลุดหัก
โอ้เจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกมน้ำตากระเด็น
กระเนหรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมาแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจจึงเสียทั้งนั้น ฯ

[นิราศภูเขาทอง] ^{๕๓}

ขณะที่ท่านเดินทางไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง สุนทรภู่ได้บรรยายลักษณะเจดีย์ที่ท่านเห็นในเวลานั้นว่าทรุดโทรมมาก คือ องค์ฐานนั้นแตกร้าวถึงเก้านส่วน ยอดเจดีย์เองก็หักหลุดและพังลงมา ท่านจึงได้กล่าวเปรียบเทียบกับความไม่มั่นคงของชื่อเสียง เกียรติยศ และรวมถึง ความเป็น อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่น ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง สิ่งปลูกสร้าง ตึก บ้านเรือน ยานพาหนะต่างๆ เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นหรือมีการสร้างขึ้น ย่อมผุพังไปตามอายุของวัตถุสิ่งของนั้นๆ เพราะเป็นอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติที่สามารถพิสูจน์ได้จากสิ่งต่างๆ ทั้งนี้รวมถึง ความสุข ทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความสมหวัง และความผิดหวัง เป็นต้น คละเคล้ากันไป ความเป็นอนิจจังในพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงความเป็นอนิจจังเท่านั้น แต่หมายถึง ความไร้ตัวตน (อนัตตา) ความเป็นดั่งกันและกัน ความเอื้ออิงเกื้อกูล

^{๕๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒/๑-๑๐.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๖๘.

^{๕๓} กรมศิลปากร, **ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของ สกสศ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

เพื่อที่จะเกิดขึ้น หรือปฏิเสธสมุปบาท ถ้าไม่เห็นธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ เราก็จะไม่เห็นธรรมชาติ ความเป็นอนิจจังด้วย เวลาที่เราพิจารณาความเป็นอนิจจังก็หมายถึง เราพิจารณาความเป็นดั่งกันและกัน ความเป็นอนัตตา และความเป็นปฏิเสธสมุปบาทด้วย^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในบทกลอนนี้ คือกฎไตรลักษณ์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือลักษณะทั่วไป หรือลักษณะที่เสมอกันของสิ่งทั้งปวง ก็เพื่อให้รู้เท่าทันต่อสามัญลักษณ์ ๓ ความจริงเหล่านี้เป็นสัจธรรมอันจริงแท้ของชีวิตและกฎธรรมชาติที่ตั้งอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ดังนั้นเมื่ออธิบายคำสอนสำคัญโดยลำดับตามแนวอริยสัจ ได้แก่

สภาพแห่งทุกข์ (ทุกข์)

ไตรลักษณ์ (หลักอภิปรัชญาของพุทธศาสนา) ลักษณะสภาพพื้นฐานธรรมชาติที่เป็นสากลอย่างหนึ่ง จากทั้งหมด ๓ ลักษณะ ที่พระพุทธรศาสนาได้สอนให้เข้าใจถึงเหตุผลลักษณะสากลแห่งสรรพสิ่งที่เป็นไปภายใต้กฎธรรมดา อันได้แก่

๑. อนิจจัง (ความไม่เที่ยงแท้ มีอันต้องแปรปรวนไป)
๒. ทุกขัง (ความทนอยู่อย่างเดิมได้ยาก)
๓. อนัตตา (ความไม่มีแก่น สาระ ให้ถือเอาเป็นตัวตน ของเราและของใครๆ ได้อย่างแท้จริง)

ทั้งนี้ยังได้ค้นพบว่า นอกจากการ แก่ เจ็บ และตาย เป็นทุกข์ (ซึ่งมีในหลักคำสอนของศาสนาอื่น) แล้ว ยังสอนว่า การเกิดก็นับเป็นทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนานั้นปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้า และเชื่อว่า โลกนี้เกิดขึ้นจาก กฎแห่งธรรมชาติ (นิยาม) ๕ ประการ อันมี กฎแห่งสภาวะ (อุตุนิยาม) หรือมีธาตุทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และ อากาศ ที่เปลี่ยนสถานะเป็นธาตุต่างๆ กลับไปกลับมา กฎแห่งชีวิต (พีชนิยาม) คือ กฎสมตาท กฎวัฏฏดาและกฎชีวิตา ที่ทำให้เกิดชีวิตินทรีย์ (เซลล์) กฎแห่งวิญญาน (จิตนิยาม) การมีนามธาตุต่างๆ ที่ประกอบกันตามกระบวนการเป็นจิตที่เป็นไปตาม กฎแห่งเหตุผล (กรรมนิยาม) และ กฎไตรลักษณ์ (ธรรมนิยาม) คือ

๑. อนิจจัง (ความไม่แน่นอน) ทำให้สิ่งทั้งปวงย่อมต้องเปลี่ยนแปลงสถานะเดิม อย่างธาตุ ดิน (ของแข็ง) เปลี่ยนเป็นธาตุน้ำ (ของเหลว) เปลี่ยนเป็นธาตุลม (แก๊ส) และเปลี่ยนเป็นธาตุไฟ (แสง ความร้อน พลังงาน) และเปลี่ยนไปไม่สิ้นสุด แม้จะเปลี่ยนแปลงแต่การเปลี่ยนแปลงก็มีขีดจำกัด ทำให้เกิดกฎแห่งวัฏจักร (วัฏฏดา) สิ่งมีชีวิตเริ่มต้นถึงที่สุดก็กลับมาตั้งต้นใหม่ เพราะกฎแห่งเหตุผลทำให้ถูกมาจากปัจจัยพ่อแม่ของตนเหมือนพ่อแม่ตน ความไม่แน่นอนทำให้สัตว์ พืช อาจไม่เหมือนพ่อแม่ของตนได้นิดหน่อยกฎวัฏฏดาทำให้เกิดสันตติ การสืบต่อที่ปิดบังอนิจจัง

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๑๘-๑๑๙.

๒. ทุกข์ (ความไม่เที่ยงแท้ หนอยุในสภาพเดิมมิได้ตลอดกาล) คือ สิ่งทั้งปวงหยุดนิ่งมิได้ เหมือนจะต้องระเบิดอยู่ตลอดเวลา อย่าง ลมต้องพัด เปลือกโลกต้องเคลื่อน ทำให้มีกฎแห่งการปรับสมดุล (สมตา) เช่น เรานอนเฉยๆ ต้องขยับ หรือวิ่งมากๆ ต้องหยุด ความทุกข์ทำให้เกิดการวิวัฒนาการของสัตว์ พืช เช่น พืชที่ปลูกถี่ๆ ย่อมแย่งกันสูงเพื่อแย่งแสงอาทิตย์ในการอยู่รอด หรือการปรับสมดุลจึงเกิดชีวิต กฎสมตา ทำให้เกิดอริยาบถที่ปิดบังทุกข์

๓. อนัตตา (สิ่งทั้งปวงไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง) ดูเหมือนมีตัวตนเพราะอาศัยปัจจัยต่างๆ ประกอบกันขึ้น สิ่งทั้งปวงย่อมเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดการผสมผสาน ทำให้เกิดความหลากหลายยิ่งขึ้น ถ้าธาตุทั้งสี่ไม่มีกฎแห่งหน้าที่ อันเป็นเหตุให้ธาตุประกอบกันเป็นร่างกาย ร่างกายของเราย่อมแตกสลายไปรวมกับอากาศธาตุ กฎชีวิตทำให้เกิดขณะ รูปร่าง หรือการเป็นก้อนๆ ที่ปิดบังอนัตตาเมื่อแยกกฎทั้ง ๓ แล้ว จะเหลือเพียง ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ดับไป พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอิสระเสรีภาพ ด้วยการสร้าง "ปัญญา" ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อันสูงสุด คือ นิพพาน คือ การไม่มีความทุกข์ อย่างที่สุด หรือ การอยู่ในโลกอย่างไม่มีทุกข์ คือกล่าวว่า ทุกข์ทั้งปวงล้วนเกิดจากการยึดถือ ต่อเมื่อ "หมดการยึดถือ" จึงไม่มีอะไรจะให้ทุกข์ (แก้ที่ต้นเหตุของทุกข์ทั้งหมด)

๓.๑.๓.๒ หลักกรรม

กรรม แปลว่า” การกระทำ” กรรมนี้เป็นคำกลางๆ ถ้าหากว่าเป็นการกระทำดี ท่านเรียกว่า กุศลกรรม ถ้าหากว่าเป็นการกระทำที่ชั่ว ท่านเรียกว่า อकुศลกรรม^{๕๕}

กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ^{๕๖} ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่า เป็นกรรมในความหมายทางธรรม กรรมนั้น เมื่อจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ ย่อมแบ่งได้ ๒ อย่าง คือ

(๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึง กระทำที่เกิดจาก อกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ

(๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะอโทสะ หรือ อโมหะ^{๕๗}

จำแนกตามทวาร คือ ทางที่ทำความกรรม หรือทางแสดงออกของกรรม จัดเป็น ๓ คือ

๑. กายกรรม การกระทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย

๒. วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือ การกระทำทางวาจา

^{๕๕} พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **กฎแห่งกรรม**, จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสทำบุญคล้ายวันเกิด ๒๔ มิถุนายน ๒๕๓๑, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒.

^{๕๖} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๕๖๓.

^{๕๗} อัง. ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑,๕๕๑/๓๘., ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๘-๙., ๒๔๒-๓/๒๗๒.,

๓. มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ^{๕๘}

ลักษณะกรรมของในวรรณกรรมสุนทรภู่หลายเรื่อง ได้แทรกแนวความคิดเรื่องกรรมไว้ในหลายๆ ตอน พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า มาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๕๙} ซึ่งสุนทรภู่อเองก็ประทับใจกับความทุกข์ยากลำบากนานัปการ ความถึงต้องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่เกิดพหุบุชายิ่ง ท่านจึงรำพันถึงความทุกข์ยากที่เกิดแต่ผลของกรรม ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้ ว่า

นิพพานปานประหนึ่งศึรชะขาด	ด้วยไร้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโครชชากรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึ่งพา
จะสร้างพรตอุทิศสรวงส่วนบุญถวาย	ประพฤติฝ่ายสมถทั้งวสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิก	ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป

[นิราศภูเขาทอง]^{๖๐}

ความทุกข์ยากที่สุนทรภู่อได้รับนั้น ท่านเปรียบได้กับกฎแห่งกรรมที่ท่านเคยทำไว้ในอดีตได้ส่งผลให้สุนทรภู่อตกระกำลำบากในชาตินี้ จึงต้องเจอกับปัญหาหลายอย่างที่เข้ามาในเวลาเดียวกัน เช่น สุนทรภู่อต้องสูญเสียทุกอย่างเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตเพราะทางซุบเลี้ยง สุนทรภู่อโดยตลอด เหตุเพราะในอดีตเคยเข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิดและบ่อยครั้ง เมื่อพระองค์สวรรคตสุนทรภู่อก็เหมือนกับตายตามพระองค์ไปด้วย เหตุเพราะไม่มีญาติมิตรและคนคอยช่วยเหลือ อุปถัมภ์ชีวิต จึงยากลำบากมากอีกทั้งมีโรคภัยต่างๆ เบียดเบียนผสมกับปัญหาร้อยแปดประการ^{๖๑} เข้ากลุ่มรุมเล้าพาให้เดือดร้อนไปต่างๆ นานา เมื่อชีวิตตกอับเพราะกรรมนำพาและไม่มีใครที่เป็นที่พึ่งได้ ดังนั้น จึงขอขอเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมตลอดเวลา เพื่อเป็นสิ่งทดแทนคุณพระองค์ แม้เกิดในชาติใดใดก็ขอเป็นเป็นข้าฯ รับใช้พระองค์ตลอดไป จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่อมีความเชื่อเรื่อง กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับปวารณาตนเพื่อขอขอทดแทนพระมหากรุณาธิคุณ และเมื่อเกิดใหม่ในชาติใดๆ ก็ตาม จะขอตามเป็นข้ารองพระบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในทุกชาติไป

พระพุทธศาสนาถือว่าการบวชเป็นการสร้างบุญกุศลสูงสุดที่สามารถทำได้ การตั้งใจบวชเป็นความดี ถือเป็นกรรมดีหรือกรรมขาว อนึ่ง กรรมนั้นยังสามารถกำหนด หรือ บันดาลชีวิตมนุษย์ให้

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๙-๑๑๒/๑๑๙-๑๑๒., อภ. ตัก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑., อภ.ส. (ไทย) ๓๕/๖๖๓/๒๕๙.

^{๕๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๗/๓๖๗.

^{๖๐} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่อ*, หน้า ๑๐๙.

^{๖๑} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ประวัติสุนทรภู่อ*, ใน *นิราศสุนทรภู่อ*, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสกลาตพรวรรณ ๒๕๑๕, หน้า ๔๕-๕๒).

ดี ไม่ดี ให้สมบุญพูนสุข หรือไม่นั้นก็เพราะกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ทั้งสิ้น จึงมีการจำแนกกรรมตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิชาการหรือการให้ผล จัดเป็น ๔ อย่าง คือ

๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียน ตัวอย่างง่ายๆ เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และดื่มสุราและเมรัย

๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร และมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน ตัวอย่าง คือ การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากดำทั้งขาว ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป

๔) กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสันกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามอย่างข้างต้น หรือว่าโดยองค์รวม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมรรค ๘

กฎแห่งกรรม คือ กฎธรรมชาติ ข้อหนึ่ง ที่ว่าด้วยการกระทำ และผลแห่งการกระทำ ซึ่งการกระทำและผลแห่งการกระทำนั้น ย่อมสมเหตุสมผลกัน เช่น ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เป็นต้น กรรม หรือคนใดใครก่อ ตนเองเท่านั้น ที่จะได้รับผลของสิ่งที่กระทำ ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสสอนว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมหรือพระพุทธรูปที่ว่า

คนทำกรรมใดไว้ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน

คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี

คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

คนหว่าพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๖๒}

เมื่อกล่าวโดยสรุป กรรม หมายถึง กฎธรรมชาติ กฎแห่งเหตุผล ข้อหนึ่ง ที่ว่าด้วยการกระทำ และผลแห่งการกระทำ ซึ่ง การกระทำและผลแห่งการกระทำนั้น ย่อมสมเหตุสมผลกัน เช่น ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เป็นต้น

กรรมใดใครก่อ ตนเองเท่านั้นที่จะได้รับผลของสิ่งที่กระทำ

กรรมในปัจจุบันเป็นผลมาจากการกระทำในอดีต และกรรมที่ก่อไว้ในปัจจุบันเป็นเหตุที่จะส่งผลสืบเนื่องต่อไปยังอนาคต

กรรมดี-กรรมชั่ว ลบล้างซึ่งกันและกันไม่ได้

ถึงแม้ว่าการทำกรรมดีจะลบล้างกรรมชั่วเก่าที่มีอยู่เดิมไม่ได้ แต่มีส่วนช่วยให้ผลจากกรรมชั่วที่มีอยู่เดิมอ่อนลง คือ การผ่อนหนักให้เป็นเบา (ข้อนี้ อุปัชฌาย์ได้กับ การที่เรามีน้ำขุ่นข้นอยู่แก้วหนึ่ง หากเติมน้ำบริสุทธิ์ลงไปแล้ว มิสามารถทำให้น้ำขุ่นกลับบริสุทธิ์ได้ แต่ทำให้น้ำขุ่นข้นนั้นกลับเจือจาง

^{๖๒} พุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

ลงและไต่ยิ่งขึ้นกว่าเดิม) สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้

๓.๑.๓.๓ โลกธรรม

โลกธรรม ๘ มีมาในอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย แห่งพระสูตรตันตปิฎก เป็นธรรมอันเป็นธรรมดาของโลก ได้แก่ ๑. ลาภ (ได้ลาภ, มีลาภ) ๒. อลาภ (เสื่อมลาภ, สูญเสีย) ๓. ยศ (ได้ ยศ, มียศ) ๔. อยศ (เสื่อมยศ) ๕. นินทา (ติเตียน) ๖. ปัสสา (สรรเสริญ) ๗. สุข (ความสุข) ๘. ทุกข์ (ความทุกข์)^{๖๓}

โลกธรรม ๘ ประการ

เกี่ยวกับเรื่องของโลกธรรม ๘ ประการนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการนี้ ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการ โลกธรรม ๘ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. ลาภ	๒. เสื่อมลาภ
๓. ยศ	๔. เสื่อมยศ
๕. นินทา	๖. สรรเสริญ
๗. สุข	๘. ทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการนี้แล ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการนี้

ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ

นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์

ธรรมเหล่านี้ในหมู่มนุษย์ ล้วนไม่เที่ยงไม่มั่นคง มีความแปรผันเป็นธรรมดา

แต่ท่านผู้มีปัญญาดี มีสติ รู้ธรรมเหล่านี้แล้ว

ย่อมพิจารณาเห็นว่า มีความแปรผันเป็นธรรมดา

อิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) จึงย่ำยีจิตของท่านไม่ได้

ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา)

ความยินดี หรือความยินร้าย

ท่านขจัดปิดเป่า จนไม่มีอยู่

ท่านรู้ทางที่ปราศจากธุลี ไม่มีความเศร้าโศก

เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมรู้ชัดโดยถูกต้อง^{๖๔}

^{๖๓} พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๗.

^{๖๔} อจ. อภฺรภู. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒-๒๐๓.

เนื่องมาจากโลกธรรม ๘ ประการนี้สุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ในนิราศภูเขาทองได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกันกับ คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นอย่างมาก อาจเพราะชะตาชีวิตของท่านในขณะนั้นต้องพบเจอกับความผกผันเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยครั้งจึงยอมเข้าใจดีว่า ชีวิตเมื่อเจริญรุ่งเรืองก็ย่อมมีตกอับ เหน็ดเหนื่อย การนิทรา ย่อมคู่กับสรรเสริญ ทั้งหลายเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ถือเป็นคู่กับโลก คือ เกี่ยวข้องกับโลก หรือเป็นไปกับโลก จึงเรียกว่า โลกธรรม มี ๘ ประการ คือ มีการนิทรา มีการสรรเสริญ มีสุข มีทุกข์ มียศ มีเสื่อมยศ มีลาภ มีเสื่อมลาภ เป็นธรรมที่มนุษย์ต้องพานพบ หนีไม่พ้น จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในธรรม ๘ ประการนี้ สุนทรภู่แสดงทัศนะเกี่ยวกับ การมีสุข มีทุกข์ และมียศ เสื่อมยศ ในโลกธรรม ๘ ว่า

ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั้ง	คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
เคยหมอบรับกับพระจมีนไวย	แล้วลงเรือที่นั้งบัลลังก์ทอง
เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ	เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
จนกลิ่นสิ้นแม่น้ำแลลำคลอง	มิได้ข้องเคื่องขัดหทัยา
เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ีตลบ	ละอองอบรสชื่นน่านาสา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเราก้สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์

[นิราศภูเขาทอง]^{๖๕}

สุนทรภู่บรรยายถึงหนหลังสมัยยังเรื่องอำนาจวาสนาว่า เมื่อถึงหน้าแพก็เห็นเรือพระที่นั่งคิดถึงอดีตที่เคยรุ่งเรืองก็เศร้าจนน้ำตาไหล เพราะเคยหมอบกราบเฝ้าแหวนรัชกาลที่ ๒ กับจมีนไวย แล้วก็ลงไปเรือบัลลังก์ทอง เคยแต่งแปลงบทถวาย ทั้งยังเคยรับราชโองการอ่านในงานฉลองจนสิ้นฤดูกาลกลิ่นก็ยังมิได้ทำให้พระองค์ขัดใจแต่อย่างใด อีกทั้งเคยหมอบกราบใกล้ชิดจนได้กลิ่นหอมจากพระวรกาย กลิ่นน้ำหอมนั้นหอมจนติดจมูก แต่เมื่อพระองค์สวรรคตกลิ่นหอมที่เคยมีก็สิ้นไปด้วยเหมือนวาสนาของสุนทรภู่ก็สิ้นตามกลิ่นสุคนธ์นั้นเช่นกัน โคลงบทนี้แสดงถึงความไม่แน่นอนของชีวิตครั้งรุ่งเรือง ชีวิตมีแต่ความสุขสำราญไปไหนมาไหนมีคนคอยพะเน้าพะนอ คอยยกยอปอขึ้นมีแต่คำสรรเสริญ เมื่อสิ้นอำนาจวาสนา คนที่เคยพะเน้าพะนอก็หนีหน้า คำสรรเสริญก็กลายเป็นคำนิทนา ประสบแต่ความทุกข์ยากลำบากทั้งกายและใจ

โลกธรรม ๘ ประการ อันได้แก่ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ มีสุข มีทุกข์ มีสรรเสริญ มีนิทรา เกิดขึ้นกับคนทุกคนโดยจะสลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนไปเรื่อยๆ แต่มนุษย์ทุกคนมุ่งหวังแต่ความสุข ตรงโดยที่ไม่ทำจิตใจให้เป็นกลางยอมรับเรื่องโลกธรรม ๘ ที่จะต้องเจอ เมื่อคนเราไม่ได้ทำจิตใจให้เป็นกลาง จึงไม่มีสติในการบริโภคก็ย่อมตกต่ำ ย่อมตกไปอยู่ในบ่วงทุกข์ได้ง่าย ไม่สามารถจะออกไปได้

^{๖๕} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๐๙.

บทประพันธ์อีกบทหนึ่งที่สุนทรภู่ได้บรรยายถึงชีวิตหลังครั้งยังรุ่งเรืองมีแต่ความสุข ขณะที่คนเรือของท่านไม่ชำนาญในการถ่อเรือ จึงทำให้เรือเข้าไปเกยตื้น ถอนตัวออกไปไม่ได้ ต้องค้างอยู่กลางทุ่ง ในคืนนั้นเองท่านคิดถึงความหลัง ครั่งยังรำรวยอดมด้วยยศศักดิ์ มีคนล้อมหน้าล้อมหลัง เอาอกเอาใจ ครั้นพอตกอับก็เหลือเพียงหนูพุด เท่านั้น ดังความว่า

วังเวงจิตคิดคะนึ่งรำพึงความ	ถึงเมื่อยามยังอดมโสมนัส
สำรวจกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม	อยู่แหวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
ไฉยยามเชยเห็นอยู่แต่หนูพุด	ช่วยนั่งปัดยุงให้ไม่ไกลกาย

[นิราศภูเขาทอง]^{๖๖}

ในครั้งนี้ สุนทรภู่อธิษฐานอย่างกว้างขวาง มองไปในทุ่งกว้างเห็นมีแต่ต้นแขมขึ้นอยู่ประปรายกัน จนดึกก็มีดาวอยู่กลางท้องฟ้า มีนกกระเรียนบินร่อนไปมาและส่งเสียงร้องก้องตอนเที่ยงคืน ขณะเดียวกันก็มีเสียงกบเขียดร้องเรื่อย ๆ มีลมพัดเฉื่อย ๆ บรรยากาศเช่นนี้ทำให้สุนทรภู่อธิษฐานกว้างคิดถึงรำพึงถึงตอนเมื่อมียศถาบรรดาศักดิ์ ได้หัวเราะเฮฮาไปกับเพื่อน มีคนคอยปรนนิบัติรับใช้ แต่ยามยากลำบากเห็นแต่เพียงหนูพุดลูกชายที่คอยช่วยเหลือ นั่งปัดยุงให้เท่านั้น จากการศึกษาสรุปได้ว่า เรื่องของโลกธรรม ๘ เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของสังคมและโลกมนุษย์ เป็นความจริงที่ทุกคนต้องประสบด้วยกัน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม อยู่ที่ว่า ใครจะประสบมากหรือประสบน้อย ช้าหรือเร็วกว่ากันเพียงเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ โลกธรรม ๘ หมายถึง เรื่องของโลกมีอยู่ประจำกับชีวิต สังคมและโลกของมนุษย์เป็นความจริงที่ทุกคนต้องประสบ ด้วยกันทั้งนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม ข้อแตกต่างคือ ใครประสบมาก ประสบน้อย ช้าหรือเร็ว โลกธรรมแบ่งออกเป็น ๘ ชนิด จำแนกออกเป็น ๒ ฝ่ายควบคู่กันและมีความหมายตรงข้ามกัน คือ

(๑) โลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์ คือ ฝ่ายที่มนุษย์พอใจมี ๔ เรื่อง คือ ๑. ได้ลาภ หมายความว่า ได้ผลประโยชน์ ได้ทรัพย์สินเงินทอง ได้บ้านเรือนหรือที่สวน ไร่นา ๒. ได้ยศ หมายความว่า ได้รับแต่งตั้งให้มีฐานันดรสูงขึ้น ได้ตำแหน่ง ได้อำนาจเป็นใหญ่เป็นโต ๓. ได้รับสรรเสริญ คือ ได้ยิน ได้ฟัง คำสรรเสริญคำชมเชย คำยกยอ ๔. ได้สุข คือ ได้รับความสบายกาย สบายใจ ได้รับความเบิกบาน ร่าเริง ได้รับความบันเทิงใจ

(๒) โลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ คือ ฝ่ายที่มนุษย์ไม่พอใจมี ๔ เรื่อง คือ ๑. เสียลาภ หมายความว่า ลาภที่ได้มาแล้วเสียไป ๒. เสื่อมยศ หมายถึง ถูกลดความเป็นใหญ่ ถูกถอดออกจากตำแหน่ง ถูกถอดอำนาจ ๓. ถูกนิินทา หมายถึง ถูกตำหนิติเตียนว่าไม่ดี มีใครพูดถึง ความไม่ดีของเราในที่ลับหลังเรียกว่าถูกนิินทา ๔. ตกทุกข์ คือ ได้รับความทุกข์ทรมานกายทรมานใจ ดังกล่าวนี้

^{๖๖} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๐๙.

ข. หลักจริยธรรม

จริยธรรม หรือ **จริยศาสตร์** เป็นหนึ่งในวิชาหลักของ วิชาปรัชญา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความดีงามทางสังคมมนุษย์ จำแนกแยกแยะว่าสิ่งไหนถูกและสิ่งไหนผิด หากจะอธิบายอย่างง่ายๆ แล้วจริยธรรม หมายถึง การแยกสิ่งถูกจากผิด ดีจากเลว มาจากคำ ๒ คำคือ จริยะ กับธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์ คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ คำว่า ธรรม แปลว่า คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อเอาคำจริยะ มาต่อกับคำว่า ธรรม เป็นจริยธรรม แปลเอาความหมายว่า กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หรือหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ

จริยธรรม ตามความหมายตามพจนานุกรมในภาษาไทย หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติศีลธรรมอันดี ตามธรรมเนียมยุโรป อาจเรียก จริยธรรมว่า Moral philosophy (หลักจริยธรรม) จริยธรรม น. ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม^{๖๗}

โดยเฉพาะความเชื่อของคนไทยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สุนทรภูได้สอดแทรกคติความเชื่อของคนไทย โดยเฉพาะเรื่องนรก – สวรรค์ ความเชื่อที่ว่าหากใครคบชู้ คือประพฤติตนผิดศีลข้อที่ ๓ ตามหลักศีล ๕ เมื่อตายไป ผู้นั้นจะตกนรกและต้องป่นต้นจั่วซึ่งมีหนามยาวและแหลมคม นอกจากนี้แล้วยังให้ในแง่คิดเรื่องการเลือกคบคนว่า ไม่ควรประมาทและไม่ควรไว้วางใจผู้ใดง่ายๆ ยังมีคติธรรม แก่คิด คดีเตือนใจหลายประการ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาอธิบายในส่วนที่เป็นหลักจริยธรรมให้พุทธศาสนิกชนควรนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนให้ดี ดังนี้

๓.๑.๓.๔ อธิษฐานธรรม

อธิษฐาน หรือ อธิษฐานธรรม^{๖๘} หมายถึง ธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล ธรรมที่ควรใช้เป็นประดิษฐานตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน บางทีแปลว่า ธรรมที่ควรตั้งอยู่ไว้ในใจ

(๑) ปัญญา ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล เข้าในสภาวะของสิ่งทั้งหลายจนเข้าถึงความเป็นจริง

(๒) สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในความรู้ที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจาจนถึงปรมาตถสัจจะ

(๓) จาคะ ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสถึงสละกิเลส

^{๖๗} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิชชีเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๑.

^{๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๑๑/๒๕๐., ๑๔/๓๔๗/๔๐๔.

(๔) อุปสมะ ความสงบ คือ ระวังโทษข้อขัดข้องมัวหมองุ่นวายอันเกิดจากกิเลสทั้งหลาย แล้วทำจิตใจให้สงบได้^{๖๙}

ทั้ง ๔ ข้อนี้ พึงปฏิบัติตามกระทั้ดนี้

๑. ปณญ์ นปมชุเขยย ไม่พึงประมาทปัญญา คือ ไม่ละเลยการใช้ปัญญา
๒. สจจํ อนุรทเขยย พึงอนุรักษัสัจจะ
๓. จาคํ อนุพรุเหยย พึงเพิ่มพูนจาคะ
๔. สนตํ สิกขเขยย พึงศึกษาสันติ^{๗๐}

ตัวอย่างของอิฐฐานธรรม ๔ ประการ ที่สุนทรภู่ท่านได้เปรียบเปรยเอาไว้ในเรื่องนี้ คือ

ก. ขอห่างไกลจากคนพาลและภยันอันตรายต่างๆ ให้ได้คบแต่คนดี และนักปราชญ์ราชบัณฑิต เพราะการอยู่ใกล้ชิดคนดี ก็จะสามารถซึมซับสิ่งดีๆ ไว้ในตนเอง ได้ ตรงกันข้ามถ้าคบกับคนพาล พาลจะพาไปหาผิด หรือแม้แต่หลงผิดไปรักคนพาลเข้าก็อย่าให้เกิดขึ้นเลย เพราะจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียนานัปการ ตัวอย่างหลักธรรมที่ท่านได้กล่าวว่า

ขอเดชะอานุภาพพระทศพล ให้ผ่องพันภัยพาลสำราญกาย
[นิราศภูเขาทอง]^{๗๑}

หรือ

อีกสองสิ่งหญิงร้ายและชายชั่ว อย่าเฝ้าหมายรักสมครสมาน
[นิราศภูเขาทอง]^{๗๒}

หรือ

ขอให้คนพาลทั้งหญิงร้ายและชายชั่ว อย่าได้มีโอกาสรู้จักคบหากันกันเลย

หรือ

ดูในวังยังเห็นห่อพระอิฐ ตั้งสติเต็มถวายเป็นกุศล
ทั้งปิ่นเกล้าเจ้าพิภพจบสากล ให้ผ่องพันภัยสำราญผ่านบุรินทร์ ฯ
[นิราศภูเขาทอง]^{๗๓}

นอกจากจะอธิษฐานจิตขอสิ่งที่ตั้งใจให้แต่ต้นแล้ว สุนทรภู่ก็ได้ถวายพระพรขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงพันภัยพาลด้วย คือเมื่อมองเข้าไปในวังจึงเห็นห่อที่เก็บพระอิฐของรัชกาลที่ ๒ จึงตั้งสติถวายส่วนกุศล ขอให้รัชกาลที่ ๓ อย่าได้มีภัยพาลในการปกครองบ้านเมือง

^{๖๙} พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๗.

^{๗๐} กรมศิลปากร, ชีวิตงานของสุนทรภู่, หน้า, ๑๑๐.

^{๗๑} กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, ๑๑๐.

^{๗๒} อ้างแล้ว,

^{๗๓} อ้างแล้ว,

ข. ขออย่าให้มีโรคพยาธิให้ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ คือ มีรูปร่างงดงามและมีอายุยืนนาน ปราศจากอันตราย ดังพุทธภาษิตที่ว่า ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง^{๗๔} เช่น

ขอเดชะพระพุทธรูปช่วย	มั่นมอดม้วยกลับชาติวาสนา
อายุยืนหมื่นเท่าเสาศิลา	อยู่คู่ฟ้าดินได้ตั้งใจปอง
	[นिराकुเขาทอง] ^{๗๕}
ถึงบางโพธิ์ไฉ้พระศรีมหาโพธิ์	ร่มนิโรธรุกขมูลให้พุ่มผล
ขอเดชะอนุภาพพระทศพล	ให้ผ่องพันพาลสำราญกายฯ
	[นिराकुเขาทอง] ^{๗๖}

ค. ขอให้เป็นผู้บริสุทธิ์กายวาจาใจ มีสุขภาพแข็งแรง สติปัญญาดี และให้เป็นคนรักศีล มีศีลอยู่ในจิตใจพร้อมไปด้วยญาติมิตรบริวารที่ดี และให้สิ้นอาสวกิเลส (โลภ โกรธ หลง) เช่น

จะเกิดชาติใดในมนุษย์	ให้บริสุทธิ์สมจิตที่คิดหมาย
ทั้งทุกขโสโครกภัยอย่าไถ่กราย	แสนสบายบริบูรณ์ประยูรวงศ์
ทั้งโลภโทโสและโมหะ	ให้ชนะใจได้อย่าไหลหลง
ขอฟังเฟื่องเรืองวิชาปัญญา	ทั้งให้ศีลขันธในสันดาน
	[นिराकुเขาทอง] ^{๗๗}
ขอสมหวังตั้งประโยชน์พระโพธิญาณ	ตราบนิพพานภาคหน้าให้ถาวร
	[นिराकुเขาทอง] ^{๗๘}

การที่สุนทรภู่เดินทางไปไหว้พระเจดีย์ภูเขาทองในครั้งนี้ก็เพื่อมาเคารพกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้เกิดเป็นกุศลให้เป็นอานิสงส์ในการพ้นภัยพาลประเภทต่างๆ หากตนเองต้องเกิดไม่ว่าชาติใดๆ ก็ขอให้ตนบริสุทธิ์ทั้งกายและใจ ความทุกข์ความโศกอย่าได้มาไถ่กราย ขอมีความสุขกายสบายใจ ไปตลอดกาล ขอให้ตนเองสามารถเอาชนะทั้งความโลภ โกรธ หลง และกิเลสทั้งปวงลงได้ อีกทั้งขอให้มัสติปัญญาเฉียบแหลม มีศีลธรรมประจำใจ และขอให้สมดังหวังมั่นในชาติหน้าก็เช่นเดียวกัน และจนกว่าจะเข้าถึงนิพพาน จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่กล่าวอธิษฐานธรรมขอบุญกุศลที่เคยทำไว้นองให้ตนเอง สมหวังในสิ่งต่างๆ ทั้งชาตินี้และชาติหน้าด้วย

การที่สุนทรภู่สามารถนำหลักอธิษฐานธรรมมาใช้บ่อยครั้ง คล้ายกับพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในอดีตชาติที่เคยทำมาก่อน เฉกเดียวกันกับพระพุทธองค์ในครั้งเสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ้มทรงใช้วิธีการอธิษฐานจิต เช่นนี้เหมือนกัน เพื่อให้ได้สมประสงค์ตั้งใจหมาย ดังเรื่องวัฏฏชาตก ได้เกิด

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๒๕๔.

^{๗๕} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๑๐.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๗๗} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, ๑๑๕.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

ไฟไหม้ป่า ลูกนกคุ้มจึงกระทำสัตยาธิษฐานว่า บัดนี้มารดา และบิดาทิ้งเราหนีไปเสียแล้ว วันนี้เราจะทำอะไร ศิลคุณ ความสัตย์ ความสะอาด และความเอ็นดู ยังมีอยู่ในโลก ด้วยความสัตย์นั้น เราจักทำสังจกริยาอันยอดเยี่ยม เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้พิชิตมารซึ่งมีในกาลก่อน คำนึงถึงกำลังพระธรรมได้กระทำสังจกริยา เพื่อฝนคือกำลังความสัตย์ว่า ปีกของเรามีอยู่ แต่ขนไม่มี เท้าของเรามีอยู่ แต่ยังเดินไม่ได้ มารดาและบิดาก็พากันบินออกไปแล้ว แนะไฟจงกลับไป (จงดับไปเสีย) พร้อมกับเมื่อเราทำสังจกริยา เปลวไฟที่ลุกโชติช่วงวั้นที่ไว้ ๑๖ กรีส เหมือนเปลวไฟที่จุ่มน้ำ บุคคลมีสังจะเสมอเราไม่มี นี่เป็นสังจาบารมีของเรา ฉะนี้แล ^{๗๙}

จะเห็นได้ว่า แรงสัตยาธิษฐานนี้ที่สำคัญเพราะถ้าตั้งปณิธานด้วยจิตใจ ที่มั่นคง เข้มแข็ง สิ่งที่ปรารถนาที่จะได้สมประสงค์ สุนทรภู์เองก็มีความเข้าใจในหลักธรรมข้อนี้อย่างลึกซึ้ง จึงได้นำหลักอธิษฐานจิตมาประยุกต์ใช้กับชีวิตของตนเอง และตั้งความปรารถนาถึงสิ่งดีๆ ให้บังเกิดกับชีวิตตนเอง และบุคคลอื่นๆ การอธิษฐานจิตนั้น นับว่า มีความสำคัญยิ่งต่อการบรรลุธรรม เพราะต้องใช้กำลังใจ และจิตใจที่มั่นคงอย่างมากเพื่อดำเนินไปให้ถึงความสำเร็จที่ตั้งใจไว้ แต่ความสำเร็จในการกระทำสัตยาธิษฐาน จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐาน ๔ ประการ คือ

- ๑) ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้ง
- ๒) มีความเชื่อมั่นในศีล และสังจะของตนที่ได้บำเพ็ญมาดีแล้ว
- ๓) ตั้งจิตอธิษฐานโดยยกสังจะนั้นขึ้นอ้าง
- ๔) สิ่งที่ปรารถนานั้นต้องเป็นไปเพื่อความถูกต้อง ดีงาม

การอธิษฐานธรรมจึงจัดเป็นหนึ่งในบารมี ๑๐ ทศ ซึ่งพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ท่านตั้งจิตอธิษฐานกันมาอย่างเชี่ยวชาญ เพราะฉะนั้นเมื่อไรที่ทำบุญต้องตั้งใจอธิษฐานและตั้งใจศึกษาเรื่องการอธิษฐานจากพระไตรปิฎกให้ดี การสร้างความคิด การสร้างบารมี จะไม่ไปสะดุดในภพเบื้องหน้า จนกระทั่งถึงวันลาจากโลกนี้ไปสู่พระนิพพาน

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตบพนี้ ได้แก่ อธิษฐานธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ยึด ธรรมเป็นรากฐานที่มั่นคงของบุคคล ธรรมควรใช้เป็นที่ยึดมั่นตน เพื่อให้มีความสามารถยึดเอาเหตุผล เพื่อให้สำเร็จขั้นสูงสุด ตามที่ตนได้ตั้งจุดหวังไว้ โดยไม่ให้มีการเข้าข้างตนเอง เพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่ผิด สิ่งที่เป็นบ่อเกิดแห่งความมัวหมองที่จะนำมาทักถมตน ธรรมควรจะเอาไว้ในใจ ให้เป็นสถานที่มั่งคั่ง โดยปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. ปัญญา ควรรู้ให้ชัดแจ้งในเหตุผล ให้พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายจนกว่ารู้ความเป็นจริง

๒. สังจะ แปลว่า ดำรงมั่นคงอยู่ในความเป็นจริง ที่รู้แจ้งด้วยปัญญา เริ่มจากความเป็นจริงด้านวาจา จนถึงปรมาตถสังจะ

^{๗๙} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๘-๘๒/๗๖๘.

๓. จาคะ ความสละ หรือการละเสีย หรือการเสียสละ คือ การละจากสิ่งที่ตนเคยชิน ที่ตนยึดมั่นไว้ และสิ่งทั้งหลายที่เป็นการผิดจากความเป็นจริงให้ละวางให้ได้ อันนี้เริ่มต้น จากอัมมิจฉาอาชีพละไปจนถึงการสละอาชีวะ

๔. อุปสมะ คือความสงบ คือการระงับโทสะ ระงับความวุ่นวาย อันเกิดจากกิเลสทั้งหลาย แล้วทำจิตใจให้สะอาดสงบ

ธรรมทั้งหลายทั้ง ๔ ข้อนี้ สมควรปฏิบัติดังนี้คือ ๑. ไม่ควรประมาทปัญญา คือ ไม่เอาปัญญามาพิจารณา ๒. ควรรักษาสัจจะ คือ รักษาความเป็นจริง ๓. ควรเพิ่มพูนจาคะ ตั้งมั่นอยู่ในความเชื่อมั่น และเลื่อมใส ๔. ควรศึกษาสติให้รู้แจ้ง

๓.๑.๓.๕ สัมมาวาจา

สัมมาวาจา หมายถึง เจรจาชอบ เป็นหนึ่งในมรรคมงคล ๘๘๐ คือ วีสุจริต ๔ เป็นการเว้นจาก วีสุจริต ๔ คือ

๑. การงดเว้นจากการพูดเท็จ
๒. การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด
๓. การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ
๔. การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๘๐}

มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉานหลายทาง ประการแรกที่เห็นได้ง่าย ก็คือ การสื่อสาร การสื่อสารหลักๆ ที่ใช้ก็คือ การพูด มนุษย์นั้นพูดกันได้ดีกว่า สัตว์ดิรัจฉาน การพูดของคนอาศัยปาก ลิ้น และสมอง เป็นผู้สั่งการ เรื่องของการพูดเป็นเรื่องที่สำคัญของชีวิตมาก จึงมีคนกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หมายถึง การพูดดีนั้นสำคัญกว่าสิ่งอื่นๆ ส่วนสิ่งอื่นๆ นั้น ถือเป็นเพียงเรื่องรองๆ ลงไปเท่านั้น ในมงคลสูตร กล่าวว่า การกล่าววาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด^{๘๑} คือสุภาสิตนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

สัตว์บุรุษกล่าวว่า วาจาสุภาสิตเป็นวาจาสูงสุด (นั่นเป็นองค์ที่ ๑)

ไม่เพียงกล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม นั่นเป็นองค์ที่ ๒

บุคคลไม่เพียงกล่าววาจาเป็นที่รักไม่เพียงกล่าววาจาไม่เป็นที่รัก นั่นเป็นองค์ที่ ๓

บุคคลเพียงกล่าววาจาสัตย์

ไม่เพียงกล่าววาจาเหลวไหล นั่นเป็นองค์ที่ ๔^{๘๒}

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๗๖๘.

^{๘๑} พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๐.

^{๘๒} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑,๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๙.

^{๘๓} สุ.ข. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒.

ธรรมดาว่าคนที่พูดจาดี มักใช้คำพูดที่ฟังแล้วสบายหู ดูนิดๆ จีบใจ คำพูดสร้างสรรค์ เป็นคำที่ทำให้เกิดความรักใคร่พอใจของคนหมู่มาก กล่าวแต่คำจริง ให้เป็นประโยชน์ต่อทั้งผู้พูดและผู้ฟัง บางครั้งคำพูดดีๆ เพียง ๒-๓ ประโยชน์เท่านั้น ก็สามารถมีอิทธิพลเหนือใจคนหมู่มากได้ อาจจะทำให้คนที่กำลังอ่อนแอท้อแท้สิ้นหวังให้มีกำลังใจลุกขึ้นมาทำสิ่งที่ดีงามให้กับตนเองและสังคม หรือคำพูดที่ทำให้กำลังใจผู้ที่กำลังป่วยหนักสามารถเป็นแรงผลักดันให้เขามีต่อสู้กับโรคร้ายอย่างรุนแรง และผู้พูดก็จะกลายเป็นที่รักของผู้ฟังทั่วไป แต่หากกรณีตรงกันข้ามคำพูดร้ายๆ ก็จะนำภัยพิบัติมาสู่ตัวผู้พูดเอง ดังที่สุนทรภู่ท่านได้เปรียบเปรยเรื่องเกี่ยวกับการพูดนี้ไว้ว่า

ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักสรรถ้อยอรรยจิต
แม่นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา
	[นิราศภูเขาทอง] ^{๘๔}

ความหมายของประโยคที่ว่า ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยอรรยจิต หมายถึงให้มีการเอาใจเขามาใส่ใจเราทำให้เราไม่ไปทำร้ายจิตใจใครโดยไม่รู้ตัว คำพูดง่ายๆ เล็กๆ น้อยๆ ที่กลั่นกรองจากใจและปาก อาจจะช่วยทำให้คนฟังมีความสุข ทั้งวันหรืออาจจดจำจดคำพูดดีๆ ได้ตลอดชีวิตและนั่นคือสัมมาวาจาที่แท้จริง ฉะนั้น จะพูดจากอะไรให้คิดก่อนอย่างถี่ถ้วน เพราะพูดแล้วจะเอากลับคือไม่ได้ หากจะพูดให้พูดให้เลือกสรรแต่คำพูดดีๆ ให้คนสบายใจ ดีกว่าทำให้คนทุกข์ใจ เพราะคำพูดตามใจตามอารมณ์ของเรา

แม้พระพุทธองค์เองยังทรงเลือกที่จะตรัส หรือไม่ตรัส ตามข้อปฏิบัติ จากอภัยราชกุมารสูตร ทรงตรัสไว้ว่า ราชกุมาร ตถาคตก็อย่างนั้นเหมือนกัน รู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่งตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ให้ชื่อนั้น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตวาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในชื่อนั้น ตถาคตรู้กาล ที่จะกล่าววาจานั้น ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย ^{๘๕}

^{๘๔} กรมศิลปกร. ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๑.

^{๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

ฉะนั้น การพูดจึงมีทั้งคุณทั้งโทษ และนำสุขทุกข์มาให้แก่ตนได้มากทีเดียว คนเราหากต้องการจะเป็นที่รักที่ชัง จากคนอื่นนั้นก็อยู่ที่ คำพูดคำจาของเราเอง ดังคำที่สุนทรภู่ว่าไว้ ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสอ้อยอรรอยจิต คนรักเราก็อเพราะคำพูด และในทางตรงกันข้าม คนเกลียดเราก็อเพราะคำพูดอีกเหมือนกัน

หลักธรรมเกี่ยวกับสัมมาวาจา

(๑) ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ แต่พูดคำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำ เป็นหลักฐานควรเชื่อถือได้

(๒) ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่แตกร้ายวุ่น หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มีบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นั้นแตกร้ายวุ่น สมานคนที่แตกร้ายวุ่นแล้วบาง ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

(๓) ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะหู ชวนให้รักจับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

(๔) ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐานมีที่อ้างมีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร

วาจาสุภาสิต

วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต และเป็นวาจาไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน คือ

- ๑) เป็นวาจานั้นย่อมเป็นวาจาที่กล่าวถูกกาล
- ๒) เป็นวาจาเป็นที่กล่าวเป็นสัตย์
- ๓) เป็นวาจาที่กล่าวอ่อนหวาน
- ๔) เป็นวาจาที่กล่าวด้วยประโยชน์
- ๕) เป็นวาจาที่กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๘๖}

สัมมาวาจานั้นนับว่าสำคัญมาก เปรียบเสมือนกับดาบ ๒ คม หรือ เป็นยาพิษร้ายถ้าพูดดีก็จะเกิดประโยชน์ต่อผู้พูดและผู้ฟัง ทำให้คนรัก สามารถช่วยลดปัญหาความยุ่งยากที่จะเกิดจากการพูดไม่ได้ บุคคลควรระวังการพูดมาก อย่าพูดเกินพอดี ควรเลือกเวลาที่จะพูดไม่ควรพูดผิดเวลา และพูดเรื่องไม่ควรพูด หากเป็นดังนั้น ปากที่เคยก่อประโยชน์ให้ผู้พูด ก็จะกลายเป็นอาวุธร้ายทำลายให้เสียหาย ทั้งผู้พูดและผู้ฟังเพราะฉะนั้นควรสำรวมรักษาวาจาตลอดเวลา

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตบทนี้ ได้แก่ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อถือ ไม่พูดลวงโลก กล่าวคือ

^{๘๖} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลดถุทีปนี แปล เล่ม ๑,๒, หน้า ๑๒๙.

ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้น แล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะหยาบ ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พุดถูกกาล พุดแต่คำ ที่เป็นจริง พุดอิงอรรถ พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย พุดแต่คำมีหลักฐานมีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร รู้จักมิฉฉาวจาวว่ามิฉฉาวจาว รู้จักสัมมามาจาวว่าสัมมามาจาว ความรู้นั้น เป็น สัมมาทิจิ

๓.๑.๓.๖ ธรรมอันให้งาม

ธรรมทำให้งาม ได้แก่ ขันติ และโสรัจจะ^{๘๗} เป็นธรรมเครื่องส่งเสริมบุคลิกลักษณะทำให้เป็นคนที่มีเหตุผล หนักแน่น มั่นคง สุภาพเรียบร้อย น่านับถือ ผู้มีคุณธรรม คือ ขันติและโสรัจจะ ประจำใจยอมเป็นที่มีน้ำใจงาม น้ำใจดี มีกิริยาจาสุภาพ สงบเสงี่ยม ไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใครๆ ย่อมเป็นคนที่น่ารักน่านับถือ จึงเป็นธรรมที่ส่งเสริมตนเองให้มีความอดทน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายของคำว่า ขันติและโสรัจจะ ไว้ว่า

ขันติ คือ ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งงาม

โสรัจจะ คือ ความเสงี่ยม ความมีอภัยภัยงาม รักความประณีตหมัดจด เรียบร้อยงดงาม หรืออีกนัยหนึ่ง ขันติ โสรัจจะ หมายถึง ธรรมอันทำให้งาม คนจะงามจึงต้องอาศัยหลักธรรมข้อนี้ด้วย^{๘๘}

เวลาที่สุนทรภู่จะตกอับอยู่นั้น ท่านผู้ว่าราชการพระนครศรีอยุธยาในขณะนั้น คือ พระยาไชยวิชิต ผู้นี้เป็นกวีคนสำคัญคนหนึ่งของยุครัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ เป็นผู้แต่งเพลงยาวและบทกวีไว้หลายชิ้น เมื่อท่านสุนทรภู่มิบรรดาศักดิ์เป็นขุนสุนทรโวหารในรัชกาลที่ ๒ นั้น ท่านเผือกเป็นพระจมีนไวยวรนาถ มีตำแหน่งเผ่าคู่กัน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ สุนทรภู่ถูกปลดจากตำแหน่งงานในกรมพระอาลักษณ์ แต่ท่านเผือกกลับได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นพระยาไชยวิชิต มีตำแหน่ง

^{๘๗} อง. พุก. (ไทย) ๒๐/๔๑๐/๑๑๘.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕-๗๖.

เป็นผู้ว่าราชการพระนครศรีอยุธยา^{๘๙} จากบทประพันธ์ของสุนทรภู่ ถือว่า ท่านรู้ว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ณ เวลานั้น จึงตัดสินใจไม่ขึ้นไปหาท่านพระไชยวิชิตบนเรือน ดังความว่า

มาทางหน้าจวนจอมอยู่รั้ง	คิดถึงครั่งก่อนมาน้ำตาไหล
จะแหวะหาถ้ำท่านเหมือนเป็นไวย	ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน
แต่ยามยากหากว่าถ้ำท่านแปลก	อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
เหมือนเชื้อใจไฟสูงไม่สมควร	จะต้องม้วนหน้ากลับอ้อมประมาณ

[นิราศภูเขาทอง]^{๙๐}

การที่สุนทรภู่ไม่ยอมแหวะหาท่านเจ้าคุณผู้เคยเป็นเพื่อสนิทมาเนิ่นนานครั้งนี้แสดงถึงอัธยาศัยของท่านว่าเป็นผู้เจียมตัวรู้จักประมาณสถานะของตนเองอย่างยิ่ง กริยาวาจาที่แสดงออกมาจึงสงบเสถียรเหมือนเจียมตัว เกรงว่าท่านพระยาไชยวิชิตจะไม่ต้อนรับ เพราะขณะนั้นท่านเป็นเพียงภิกษุเร่ร่อนลงเรือไปเรื่อย ฉะนั้นจึงไม่สมควรที่จะขึ้นไปรบกวนท่านพระยาไชยวิชิตที่ซึ่งขณะนั้นเป็นถึงผู้ว่าราชการพระนครศรีอยุธยา เมื่อเป็นเช่นนี้ ถือว่า สุนทรภู่ท่านเป็นผู้มีความงามในจิตใจคนหนึ่ง ความงามแบบโสรัจจะที่สุนทรภู่มีอยู่นี้ จึงเป็นสิ่งที่น่ายกย่อง ด้วยหลักขันติธรรม และโสรัจจะนี้ต่อไปนี้อาจจะทำให้สุนทรภู่ชนะใจของคนอื่นๆ ได้อีกด้วย

เรื่อง ขันติ โสรัจจะ นี้พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า

ธรรมคือ ขันติและโสรัจจะ ๒

ตั้งอยู่ในบุคคลใด บุคคลพึงบูชาบุคคลนั้นผู้มีปัญญา

มีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะ

แม้มีชาติ ตระกูลต่ำ ฉะนั้นเหมือนกัน

บุคคลพึงสร้างอาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์

อาราธนาพระพหูสูตทั้งหลายให้อยู่ ณ ที่นั้น

พึงสร้างบ่อน้ำไว้ในป่าที่กันดารน้ำ

และสร้างสะพานในที่ที่เป็นหล่ม

พึงถวายข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้าและเสนาสนะ

ในนาท่านผู้ซื้อตรงทั้งหลาย ด้วยใจอันเลื่อมใส

เมฆมิสายฟ้าแลบแปลบปลาบ

มียอดตั้งร้อย ค้ำรามอยู่ ตกรดแผ่นดิน

ทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม แม้ฉนั้นใด^{๙๑}

^{๘๙} สมชาย พุ่มสะอาด และคนอื่นๆ, สุนทรภู่ : อมตกวีศรีรัตนโกสินทร์, (นครนายก: มูลนิธินวมราชา นุสรณ์, ๒๕๒๘), หน้า ๙๒.

^{๙๐} กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๙๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๘.

ธรรมะ คือความมีขันติและโสรจจะ นี่นับว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่จะเป็น แนวทางในการดำรงชีวิตประจำวันของทุกคน ความอดทนและความสงบเสถียรหากมีประจำอยู่ในจิตใจของผู้ใด ผู้นั้นย่อมจะเป็นคนที่มีความสุขมีจิตใจหนักแน่น ย่อมจะเป็นที่นิยมยกย่องนับถือของคนทั่วไป เพราะธรรมะ ๒ ประการนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนงดงามทั้งกาย วาจา และ จิตใจ จะประกอบกิจการสิ่งใดย่อมสามารถประสบผลสำเร็จได้สมความมุ่งมาดปรารถนาและสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้ด้วยจิตใจที่มั่นคง

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตบทนี้ ได้แก่ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง ความหมาย ชื่อว่า ทำให้งาม คือ เพราะบุคลิกลางม บิกบีน สู้ ทรหด บุกบ้นอย่างเด็ดเดี่ยว กล้าเผชิญหน้าต่ออุปสรรค และถยันตราย อธิยาชัย ใจงาม น้ำใจอดทน เยือกเย็น ยึดรับการหยามหมิ่นและอดกลั้น สิ่งยั่วยุและเฝ้ายวนมีลักษณะเป็น ๒ คือ

๑. ขันติ ความอดทน ต่อทุกข์ยาก ลำบากตรากตรำ ในการประกอบกิจเลี้ยงชีพ ต่อภัยธรรมชาติ หนาวร้อน และสัตว์ร้ายเบียดเบียน อดกลั้นต่อคำกล่าวล่วงเกิน อดใจต่อสิ่งยั่วยวน (อิริยาสนขันติ ยอดของขันติ)

๒. โสรจจะ ความสงบเสถียร น้ำใจองอาจ สู้ทน ไม่กลัววาม คุมสติอารมณ์คงที่ ไม่หวั่นไหว เพราะรัก และไม่หวั่นเพราะชัง น้ำใจหนักแน่นมั่นคง ไม่สะทกสะท้าน สร้างนิสัยดีงาม คือ

๒.๑ สนใจเลือกเฉพาะงานสุจริต ต้องตามประเพณีนิยม และเที่ยงธรรมสมเหตุสมผลเท่านั้น

๒.๒ ตั้งใจประกอบภารกิจที่กำลังทำ แม้จะยาก ด้วยความอดทนจริงจงบหนักเอาเบาสู้

๒.๓ ใช้วิจารณ์ญาณ ปัญญาอันแยบยล ปรับปรุงตนเองให้แก่งานสถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๒.๔ กล้าหาญเอาชนะปัญหาและอุปสรรค บางครั้งแกล้งทำเป็นโง่ไม่รู้ และทำเป็นยอมแพ้

ผลสนองทันตา

๑. สุขภาพสมบูรณ์ แข้มชื่น บุคลิกลองอาจ มีเสน่ห์ กิริยามารยาทสง่างาม อายุยืน
๒. อุปนิสัยดีงาม จิตใจสูงส่ง เชื่อมั่นตนเอง เป็นที่น่ายำเกรงและรักใคร่ของเพื่อนฝูง
๓. งานบรรลุตรงเป้าหมาย ชีวิตครอบครัวปลอดภัย ผาสุกมั่นคง
๔. เป็นบุคคลแบบอย่างที่ดี ญาติมิตร หน่วยงานต่างๆ และประเทศชาติ

๓.๑.๓.๗ การไม่คบคนพาล

พุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า

“...ภิกษุพาลปรารถนาคำสรรเสริญที่ไม่เป็นจริง ความเด่นออกหน้าในหมู่ภิกษุ ความเป็นใหญ่ในอาวาสทั้งหลายและการบูชาในตระกูลอื่น (เขาคิดว่า) ขอให้คนทั้งหลายทั้งพวกคฤหัสถ์ และบรรพชิตจงสำคัญว่า สิ่งที่ทำสำเร็จแล้วก็เพราะอาศัยเราคนเดียว ขอให้ทั้งสองพวกนั้นจงอยู่ในอำนาจของเขาเท่านั้น ในกิจน้อยใหญ่ไม่ว่าอย่างใด ๆ คนพาลมีความดำริดังนี้ ความริษยาและมานะ (ความถือตัว) จึงพอกพูน^{๙๒}

การไม่คบคนพาล เป็นข้อที่หนึ่งใน มงคล ๓๘ ประการ หมายถึง สิ่งที่ทำให้มีโชคดี, ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เป็นอุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุด ได้กล่าวถึงการไม่ให้คบคนพาลว่า [อเสวนาจ พาลาน^{๙๓} การไม่คบคนพาล [เป็นมงคล ๑]^{๙๔} คำว่ามงคล ในมงคลสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ก็มีความหมายในด้านดี คือมีความหมายว่าเหตุแห่งความสำเร็จ เหตุแห่งความเจริญ เหตุแห่ง (การได้) สมบัติทั้งปวงคำว่า "อุดม" ได้แก่ วิเศษ ประเสริฐ สูงสุด เพราะฉะนั้นคำว่า อุดมมงคล จึงหมายถึง เหตุแห่งความสำเร็จอันวิเศษ เหตุแห่ง ความสำเร็จอันสูงสุด เหตุแห่งการได้สมบัติอันพิเศษสูงสุด ผู้ที่ประพฤติดำรงมงคลทั้ง ๓๘ ข้อ แม้เพียงข้อใดข้อหนึ่งก็จะได้ชื่อว่าได้ประพฤติดุเหตุแห่งความสำเร็จ นำประโยชน์และความสุขมาให้ตนเองและผู้อื่น

ความหมายของคนพาล

คำว่า พาล พจนานุกรมฉบับพระราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายไว้ว่า (พาล ๑) หมายถึง หาเรื่องทำให้วุ่นวาย หาเรื่องทำให้เดือดร้อน เช่น พาลหาเรื่อง พาลหาเหตุ และ (พาล ๒) หมายถึง คนชั่วร้าย คนเกเร เช่น คบคนพาล พาลพาไปหาผิด^{๙๕}

เนื่องจากมีคนพาลมารักแกลใส่ร้ายให้สุนทรภู่ได้รับเดือดร้อน ท่านจึงคิดจะพึ่งผู้ใหญ่ช่วยเหลือแต่สุดท้ายสุนทรภู่ก็เห็นว่าคงจะป่วยการ เพราะเรื่องที่ท่านถูกกลั่นแกล้งคงจะกลับตาลปัตรเสีย หากจะหาความสัตย์จริงจากคนพาลคนกลับกลอกคงไม่มี ท่านจึงตัดสินใจอำลาวัดราชบูรณะไปลงเรืออยู่กลางแม่น้ำแทน สุนทรภู่ จึงพรรณนาความทุกข์ที่เกิดจากคนพาลกลั่นแกล้งไว้ว่า

โอ้อาวาสราชบูรณะพระวิหาร แต่นั่นนานนับทิวาจะมาเห็น
เหลือรำลึกถึงน่าน้ำตากระเด็น เพราะชุกเขี้ยวคนพาลมารานทาง

[นิราศภูเขาทอง]^{๙๖}

^{๙๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๔.

^{๙๓} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๓/๔.

^{๙๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๙๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๘๕.

^{๙๖} กรมศิลปกร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๐๙.

ความที่ท่านต้องทุกข์ยากเดือดร้อนจากคนพาลมามาก สุนทรภู์จึงเช็ดขยาดที่จะเจอเจอคนพาลอีก ถึงกับตั้งจิตอธิษฐานว่า อย่าได้หลงผิดไปรักไปชอบ หรือคบหากับคนพาล หรืออย่าได้พบเจอกันอีกเลย ตัวอย่าง

อีกสองสิ่งหญิงร้ายแลชายชั่ว

อย่าเมามัวหมายรักสมครสมาน

[นิราศภูเขาทอง]^{๙๗}

เรื่องของการไม่ให้คบคนพาลนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าอาจทำให้ชีวิตตกต่ำและมีภัยได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู สุนทรภู์ก็เคยประสบอยู่ร่วมกับศัตรู^{๙๘} ที่นำแต่ภัยพิบัติและสร้างความเดือดร้อนใจให้อย่างเจ็บปวด ถึงกับต้องหนีออกมาจากวัดราชบูรณะ ดังความว่า

สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย

มาจำไกลอารามเมื่อยามเย็น

โอ้อาวาสราชบูรณะพระวิหาร

แต่นั้นนานนับทิวาจะมาเห็น

เหลือรำลึกนึกน่าน้ำตากระเด็น

เพราะชุกเชื้อคนพาลมารานทาง

[นิราศภูเขาทอง]^{๙๙}

ในลักขณสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงเครื่องหมายคนพาลไว้ ๓ ประการ ดังนี้
ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะแห่งคนพาล เครื่องหมายแห่งคนพาล ความประพฤติไม่ขาดสาย
แห่งคนพาล ๓ ประการนี้ลักษณะแห่งคนพาล ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ คนพาลในโลกนี้

๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว

๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว

๓) ชอบทำแต่เรื่องกรรมชั่ว^{๑๐๐}

สุนทรภู์เปรียบได้เปรียบเทียบ คนพาล กับผลมะเดื่อ ไว้อย่างน่าคิด คือ ผลมะเดื่อเมื่อดูภายนอกก็น่ารับประทานยิ่งนัก แต่ภายในนั้นเน่าเฟะมีหนอนมากมายจนไม่สามารถรับประทานได้ ท่านเปรียบเทียบไว้ว่า

ถึงบางเดื่อไ้มะเดื่อเหลือประหลาด

บังเกิดชาติแมลงหมีในไส้

เหมือนคนพาลหวานนอกย่อมขมใน

อุปไมยเหมือนมะเดื่อเหลือระอา

[นิราศภูเขาทอง]^{๑๐๑}

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๙๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

^{๙๙} กรมศิลปกร, ชีวิตและงานของสุนทรภู์, หน้า ๑๐๙.

^{๑๐๐} อภ.พ.ก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑.

^{๑๐๑} กรมศิลปกร, ชีวิตและงานของสุนทรภู์, หน้า ๑๑๑.

การที่ท่านเปรียบคนพาลกับต้นมะเดื่อ เพราะต้นมะเดื่อเป็นต้นไม้ที่แทรกอยู่ในตำนานของพระพุทธศาสนา และมีความเชื่อ คติธรรมและการใช้ประโยชน์ในทุกศาสนา ในพระพุทธศาสนาเอง ก็กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๖ จะตรัสรู้ใต้ต้นไม้มะเดื่อ (อุทุมพร)

อีกประการ คือ ผลมะเดื่อเป็นแหล่งรวมแมลงหวี่จำนวนมาก เพราะในระหว่างที่มะเดื่อผลิดอกบาน แมลงหวี่จะบินเข้ามาตอมและอาศัยเป็นที่ฝังไข่ พร้อมกันนั้นก็ทำให้เกสรดอกเกิดการผสมพันธุ์กันขึ้น จนมะเดื่อกลายเป็นลูก รูปลักษณะภายนอกของมะเดื่อจะสวยงามน่ากิน แต่เมื่อเราผ่าออกมาเพื่อนำมากินข้างในก็เจอกับแมลงหวี่เต็มไปหมด หรือแถวต้นมะเดื่อมีแมลงหวี่บินว่อนยิ่งผลสุกหล่นมากเต็มใต้ต้นก็จะส่งกลิ่นหึ่ง แมลงหวี่ก็ตอมซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลที่ไม่มีใครชอบปลูกและกินมะเดื่อก็เป็นได้ อุปมาเหมือนคนพาลว่า สวยงามแต่เพียงภายนอก ในนั้นเน่าเฟะ ไม่มีสิ่งดี ๆ เหลือแล้วเปรียบเหมือน คนชั่ว คนพาล คนชั่วร้าย คนเกเร ที่คอยหาเรื่องทำให้คนอื่นเดือดร้อน ข้างนอกนั้นอาจจะดูดี แต่ข้างใน (หมายถึงจิตใจ) ไม่มีสิ่งดี ๆ เหลือไว้ให้ใครแล้ว อนึ่ง ท่านจึงให้สังเกตคนพาล มีลักษณะสำคัญ ๕ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) ชอบแนะนำไปในทางที่ผิด หรือที่ไม่ควรแนะนำ อาทิเช่น แนะนำให้ไปเล่นการพนัน ให้ไปลักขโมย ให้กินยาบ้า ให้เสพยา ขวนไปฉุดคร่าอาจารย์ เป็นต้นเหล่านี้ถือว่า เป็นพาล

๒) ชอบทำในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ อาทิเช่น ไม่ทำงานตามหน้าที่ของตนให้เรียบร้อย แต่กลับชอบจะไปก้าวก่ายยุ่งกับหน้าที่การงานของผู้อื่น หรือไปจับผิดเพื่อนร่วมงาน แกล้งยุยง ส่งเสริมินทาวาว่าร้ายกัน

๓) ชอบทำผิดโดยเห็นสิ่งผิดเป็นของดี อาทิเช่น การสูบบุหรี่ได้เป็นฮีโร่ เห็นคนที่ซื่อสัตย์ เป็นคนโง่ไม่กินตามน้ำ ชอบรับสินบน ทุจริตในหน้าที่ หรือช่วยพวกพ้อง ให้พ้นจากความผิด เป็นต้น

๔) จะโกรธเคืองเมื่อพูดเตือน อาทิเช่น การเตือนเรื่องการเที่ยวเตร่ เตือนเรื่องการดื่มเหล้า กลับบ้านดึก เตือนเรื่องการคบเพื่อนเป็นต้น คนพวกนี้จะโกรธเมื่อได้รับการตักเตือน และไม่รับฟัง

๕) ไม่มีระเบียบวินัย อาทิเช่น ไม่เข้าคิวตามลำดับก่อนหลัง แต่ชอบแซงคิว อย่งหน้าด้านๆ ทั้งขยะลงคลองหรือข้างทาง ไม่เคารพกฎหมายบ้านเมือง หรือของท้องถิ่น เป็นต้น^{๑๐๒}

โทษของการคบคนพาล

๑) ย่อมถูกชักจูงไปในทางที่ผิด

๒) ย่อมเกิดความหายนะการงานล้มเหลว

๓) ย่อมถูกมองในแง่ร้าย ไม่ได้รับความไว้วางใจจากบุคคลทั่วไป

^{๑๐๒}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๖๖๙.

- ๔) ย่อมอึดตันใจ เพราะคนพาลแม้เราพูดดีๆด้วยก็โกรธ
- ๕) หมู่มณะย่อมแตกความสามัคคี เพราะการยุยงและไม่ยอมรับรัฐระเบียบวินัย
- ๖) ภัยอันตรายต่างๆ ย่อมไหลเข้ามาสู่ตัว
- ๗) เมื่อละโลกแล้ว ย่อมมีอบายภูมิเป็นที่ไป^{๑๐๓}

ด้วยเหตุที่โทษของคนพาลที่แสดงไว้ในข้างต้นนั้นมีมาก ท่านสุนทรภู่ถึงกับวิงวอนขออำนาจของพระพุทธรองค์ช่วยให้ท่านคลาดแคล้ว อันตรายจากคนพาลไม่ขอบพบเจอกับคนพาลอีก ดังท่านกล่าวว่า

อีกสองสิ่งหญิงร้ายแลชายชั่ว อย่าเฝ้ามัวหมายรักสมครสมาน

[นิราศภูเขาทอง]^{๑๐๔}

สุนทรภู่พยายามหลีกเลี่ยงที่จะคบหากับคนพาล เพราะหากจะมองหาความปรารถนาดีในหมู่มนุษย์คงจะไม่มีและหากจะไปหาความจริงใจจากคนพาลนั้นก็ไม่มีอีกเช่นเดียวกัน เพราะความจริงทั้งหลายอาจถูกบิดเบือน คนพาลจะทำให้คนที่บริสุทธิ์กลายเป็นคนผิดไป แม้ความจริงจะปรากฏว่าถูกต้อง แต่คนพาลจะแกล้งกล่าวหาเรื่องที่ไม่มีมูลขึ้นมา ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นอีกซ้ำไป ไม่รู้จักจบสิ้น トラบใดที่เขายังเป็นพาล เพราะฉะนั้น คนโบราณจึงมีสุภาษิตเตือนให้ระวังว่า “หางสุนัขให้หางคอก หางวอกให้หางวา หางพาลาให้หางหมื่นโยชน์ แสนโยชน์เป็นต้น หลักสำคัญในการพัฒนาความดีในเบื้องต้น คือ เรื่องการเลือกคบคน เพราะเป็นสิ่งที่มียุทธูปถัมภ์ต่อการกำหนดชีวิตและอนาคตของเรา ให้รุ่งโรจน์หรือร่วงโรยได้มากที่สุด ก็คือการเลือกคบคน เพราะการคบกับใคร ก็จะได้รับถ่ายทอดอัธยาศัยและพฤติกรรมจากคน ๆ นั้นมาสู่ตัวเรา ซึ่งถ้าคบไปนาน ๆ เราก็อาจถูกกลืนพฤติกรรมให้และมีนิสัยแทบไม่ต่างจากคน ๆ นั้นเลย

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ การเลือกคบคน คือ การไม่คบคนพาล ลักษณะของคนพาลมี ๓ ประการคือ (๑) คิดชั่ว คือการมีจิตคิดอยากได้ในทางทุจริต มีความพยาบาท และมีฉาติฐิ คือเห็นผิดเป็นชอบ (๒) พูดชั่ว คือคำพูดที่ประกอบไปด้วยวจีทุจริตเช่น พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ (๓) ทำชั่ว คือทำอะไรที่ประกอบด้วยกายทุจริตเช่น การฆ่าสัตว์ ลักขโมย ฉ้อโกง ทุจริตอาชญากรรม ประพฤติผิดในกาม

รูปแบบของคนพาล มีข้อควรสังเกตคือ

๑. ชอบแนะนำไปในทางที่ผิด หรือที่ไม่ควรแนะนำ อาทิเช่น แนะนำให้ไปเล่นการพนัน ให้ไปลักขโมย ให้กินยาบ้า ให้เสพยา ขวนไปฉุดคร่าอาชญากร เป็นต้น เหล่านี้ถือว่าเป็นพาล

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๙,

^{๑๐๔} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, หน้า ๑๑๑.

๒. ชอบทำในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ อาทิเช่น ไม่ทำงานตามหน้าที่ของตนให้เรียบร้อย แต่กลับชอบจะไปก้าวก่ายยุ่งกับหน้าที่การงานของผู้อื่น หรือไปจับผิดเพื่อนร่วมงาน แกล้ง ยุ้ง นินทาว่าร้ายกัน และกัน เป็นต้น

๓. ชอบทำผิดโดยเห็นสิ่งผิดเป็นของดี อาทิเช่น การสูบบุหรี่ได้เป็นฮีโร่ เห็นคนที่ซื้อสัตย์เป็นคนโง่ไม่กินตามน้ำ ชอบรับสินบน ทุจริตในหน้าที่ หรือช่วยพวกพ้องให้พ้นจากความผิด เป็นต้น

๔. จะโกรธเคืองเมื่อพูดเตือน อาทิเช่น การเตือนเรื่องการเที่ยวเตร่ เตือนเรื่องการดื่มเหล้า กลับบ้านดึก เตือนเรื่องการคบเพื่อน เป็นต้น คนพวกนี้จะโกรธเมื่อได้รับการตักเตือน และไม่รับฟัง

๕. ไม่มีระเบียบวินัย อาทิเช่น ไม่เข้าคิวตามลำดับก่อนหลัง แต่ชอบแซงคิวอย่างหน้าด้านๆ ทิ้งขยะลงคลอง หรือข้างทาง ไม่เคารพกฎหมายของบ้านเมือง หรือของท้องถิ่น เป็นต้น

๓.๑.๓.๘ ศิล ๕ หรือ เบญจศีล

ศีล ๕ หรือเบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทั้งกายและวาจา การรักษาวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัยเป็นข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วและการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๑๐๕} ศิล ๕ เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยา ๑๐ ประการนั้น ก็ยังจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม

๑. เว้นจากปาณาติบาต ละเว้นจากการฆ่าสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย

๒. เว้นจากอทินนาทาน ละเว้นจากการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

๓. เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน

๔. เว้นจากมุสาวาทา ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวงไม่ประทุษร้ายเขาหรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

๕. เว้นจากสุราเมรัย ไม่เสพเครื่องดองของมึนเมาสิ่งเสพติด อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทหมัวเมา แม้อย่างน้อยก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม^{๑๐๖}

สุนทรภู่นำหลักธรรมคำสอนเรื่องศีล ๕ หรือเบญจศีล มาแทรกไว้เหมาะกับ เรื่องอย่างมีเหตุผล บางครั้งก็ใช้เหตุการณ์ในชีวิตจริงได้ยืนยันว่ากรรมมีจริง และจะไม่ขอทำกรรมอีกเพื่อที่ชาติหน้าจะได้ไม่ ต้องรับกรรมที่ตนได้ก่อไว้ หรือตายไปอาจจะต้องตกนรกขุมต่าง ๆ ดังปรากฏคำสอนของพระพุทธองค์ เรื่องผลของกรรมในศีล ๕

^{๑๐๕} องค์กร, ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓.

^{๑๐๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

ศีลข้อที่ ๓ งดเว้นการละเมิดกาม (กาเมสุมิจฉาจารา เวมณี) มนุษย์ เมื่ออึดนักมักมุ่นคิดทางกามารมณ์ ความผิดทั้งหลายผิดศีลกาเมเลวที่สุด สังคมวัตถุดมสมบูรณ์ จะพาให้สังคมคุณธรรมตรงข้ามกับความเจริญ จะต้องห่างหรืองดเว้นต่อสิ่งที่ย่ำต่อการชักนำก่อให้เกิดกามราคะ เช่น หนังสือวารสารโป๊ – เปลือย เรื่องเริงรมย์ หนังสือ วีวี อย่าให้ผ่านเข้าสู่สายตา ที่สุดผู้ชายที่ชอบดูสิ่งเหล่านี้ นางแบบเหล่านั้น เมื่อตายแล้วก็เน่าเฟะเหมือนกัน ฉะนั้น ควรหาเวลาอ่านหนังสือธรรมะ ท่านอ่านคัมภีร์ สวดมนต์เมื่อเกิดกามตัณหาขึ้น แต่การตัดกามราคะเหมือนการตัดเอ็นที่ตีนวัว เป็นสิ่งที่ยากและทารุณยิ่งปुरुชนที่ยังมีกิเลสต้องอยู่ในขอบเขต สามีภรรยาเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ต้องเคารพเกรงใจกัน สามี ภรรยา พ่อแม่ ครอบครัวบริวาร ต่างมีบุญสัมพันธ์จึงได้มาอยู่ร่วมกันต้องหาวิธีที่จะทำให้บุญสัมพันธ์นี้กลมกลืนสมบูรณ์

การผิดศีลข้อ ๓ คือ ละเว้นจากการประพฤติดีกในกาม สุนทรภู่ได้กล่าวถึง ตำบลบ้านจั่ว และเรื่องของนรกลีลาอย่างน่าสนใจว่า เมื่อเลยตำบลสามโคกมาก็จะถึงบ้านจั่ว บ้านจั่วนี้เป็นชื่อตำบลหนึ่ง ที่อยู่ในเขตอำเภอสามโคก มักจะถึงบ้านจั่ว บ้านจั่วนี้เป็นชื่อตำบลหนึ่งที่อยู่ในเขตอำเภอ สามโคก จังหวัดทุกธานี ผังตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในตำบลนี้มีเรื่องเล่าศึกษามาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และวรรณคดี ซึ่งตามทางสันนิษฐานแล้ว ในทุ่งนี้จะเป็นเมืองที่มีความเจริญมาก่อนเพราะอยู่ใกล้กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองหลวงของไทยในสมัยนั้น ซึ่งท่านได้ยกเรื่องหนามจั่วในนรกลีลาสำหรับลงโทษคนทำผิดด้านประเวณี ตายไปจะต้องปีนต้นจั่ว โดยอ้างจากหนังสือไตรภูมิพิภพ ซึ่งตอนนี้อง ที่ทำให้เกิดสำนวนภาษาไทยขึ้น คือ สำนวนปีนต้นจั่ว หมายถึง ผู้ที่คบชู้เมื่อตายจะต้องไปปีนต้นจั่วในนรก ดังสุนทรภู่ท่านบรรยายไว้ดังนี้ว่า ถึงบ้านจั่วเห็นแต่จั่วละลิ่วสูง ไม่มีฝูงสัตว์สิ่งกึ่งพุกษา

ถึงบ้านจั่วเห็นแต่จั่วละลิ่วสูง	ไม่มีฝูงสัตว์สิ่งกึ่งพุกษา
ด้วยหนามดกรกดาชะระตะตา	นึกก็น่ากลัวหนามขามขามใจ
จั่วรกรกสืบทองคูลีแหลม	ดังขวานแหลมเสี้ยนแซกแตกไสว
ใครทำชู้คู่ท่านครั้นบรรลัย	ก็ต้องไปปีนต้นนำขนพอง
เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว	ยังคลาดแคล้วครองตัวไม่มัวหมอง
ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง	เจียนจะต้องปีบ้างหรืออย่างไร

[นิราศภูเขาทอง]^{๑๐๗}

ขุนนรกลีลาที่สุนทรภู่กล่าว นั่นก็คือ สิมพลีนรกลีลาสำหรับคนที่เล่นชู้ ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง สิมพลีนรกลีลา ไว้ดังนี้ นรกลีลาภักดิ์นั้นอันคาร์บ ๑๕ ชื่อ โลกสิมพลีนรกลีลา ฝูงคนอันทำชู้ด้วยเมียท่านก็ดี แลผู้หญิงอันมีผัวแล้วแลทำชู้จากผัวก็ดี คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกลีลานั้น มีป่าไม้จั่ว ป่า ๑ หลายต้นนัก และต้นจั่วขึ้นสูงได้แลโยชน์ แลหนามจั่วขึ้นเพียรย้อมเหล็กแดงเป็นเปลวย่อมสุกอยู่ แลหนามจั่วขึ้นยาวได้ ๑๖ นิ้วมือเป็นเปลวไฟสุกอยู่ เป็นเปลวไฟสุกอยู่ และหนามจั่วขึ้นยาว ได้ ๑๖ นิ้ว

^{๑๐๗} กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๒.

มือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่บ่อนจะรู้ดับสักคาบแล ในรกรนั้นเพียรย้อมฝูงหญิงฝูงชายหลายและคนฝูงนั้น เขาได้รักใคร่กันดังกล่าวมาดุก่อนนั้นและ ลางคาบผู้หญิงอยู่บนปลายจี่วผู้ชายอยู่ภาคต่ำฝูงยมบาล เขาก็เอาหอกดาบหลาวแหลนอันคมเพียรย้อมเหล็กแดงแทงตืนผู้ชายนั้น จำให้ขึ้นไปหาผู้หญิงชู้ของสูอันอยู่บนปลายจี่วโพนเร็วอย่าอยู่ แล ฝูงผู้ชายทนเจ็บมิได้จึงบนขึ้นไปบนต้นจี่วนั้น ครั้นว่าขึ้นไปไ้ หนามจี่วนั้นบาดทั่วตนเขาขาดทุกแห่งแล้วเป็นเปลวไฟไหม้ตนเขา ๆ อดบมิได้จึงบ้ายหัวลงมา ฝูงยมบาลก็เอาหอกแทงซ้ำเล่า ร้องว่าสู่เร่งขึ้นไปหาชู้ที่อยู่บนปลายจี่วโพนสู่จะลงมาเยียดเล่า เขาอดเจ็บมิได้ เขาเถียงยมบาลว่า ตูมิขึ้นไปเขาก็มิขึ้นไป แลหนามจี่วบาดทั่วทั้งตัวเขา ๆ เจ็บปวดหนักหนาดังใจเขาจะขาดสาย แลเขากลับฝูงยมบาลเขาจึงขึ้นไปถึงปลายจี่วนั้นครั้นจะใกล้ถึงผู้หญิงนั้นสั้ก็แลเห็นผู้หญิงนั้นกลับลงมาอยู่ภาคต่ำ ยมบาลหมู่ ๑ แลตืนผู้หญิงให้ขึ้นไปหาผู้ชายผู้เป็นชู้สูอันอยู่บนปลายจี่วนั้นเล่าแล้วเมื่อเขาขึ้นลงหากันอยู่ณนั้นเขาบมิได้พบกัน^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า สิมพลินรก เป็นนรกต้นจี่ว คือต้นจี่วยักษ์ที่มีพิษมากและเป็นต้นจี่วที่ไม่มีใบมีแต่กิ่งกับหนามปุ่มเล็ก ๆ รอบ ๆ ต้น หนามจี่วยาว ๑๖ องคุลีนรก นับว่ามีความยาวและใหญ่มาก ลักษณะเป็นสปริง มีทั้งความคมและเป็นกรด เวลามีคนมีบาปขึ้นไป ก็สามารถพุ่งแทงให้ทะลุหลังขึ้นไปได้สามารถแดงได้เหมือนสปริงเก้อ้อ พอเวลานั่งก็ยุบลงไป เวลาลุกก็ฟูขึ้นมา ดูคล้าย ๆ กับว่ามีชีวิต แต่จริงๆ แล้วต้นจี่วไม่มีชีวิต แต่เมื่อมีคนบาปขึ้นไปกระทบต้นไม้หนามนั้นก็จะพุ่งแทงผู้ปีนทันทีเลือดของคนบาปแดงฉานลงมา นรกขุมนี้เขามีไว้สำหรับลงโทษ พวกคนชั่วใจชั่วเจ้าชู้ไม่เลือก ไม่รู้จักว่าผิด เมื่อใคร ลูกใคร ข้าทาสหญิงชายของใคร

โคนต้นจี่วจะมีนายนิริยบาลถือหอกใหญ่โตมาก มีความคม แล้วก็มีสุนัขคอยยื้อและกัดสัตว์ใจบาป และบนยอดจี่วก็มีแรงมีกาตัวใหญ่ๆ ปากเป็นเหล็กคอยรออาหารอยู่ ต้นจี่วในนรกขุมนี้ดูสะพรั่งไปหมด และไม่มีต้นไหนเลยที่จะว่างจากสัตว์นรกเลยแม้ผู้หญิงผู้ชาย ไต่ไปบนต้นกันยั่วเย้าไปหมด คนที่ยังไม่ขึ้นนายนิริยบาล ก็เอาหอกเข้าให้ สัตว์นรกเหล่านั้นต้องตะเกียกตะกายขึ้นไป ถ้าไม่ได้ที่สูงขึ้นไปก็จะถูกหอกแทงซ้ำตืนขึ้นไป หนามก็บาดเลือดก็ไหลมบรรดาหนามทั้งหลายก็พุ่งหน้าพุ่งหลังพุ่งเข้าตัว ดูเลือดฉานไปหมด ร้องครวญครางกันเป็นตับเสียงระงมไปหมด

เมื่อสัตว์เหล่านั้นไต่ขึ้นไปจนถึงยอดก็ถูกแรงกาปากเหล็กจิกกินเนื้อบ้าง ตีด้วยปีกบ้าง ข่วนด้วยเล็บบ้าง อดรันทนไม่ไหวไต่ลงมาข้างล่าง นายนิริยบาลก็เอาหอกยันเข้าไว้ และสุนัขใหญ่ก็กระโจนเข้ากัดอีก กินเนื้อทะถึงกระดูก เมื่อกระดูกอ่อนไม่มีเนื้อแล้วก็มีเนื้อเต็มร่างขึ้นมา นายนิริยบาลก็เอาหอกยันให้ไต่ขึ้นไปใหม่ วนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะสิ้นกรรม

^{๑๐๘} พระยาสิทธิไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๔๘, หน้า ๒๙-๓๐.

กรรมสนองจากการผิดศีลข้อกาเมสุมิฉฉาจาร

ตกนรสามภูมิ เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรตอสุรกาย เพราะการกระทำเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ผิดศีลธรรมจรรยา หากเกิดเป็นคนได้ภรรยาไม่ซื่อสัตย์ไม่บริสุทธิ์ ภรรยาเพื่อนอย่างรังแก หากไม่ละเว้น ภรรยาตัวเองต้องกรรมสนอง อย่าทำลายรังนก รังมด ซาติต่อไปอาจถูกทำลายบ้านแตกได้

กามราคะเป็นเหตุ เกิดตายเป็นผล หากกามคุณเป็นเหตุต้นผลกระทบยังไม่ตัดก็ยากที่จะหลุดพ้นสามภพพันเวียนวายตายเกิด จะตัดขาดความเป็นสามีภรรยาความสัมพันธ์ชายหญิง เป็นเรื่องยากยิ่ง หากถือศีลจนได้ ปฏิบัติมนุษยธรรมที่ดี แต่งงานถูกต้องตามประเพณีก็ได้ เพราะกามคุณเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของคน หักห้ามกดทับไว้ไม่ให้เราตัดขาดเลยไม่ได้

ผลจากการรักษาศีลข้อกาเมสุมิฉฉาจาร

ชีวิตทุกอย่างสมประสงค์ ห่างไกลจากความสับสน มีมานสมาธิมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญญา มีศีลกาเม เกิดเป็นคน พ่อแม่ เครือญาติบุตรภรรยา ครอบครัว บริวาร สะอาดบริสุทธิ์ ไม่สับสนวุ่นวาย กตัญญู มีเพื่อนดี ลูกหลานดี เป็นหญิงไม่ต่างพร้อย มีคนเคารพนับถือ ได้รับการสรรเสริญ รูปลักษณ์สง่างาม หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ในที่สุด

โทษของการผิดศีลข้อกาเมสุมิฉฉาจาร

กาเมสุมิฉฉาจารนี้ เป็นความประพฤติดุชั่วร้าย มีโทษทั้งทางโลก และทางธรรมฝ่ายอาณาจักร มีกฎหมายลงโทษผู้ประพฤติดุชั่ว ฝ่ายพุทธจักรก็จัดเป็นบาปแก่ผู้ทำ เมื่อกล่าวโดยความกรรม จัดว่า มีโทษหนักเป็นขั้นกัน โดยวัตถุ เจตนา ประโยค

ก. โดยวัตถุ ถ้าเป็นการทำชู้ หรือล่วงละเมิดในวัตถุที่มีคุณ มีโทษมาก

ข. โดยเจตนา ถ้าเป็นไปด้วยกำลังราคะกล้ำ มีโทษมาก

ค. โดยประโยค ถ้าเป็นไปโดยพลการ มีโทษมาก

ศีลข้อที่ ๕ จดเว้นการเสพสุราเมรัย (สุราเมรัยมีขบพมาทัญฐานา เวมณี) เหล้ามิใช่ของขาว แต่มันเป็นสิ่งที่เริ่มต้นของบาปกรรมทั้งปวง เหล้าลงคออาจก่อให้เกิดการฆ่าสัตว์ การลักขโมย ผิดศีลกาเม พุดเทจ เกิดจากจิตใจที่เมาเมว หลังสร้างเมมาจึงเห็น ความเป็นไปที่แน่นอน ต้องหยุดดื่ม ดื่มสุราผิดศีลอย่างไร

ทำไมพระพุทธเจ้าจึงให้ถือดื่มสุราเป็นศีลห้าม หนึ่งในศีล ๕ คือ ละเว้นจากการดื่มสุรา ซึ่งในพระพุทธศาสนากล่าวถึงโทษของการดื่มสุราไว้ดังนี้ ๑. ทำให้เสียทรัพย์ ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท ๓. เกิดโรค ๔. ถูกตีเตียน ๕. ไม่รู้จักอาย คือ ประพฤติกิริยาน่าอดสู ๖. บั่นทอนกำลังปัญญา

สุนทรภู่ล่องเรือผ่านสถานที่ต่างๆ เช่น ผ่านวัด บ้านคน ตลาด ฯลฯ จนมาถึงบริเวณเหนือพระบรมราชวังขึ้นตามลำดับ จากนั้นท่านได้ผ่านสถานที่สำคัญอีกหนึ่งที่ นั่นก็คือโรงกลั่นสุราอัน

เรียกกันว่า โรงเหล้า ท่านสุนทรภู่กล่าวถึงสุราว่า เป็นน่านรกรสำหรับท่าน เพราะเคยทำให้ท่านประสบความเสียหายมาหลายครั้งเมื่อครั้งยังไม่บวช บัดนี้ท่านบวชแล้วขอมุ่งเอาพระนิพพานเป็นจุดหมาย จะไม่ข้องแวะกับน่านรกรนี้อีกต่อไป ดังความว่า

ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควันโขมง	มีควันโขมงสายไว้ปลายเสา
โอบาปรกรรมน่านรกรเจียวอกเรา	ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ	สรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ถึงสุราพารอดไม่водวาย	ไม่ไกล่กรายแกล้งเม็นก็เกินไป
ถึงเมาเหล้าเข้าส่ายก็หายไป	แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน ^{๑๐๙}

เพราะการดื่มสุราจึงทำให้สุนทรภู่ขาดสติ มีพฤติกรรมที่ไม่ดีหลายอย่างจึงทำให้ท่านต้องประสบกับความยากลำบากหลายประการ เช่น สิ้นเปลืองเงินทอง ปัญญามืดบอด เจ็บปวดทุกข์ยาก ถึงกับต้องออกเร่ร่อนไปตามที่ต่างๆ บุญวาสนาถูกลดทอน (ถูกถอดจากขุนสุนทรโวหารในสมัยของรัชการที่ ๓) ต้องตระการกำลำบาก ส่วนปัจจุบันกรรมที่ท่านได้รับก็จะเกิดการเจ็บป่วยบ่อย ในสมัยของท่านสุนทรภู่ นั้น คงยังไม่มีใครทราบว่าดื่มเหล้ามีผลต่ออวัยวะภายในของคนเราด้วย เช่น การเป็นโรคตับ โรคเบาหวาน โรคไต โรคกระเพาะด้วย แถมเหล้ายังเป็นสิ่งที่เพิ่มความโกรธ ต่อสู้แย่งชิง ทำร้าย เช่นฆ่า กามราคะลูกโซติช่วงขณะเมาเหล้าธรรมจริยาทุกอย่างลืมหืมดลื่น ขาดมารยาท ปากพ่นคำหยาบ อาการน่าเกลียดทั้งหลายก็แสดงออกมา สุดท้ายก็ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัว ซึ่งการเมาสุรา สุนทรภู่จึงทำให้ท่านต้องอย่าขาดจากภรรยาคนแรกและคนต่อๆ มาในที่สุด เป็นต้น

โทษ ๖ สถานนี้ ไม่มีข้อไหนจะคัดค้านได้เลยว่า ไม่เป็นความจริง และในปัจจุบัน มีการรณรงค์ไม่ดื่มน้ำเมากันมากขึ้น ในคัมภีร์พระมาลัย ได้กล่าวความไว้ว่า ผู้ดื่มน้ำเมาตายไปจะตกนรก ต้องไปกินน้ำทองแดงที่ร้อนสุดแสนทรมาณ

ผลจากการถือศีลข้องดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย

ปัญญาแจ่มใส จิตสงบสุขเกษม ได้เกิดเป็นนักบวช เป็นอาจารย์บรรยายธรรม ไม่คิดฟุ้งซ่าน ไม่เผลอเรอ ถือศีลทั้งห้าข้อนี้ จะไม่ทำผิดโทษหนักกล่าวคือ รักษาศีล เว้นการฆ่าสัตว์ เว้นการลักขโมย เว้นการประพฤติดีกาเมฯ เว้นการพูดเท็จ และเว้นการดื่มสุราเมรัยต่างๆ

นอกจากนี้สุนทรภู่ ยังได้ให้ข้อคิดเพิ่มเติมเกี่ยวกับสุราไว้อีกว่า คนเราไม่ได้เมาเหล้าอย่างเดียวที่ทำให้ขาดสติ หากแต่เมารักนั้นหนักกว่าการเมาเหล้าเป็นไหนๆ แต่ที่หนักยิ่งไปกว่านั้น ก็คือเมาใจของตนเอง ดังท่านว่า

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก	สุดจะหักห้ามจิตคิดเอน
ถึงเมาเหล้าเข้าส่ายก็หายไป	แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน ^{๑๑๐}

^{๑๐๙} กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๑๐.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

ใจที่เมานั้น สุนทรภู์ คงจะหมายถึง มัวเมาในอำนาจวาสนา เมาในความรู้ ความสามารถที่มีอยู่ (หลงตัวเอง) เป็นเหตุให้อีกเหิม สำคัญว่าใหญ่กว่าคนอื่น เมาในวัย (ศีกะครอง) เมาในความไม่มีโรค ฯลฯ เมาประเภทหลังนี้ต่างหากที่มีผลมากกว่าเมาเหล้า คนที่ขึ้นอำนาจสูงสุดแล้วกลับตกต่ำลงก็เพราะเมาใจนี้แหละเป็นตัวการ สำคัญ ดังสุภาษิตที่ว่า ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จแล้วด้วยใจ เช่นนั้นใจหลงผิดก็ผิดตามอำนาจใจไปหมด จึงควรเห็นค่าของใจตนให้มากที่สุด ถนอมรักษาให้ดีที่สุด ให้เป็นใจที่มีความงดงามที่สุด เบญจศีล จึงถือได้ว่า เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ เพื่อควบคุมตนเอง เพื่อตั้งอยู่บนความไม่เบียดเบียนการที่เราจะก้าวหน้าในชีวิตในทุกๆ เรื่อง ทั้งเรื่อง การงานครอบครัวและสังคม ได้นั้นเราควรจะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้ดี และพัฒนาตนเองอยู่เสมอ การถือศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามหลักธรรมนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ ศีล หมายถึง ความเป็นปกติ ความงดเว้นจากการประพฤติดิต ทางกาย และทางวาจา การรักษาศีลเป็นเหตุให้เกิดความสุขความสงบขึ้นในสังคม ศีล ๕ นี้ ชื่อว่า นิจศีล เป็นศีลระดับต้นของมนุษย์โดยทั่วไป ชื่อว่า "มนุสสรธรรม" เป็นธรรมประจำโลกที่มนุษย์ทุกเชื้อชาติทุกภาษาจำเป็นต้องมีไว้ประจำตัวศีล คือ ความประพฤติที่ดีงาม ความมีระเบียบวินัย และความที่มีมารยาทอันงดงาม การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน งดเว้นจากการกระทำชั่วทั้งปวง ศีลจึงเป็นรากฐานแห่งการเจริญคุณความดีหรือคุณธรรมให้สูงขึ้น มีสมณะและวิปัสสนา เป็นต้นศีลขั้นพื้นฐาน ที่คฤหัสถ์ควรน้อมนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ศีลที่มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการใช้ให้ผู้อื่นฆ่า เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นจากการขโมย เว้นจากการประพฤติดิตในกาม เว้นจากการพูดเท็จ พูดไม่ตรงต่อความเป็นจริง เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งของความประมาท และเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษทั้งปวง

๓.๑.๓.๙ ความกตัญญูกตเวทิตะ

กตัญญู หมายถึง รู้อุปการะที่ท่านให้ (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกตเวทิตะ กตเวทิตะ หมายถึง ประกาศท่าน (ผู้) สอนคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกตัญญู^{๑๑๑} ในปฐมวรรคแห่งตติยปิณฑาสก์ ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก

๑) บุพพการี (ผู้ทำอุปการะกาลก่อน)

๒) กตัญญูกตเวทิตะ (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๑๑๒}

กตัญญู หมายถึง บุคคลที่หาได้ยาก คำว่า กตัญญูกตเวทิตะ คือ ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นได้กระทำไว้แล้ว และกระทำตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกมาเพื่อบูชาความดีนั้น เพราะฉะนั้น กตัญญู จึงหมายถึง บุคคลผู้รู้คุณของคนอื่น กตเวทิตะ หมายถึง บุคคลที่ตอบแทนผู้

^{๑๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒., หน้า ๖.

^{๑๑๒} อภ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

มีคุณแก่ตน ดังนั้น คำว่า กตัญญูกตเวที จึงหมายถึง บุคคลผู้รู้คุณที่คนอื่นได้กระทำแล้วและทำตอบแทนที่มีคุณและสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น มีมากมาย ยกตัวอย่างเช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ พระมหากษัตริย์ เป็น

ในบทประพันธ์หลายๆ ตอน สุนทรภู่ได้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีตา ต่อผู้มีพระคุณไว้ เช่นว่า หากเมื่อใดประสบความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตอีกครั้ง จะขอกลับมาทดแทนบุญคุณให้อยู่เสมอ สุนทรภู่กล่าวบรรยายเมื่อผ่านตำหนักแพซึ่งอยู่ที่ท่าราชวรดิฐในทุกวันนี้ พระภิกษุสุนทรภู่รู้สึกสะเทือนใจมาก เพราะจำได้มั่นคงว่า ได้เคยเฝ้าใกล้ชิดใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทที่ตำหนักแพนี้ ตลอดฤดูกาลกฐิน สิ่งที่ท่านซาบซึ้งที่สุด ก็คือ เมื่อหมอบกราบเฝ้าใกล้ชิดพระองค์ในครั้งกระโน้น ท่านได้กลิ่นพระสุคนธ์รสจากพระวรกาย บัดนี้กลิ่นหอมของพระสุคนธ์รสได้จากหายไปหมดสิ้นแล้ว เช่นเดียวกับวาสนาของท่านสุนทรภู่ในขณะนั้น^{๑๑๓} สุนทรภู่แสดงออกถึงความกตัญญูโดยพรรณนาว่า

ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั่ง	คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
เคยหมอบรับกับพระจมีนไวย	แล้วลงในเรือนที่นั่งบัลลังก์ทอง
เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ	เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
จนกลิ่นสิ้นแม่น้ำแลลำคลอง	มิได้ซ้องเคื่องขัดหทัยา
เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ	ละอองอบรสชื่นน่านา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์
	[นิราศภูเขาทอง] ^{๑๑๔}
จะสร้างพรตอุทิศสำหรับบุญถวาย	ประพฤติฝ่ายสมณะทั้งสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิก	ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป
	[นิราศภูเขาทอง] ^{๑๑๕}

เรื่องของสุนทรภู่ผ่านไปถึงหน้าพระบรมมหาราชวัง ทำให้ท่านคิดถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งขณะนั้นเสด็จสวรรคตไปแล้ว ท่านสุนทรภู่รำลึกว่า เมื่อไม่นานนี้เคยได้เข้าเฝ้าทั้งเวลาเข้าเฝ้า การสวรรคตของพระองค์ ทำให้ท่านสุนทรภู่รู้สึกเหมือนว่าศีรษะขาดเพราะหมดสิ้นที่พึ่ง จึงได้ออกบวชเพื่อน้อมเกล้าฯ อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระองค์ท่าน และได้ตั้งความปรารถนาขอให้ได้เกิดเป็นข้ารับใช้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นทุกชาติไป แสดงให้เห็นว่า สุนทรภู่เป็นคนที่รู้จักบุญต่อผู้มีพระคุณ

กตัญญู เป็นธรรมอันเป็นมงคลที่ ๒๕ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเน้นให้นำไปพัฒนาคุณสมบัติของคนดี แปลตามตัวหนังสือคือ ผู้รู้ว่า คนอื่นทำความดีอะไร ไว้แก่ตนบ้าง ความหมายสั้นๆ

^{๑๑๓} สมชาย พุ่มสะอาด และคนอื่นๆ, สุนทรภู่ : อมตกวีศรีรัตนโกสินทร์, (นครนายก: มูลนิธิราชานุสรณ์, ๒๕๒๘), หน้า ๘๙.

^{๑๑๔} กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า ๑๐๙.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

ว่า ผู้รู้คุณคน การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเองนับถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรม และเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ มีคนทำดีให้กับเราแล้ว และเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เป็นต้นว่า ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ ความสุข แต่เรารับรู้แต่ผลประโยชน์ที่เกิดแก่ตนไม่รับรู้คุณความดีของเขา ย่อมถือได้ว่า ไม่ยุติธรรมต่อกัน

ด้วยความกตัญญูและความรักความผูกพันที่สุนทรภู่มีต่อรัชกาลที่ ๒ ท่านจึงมักเขียนพรรณนาถึงคุณงามความดีของพระองค์ รวมทั้งอธิฐานในจิตให้ได้เกิดเป็นข้าทาสได้พระบรมโพธิ์สมภารเสมอไป สุนทรภู่พรรณนาไว้ว่า

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
 แม้นกำเนิดเกิดชาติใดใด ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี

[นิราศภูเขาทอง]^{๑๑๖}

สุนทรภู่ท่านพรรณนาไว้ว่า ชีวิตที่ต้องเร่ร่อนหาที่อาศัยไปเรื่อยๆ เพราะขณะนี้ไม่มีบ้าน สุนทรภู่จึงอธิฐานจิตขอให้ได้เกิดไปเป็นข้ารับใช้ของพระพุทธเลิศหล้าทุกชาติไป แสดงถึงเจตนาว่ามีแต่ความจงรักภักดีอย่างไม่เสื่อมคลาย เมื่อพระองค์สวรรคตชีวิตสุนทรภู่มียุ่ก่เหมือนไม่มีจึงอยากขอตายตามบ้าง เพื่อจะได้ไปคอยรับใช้และพึงบารมีของพระองค์อีกครั้ง ขณะนี้สุนทรภู่เศร้าโศกทุกซ่ระทมใจมากเป็นเท่าทวีคูณ เพราะต้องเร่ร่อนไปเรื่อยๆ ชีวิตไร้ซึ่งจุดหมาย

เรื่องความกตัญญู ไม่ว่าในสมัยของสุนทรภู่หรือ ในสมัยปัจจุบันความคิดและความเชื่อตามวัฒนธรรมไทยนั้น สรรเสริญผู้มีความกตัญญู และตำหนิผู้ที่ไม่รู้จักบุญคุณคนอื่นเป็นอย่างมาก คนไทยมีความเชื่อว่าผู้ที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครู อาจารย์ จะมีความเจริญรุ่งเรืองประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วนผู้ที่เนรคุณนั้นจะประสบกับความวิบัติเป็นที่รังเกียจในสังคม ได้มีการเปรียบเทียบว่า คนที่เนรคุณนั้น เป็นคนไร้ค่ามีจิตใจกระด้างดั่งเนื้อหิน

นิราศบทต่อมา สุนทรภู่ได้แสดงมุทิตาจิต ถึงอดีตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้แสดงมุทิตาจิตต่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ อีกเช่นเดียวกัน นี่คือการแสดงความกตัญญูของท่านอีกครั้งหนึ่ง โดยท่านกล่าวว่า เมื่อมองไปยังพระบรมมหาราชวัง ก็ได้พบเห็นพระอัฐิยังคงประดิษฐานอยู่ ท่านจึงได้ตั้งจิตอธิฐานถวายให้เป็นพระราชากุศลแด่พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ และถวายพระพรแด่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันในขณะนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระเกษมสำราญ ดังท่านกล่าวว่า

ดูในวังยังเห็นหอพระอัฐิ ตั้งสติเต็มถวายฝ่ายกุศล
 ทั้งปีนเกล้าเจ้าพิภพจบสก ให้่องพันภัยสำราญผ่านบุรินทร์

^{๑๑๖} อ้างแล้ว,

ถึงอารามนามวัดประโคนปึก
เป็นสำคัญบันแดนในแผ่นดิน

ไม่เห็นหลักถือเล่าว่าเสาหิน
มีรูสิ้นสุดชื่อที่ลือชา

[นิราศภูเขาทอง]^{๑๑๗}

สุนทรภู่ได้แสดงให้เห็นถึง ความดีที่เป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นคน คือ ความกตัญญู กตเวทิตะ ดังที่พระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า ความกตัญญูเป็นพื้นฐานของคนดี^{๑๑๘} ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นหลักธรรมของคนดี เป็นหลักธรรมให้คนประสบกับความสุข ความเจริญงอกงาม หลักความกตัญญู ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ ความกตัญญู หมายถึง คุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของ มนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับ อุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่ง อาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ ได้รับการปลูกฝังอบรมคุณลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็น องค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้ เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้แผ่เมตตาต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วยความกตัญญู เป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่ง ที่ พึงปรารถนาของทุกคน ที่มีความกตัญญู ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคล ผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก ได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กตัญญูกตเวทิตะ ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วตอบแทน

บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทิตะบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะ ก่อน จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่าหมู่สัตว์ส่วน ใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้จากการศึกษาความหมายด้านภาษา คำว่าบุพพการี หมายถึง บุคคลทำก่อนโดยปกติ บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพพการีบุคคล, ใน กฎหมายคำว่าบุพพการี หมายถึง บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้ซึ่งหมายรวมถึงอาจารย์อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึง บุญทั้งหลายด้วยบุพพการีบุคคลกับกตัญญูกตเวทิตะ กตัญญูกตเวทิตะบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพพการี บุคคล ดังนี้

^{๑๑๗} อ้างแล้ว,

^{๑๑๘} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

๓.๑.๓.๑๐ อกุศลมูล

ขอเดชะพระเจดีย์ศรีมาศ	บรรจุธาตุที่ตั้งนรังสรรค์
ข้าอุตสาห์มาเคารพอภิวันท์	เป็นอนันต์อันสงส์ดำรงกาย
จะเกิดชาติใดใดในมนุษย์	ให้บริสุทธิ์สมจิตที่คิดหมาย
ทั้งทุกข์โศกโรครภัยอย่าไถ่กราย	แสนสบายบริบูรณ์ประยูรวงศ์
ทั้งโลโกโทโสแลโมหะ	ให้ชนะใจได้อย่างไหลหลง
ขอฟังเฟื่องเรืองวิชาปัญญาาง	ทั้งให้ทรงศีลขันธในสันดาน ^{๑๑๙}

จากบทประพันธ์นี้ถอดความได้ว่า ขอเดชแห่งเจดีย์ภูเขาทองซึ่งบรรจุพระบรมสาริกธาตุ สุนทรภู่อธิษฐานให้ที่ได้มากราบในครั้งนี้ให้เป็นบุญเพื่อเป็นอานิสงส์ให้พ้นภัยต่างๆ ถ้าจะเกิดชาติไหนๆ ก็ขอให้ตนบริสุทธิ์ทั้งกายและใจ ทั้งความทุกข์ความโศกอย่าได้มาไถ่ สบายไปตลอดกาล ทั้งความโลภ โกรธ หลง ขอให้ตนชนะได้ ขอให้สมดังปณิธานหลักแหลม ให้มีศีลธรรมอยู่ในใจ ทั้งผู้หญิงร้ายและผู้ชาย ชั่วก็ขอให้อย่าได้รู้จักคบหากัน ขอให้สมดังหวังแม้แต่ชาติหน้าก็ขอให้เป็นดังหวัง

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทประพันธ์นี้ กล่าวคือ อกุศลมูล ๓

๑. โลภะ	อยากได้ของเขา
๒. โทสะ	คิดประทุษร้ายเขา
๓. โมหะ	หลงไม่รู้จริง

อธิบายความว่า รากเหง้าของอกุศล คือ ความไม่ดี เรียกว่า อกุศล

๑. ความอยากได้สิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน ชื่อว่า โลภะ เมื่อมีโลภะ ความไม่ดีอย่างอื่น เช่น ความมักได้ ความมักมาก ความตระหนี่ ความหลอกหลวง การลักขโมย และการปล้น ทรัพย์ เป็นต้น ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญมากขึ้น

๒. ความคิดร้ายผู้อื่น ชื่อว่า โทสะ เมื่อมีโทสะแล้ว ความไม่ดีอย่างอื่น เช่น ความจองพาล ความจองเวร การพูดคำหยาบ การว่าร้าย การทำร้าย และการฆ่าเขาเป็นต้น ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญขึ้น

๓. ความหลงไม่รู้จริงว่า อะไรผิด อะไรถูก ชื่อว่า โมหะ เมื่อมีโมหะแล้ว ความไม่ดีอย่างอื่น เช่น ความลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความหวั่นกลัว ความถือดี และความเห็นผิด เป็นชอบเป็นต้น ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญมากขึ้น

^{๑๑๙} ฟองจันทร์ สุขยิ่งและคณะ, ภาษาไทยวรรณคดีและวรรณกรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยร่มเกล้า, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒.

อกุศลทั้ง ๓ เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่แล้ว อกุศลอย่างอื่นดังกล่าวนั้น ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้นควรละเสีย^{๑๒๐}

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล รู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกรู้ก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”^{๑๒๑}

กุศล คือ

เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิในกาม	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ	เป็นกุศล
เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ	เป็นกุศล
การไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น	เป็นกุศล
การไม่ปองร้ายผู้อื่น	เป็นกุศล
สัมมาทิฐิ	
นี้เรียกว่า กุศล	

รากเหง้าแห่งกุศล คือ^{๑๒๒}

อโลภะ (ความไม่โลภ)	เป็นรากเหง้าแห่งกุศล
อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)	เป็นรากเหง้าแห่งกุศล
อโมหะ (ความไม่หลง)	เป็นรากเหง้าแห่งกุศล
นี้เรียกว่า รากเหง้าแห่งกุศล	

“เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าของอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) บรรเทาปฏิกานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือทิฐิ)และมานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า “เป็นเรา” โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำอวิชชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เองด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกรู้ก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”

^{๑๒๐} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ธรรมวิภาคและคิปปิปฏิบัติ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : เลี้ยงช้าง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

^{๑๒๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๘๘/๘๒

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

“ผู้ใดกำจัดโลภะได้แล้วไม่โลภในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภความโลภย่อมหมดไปจากใจผู้นั้นเหมือนหยาดน้ำตกจากใบบัวผู้ใดกำจัดโทสะได้แล้วไม่ประทุษร้ายในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้ายโทสะย่อมหมดไปจากใจผู้นั้นเหมือนผลตาลสุกหล่นจากขั้วผู้ใดกำจัดโมหะได้แล้วไม่หลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงผู้นั้นย่อมกำจัดความหลงได้เหมือนอาทิตย์อุทัย ขจัดความมืดให้หมดไปฉะนั้น”^{๑๒๓}

๓.๑.๓.๑๑ กามราคะ

ถึงบางหลวงเชิงรักเหมือนจากรัก
เป็นลวงพันรนาคราคา

สู่เสียศักดิ์สวางพระศาสนา
ถึงนางฟ้าจะมาให้ไม่ไยดีฯ
[นิราศภูเขาทอง]^{๑๒๔}

วิเคราะห์บทประพันธ์นี้ว่า ถึงบางหลวงเหมือนจากนางจันมานานแล้วเราต้องสละจากยศถาบรรดาศักดิ์เพื่อมาบวชเพื่อจะได้พ้นจากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ถึงจะมีนางฟ้ามายั่วก็ไม่สนใจ กิเลส แปลว่า สิ่งเกาะติด สิ่งประอะเปื้อน สิ่งสกปรกกิเลส คือ สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจแล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว มีอุปมาเหมือนสีที่ใส่ลงไปในน้ำทำให้น้ำมีสีเหมือนสีที่ใส่ลงไปในน้ำปนกัน ปกติก็ใสสะอาด แต่กลายเป็นใจดำ ใจง่าย ใจร้ายก็เพราะมีกิเลสเข้าไปอิงอาศัยผสมปนอยู่กิเลสที่ชอบชุกหมักหมมอยู่ในใจคนมากที่สุด คือ ราคะ โลภะ โทสะ โมหะ เพราะกิเลสชอบชุกหมักหมมอยู่ในใจของคนจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กิเลสาสวะ หรือ อาสวกิเลส แปลว่า กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตกิเลสในใจคนมีอยู่ ๓ ตระกูลใหญ่ คือตระกูลราคะ โทสะ โมหะ กิเลสแต่ละตระกูลก็มีหลายระดับ ตั้งแต่ที่หยาบมากๆ เห็นได้ชัดเจนเหมือนขยะมูลฝอย และเล็กลงเหมือนฝุ่นผง จนถึงที่ละเอียดมากๆ เหมือนธุลีบางคนเจอแล้วก็ยังไม่รู้ว่าเป็นกิเลส มองไม่ออก โดยเฉพาะตระกูลราคะ ดังนี้

๑. ตระกูลราคะหรือโลภะ คือความกำหนัดยินดี รัก ยอยากได้ ในคน สัตว์ สิ่งของ หรืออารมณ์ที่น่าใคร่ มีตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด ดังนี้

๑.๑ อภิขณาวิสมโลภะ ความโลภอย่างแรงจนกระทั่งแสดงออกมา เช่น ปล้นจี้ ลักขโมย

๑.๒ อภิขณา ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น จ้องๆ จะเอาของเขาละ แต่ยังสงวนท่าที ไม่แสดงออก

๑.๓ โลภะ ความอยากได้ ความโลภ

^{๑๒๓} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖๘/๒๙๕-๒๙๖

^{๑๒๔} พองจันทร์ สุขยิ่งและคณะ, ภาษาไทยวรรณคดีและวรรณกรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยร่มเกล้า, ๒๕๕๒), หน้า ๙.

๑.๔ กามราคะ ความพอใจในกาม รักเพศตรงข้าม ยังมีความรู้สึก ทางเพศ หรือยังยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์

๑.๕ รูปราคะ ความยินดีในอารมณ์ของรูปมาน เป็นเรื่องของผู้ฝึกสมาธิจนได้รูปมานแล้ว

๑.๖ อรูปราคะ ความติดใจยินดีในอารมณ์ของอรูปมาน เป็นเรื่องของผู้ฝึกสมาธิจนได้อรูปมานแล้ว^{๑๒๕}

หลักธรรมที่ปรากฏในบทคำประพันธ์นี้ คือ ราคะ ราคะ คือ ความกำหนัด^{๑๒๖} กามราคะ (อ่านว่า กามะ, กามมะ) แปลว่า ความกำหนัดในกาม, ความใคร่ในกาม, ความกำหนัดยินดีด้วยอำนาจกาม ใช้ว่า กามราค (กามะราค) ก็มีกามราคะ หมายถึงอาการที่จิตยินดีเพลิดเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเรียกว่ากามคุณ จนหลงใหลไม่ปล่อยวางง่าย และหมายถึงอาการที่จิตยินดีเพลิดเพลินในกามคุณเช่นนั้นด้วยอำนาจกิเลสกาม มีกิเลสกามเป็นเหตุให้ทำ นำให้มีความยินดีเพลิดเพลิน เช่น ยินดีเพลิดเพลินในในรูปและเสียงด้วยความอยากกามราคะ โดยปกติใช้อธิบายเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ผู้คนหมกมุ่น หลงใหล ยินดี ติดอยู่ในเรื่องโลกีย์วิสัยของมนุษย์ เช่นใช้ว่าด้วยอำนาจกามราคะอย่างเดียวจึงทำให้เขาทั้งหลายทั้งลูกทั้งเมียไปหาหญิงอื่น^{๑๒๗}

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมี ๕ อย่างดังนี้ รูปทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยตา เสียงทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยหู กลิ่นที่รู้ได้ด้วยจมูก รสทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยกาย ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้อยากได้ ขวนให้กำหนัด เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อาศัยกามคุณ ๕ ประการเหล่านี้ มีความสุขความฉ่ำใจ (โสมนัส) ไต่เกิดขึ้น นี่คือส่วนดี” พร้อมชี้โทษของกามทั้งหลาย ดังนี้^{๑๒๘}

^{๑๒๕} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖๘/๒๙๕-๒๙๖.

^{๑๒๖} ฝ่ายหนังสือส่งเสริมเยาวชน, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัย, (กรุงเทพมหานคร : เอช. เอ็น. กรุ๊ป, ๒๕๔๓), หน้า ๔๔๕.

^{๑๒๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป., ๒๕๔๘), หน้า ๘๒๐.

^{๑๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๖๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๓๗๑.

โทษของกาม ๗ ประการ^{๑๒๙}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนสุนัขอันความเพรียเพราะความหิวเบียดเบียนแล้ว พึงเข้าไปยืนอยู่ใกล้เชิงของนายโคฆาต นายโคฆาตหรือลูกมือของนายโคฆาตผู้ฉลาด พึงโยนร่างกระดูกที่เชือดชำแหละออกจนหมดเนื้อแล้วเปื้อนแต่เลือดไปยังสุนัข ฉนใดดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สุนัขนั้นแหะร่างกระดูกที่เชือดชำแหละออกจนหมดเนื้อ เปื้อนแต่เลือด จะพึงบำบัดความเพรียเพราะความหิวได้บ้างหรือ

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกที่ฉนนั่นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยร่างกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิสโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนแรงก็ตี นกตะกุ่มก็ตี เหยี่ยวก็ตี พาชั้นเนื้อบินไปแรงทั้งหลาย นกตะกุ่มทั้งหลาย หรือเหยี่ยวทั้งหลาย จะพึงโผล่เข้ารุมจิกแย่งชิ้นเนื้อนั้น ฉนใดดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าแรง นกตะกุ่ม หรือเหยี่ยวตัวนั้น ไม่รีบปล่อยชิ้นเนื้อนั้นเสีย มันจะถึงตายหรือทุกข์ปางตายเพราะชิ้นเนื้อนั้นเป็นเหตุใช้ไหม

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกที่ฉนนั่นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยชิ้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิส โดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนบุรุษพึงถือคบเพลิงหล้าอันไฟติดทั่วแล้ว เดินทวนลมไป ฉนใดดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าบุรุษนั้นไม่รีบปล่อยคบเพลิงหล้าอันไฟติดทั่วนั้นเสีย คบเพลิงหล้าอันไฟติดทั่วนั้น พิงหม่อมมี หม้อแขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งของบุรุษนั้น บุรุษนั้นจะถึงตายหรือถึงทุกข์ปางตาย เพราะคบเพลิงนั้นเป็นเหตุใช้ไหม

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกที่ฉนนั่นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยคบเพลิงหล้า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิสโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้

^{๑๒๙} ม.ม. (ไทย) ๔๒ - ๔๘/๑๓/๔๓ - ๔๖.

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกกว่าชั่วบุรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ปราศจากควัน บุรุษผู้รักชีวิต ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์พึงมา บุรุษมีกำลังสองคนช่วยกันจับแขนบุรุษนั้นข้างละคน ถุดเข้าไปยังหลุมถ่านเพลิง ฉันทิดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะพึงน้อมกายเข้าไปด้วยคิดเห็นอย่างนี้ๆ บ้างหรือใช้ไหม

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกก็ฉันทันนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขา ที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิส โดยประการทั้งปวงหาส่วนเหลือมิได้

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนบุรุษพึงผืนเห็นสวนอันนารีนรมย์ ป่าอันนารีนรมย์ภาคพื้นอันนารีนรมย์ สระโบกขรณีอันนารีนรมย์ บุรุษนั้นตื่นขึ้นแล้ว ไม่พึงเห็นอะไร ฉันทิดูกรคฤหบดี อริยสาวกก็ฉันทันนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยความผืน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิส โดยประการทั้งปวงหาส่วนเหลือมิได้

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนบุรุษพึงยืมโกศสมบัติ คือ แก้วมณีและกุนทลอย่างดีบรรทุกยานไป เขาแวดล้อมด้วยทรัพย์สมบัติที่ตนยืมมา พึงเดินไปภายในตลาด คนเห็นเขาเข้าแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ บุรุษผู้นี้มีโกศสมบัติหนอ ได้ยินว่าชนทั้งหลายผู้มีโกศสมบัติ ย่อมใช้สอยโกศสมบัติอย่างนี้ ดังนี้ พวกเจ้าของพึงพบบุรุษนั้น ณ ที่ใดๆ พึงนำเอาของของตนคืนไปในที่นั้นๆ ฉันทิดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉนจะสมควรหรือหนอ เพื่อความที่บุรุษนั้นจะเป็นอย่างอื่นไป

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกก็ฉันทันนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เปรียบด้วยของยืม มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียวอาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อันเป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิส โดยประการทั้งปวงหาส่วนเหลือมิได้

ดูกรคฤหบดี เปรียบเหมือนราวป่าใหญ่ ในที่ไม่ไกลบ้านหรือนิคม ต้นไม้ในราวป่านั้น พึงมีผลรสอร่อย ทั้งมีผลตก แต่ไม่มีผลหล่นลง ณ ภาคพื้นสักผลเดียว บุรุษผู้ต้องการผลไม้ พึงเที่ยวมาเสาะแสวงหาผลไม้ เขาจะยังราวป่านั้น เห็นต้นไม้อันมีผลรสอร่อยมีผลตกนั้น เขาพึงคิดอย่างนี้ว่า ต้นไม้นี้มีผลรสอร่อย มีผลตกแต่ไม่มีผลหล่นลง ณ ภาคพื้นสักผลเดียว แต่เรารู้เพื่อขึ้นต้นไม้ ไฉนหนอ เราพึง

ขึ้นต้นไม้แล้วกินพออิ่ม และห่อพกไปบ้างเขาขึ้นต้นไม้แล้ว กินจนอิ่ม และห่อพกไว้ ลำดับนั้น บุรุษคนที่สองต้องการผลไม้หวานอันคมเพียวมาเสาะแสวงหาผลไม้ เขาแหวะยังราวปานนั้นแล้ว เห็น ต้นไม้ มีผลรสอร่อย มีผลดกนั้นเขาจึงคิดอย่างนี้ว่า ต้นไม้นี้มีผลรสอร่อย มีผลดก แต่ไม่มีผลหล่นลง ณ ภาคนั้นสักผลเดียวและเราก็ไม่รู้เพื่อขึ้นต้นไม้ ไฉนหนอ เราจึงตัดต้นไม้แต่โคนต้น แล้วกินพออิ่ม และห่อพกไปบ้าง เขาจึงตัดต้นไม้แต่โคนต้น ฉันทใด ดูรศกฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษคนโน้นซึ่งขึ้นต้นไม้ก่อนนั้น ถ้าแลเขาไม่รีบลง ต้นไม้นั้นจะพึงล้มลง หักมือ หักเท้า หรือหักอวัยวะ น้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งของบุรุษนั้น บุรุษนั้นพึงถึงตายหรือถึงทุกข์ปางตาย เพราะต้นไม้ล้มเป็น เหตุใช้ไหม

ดูรศกฤหบดี อริยสาวกก็ฉันทนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งหลายพระผู้มีพระ ภาควตรัสว่า เปรียบด้วยผลไม้ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่งครั้นเห็นโทษแห่ง กามนี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเว้นขาดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นต่างๆ อาศัยความเป็นต่างๆ แล้วเจริญอุเบกขาที่มีความเป็นอารมณ์เดียว อาศัยความเป็นอารมณ์เดียว อัน เป็นที่ดับความถือมั่นโลกามิส โดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้

ตรงข้ามกับ การประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งมีอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้ปลอดโปร่งใจ ไม่ต้องกังวล หรือระแวง
๒. ทำให้เป็นอิสระเหมือนนกในอากาศ
๓. ทำให้มีเวลามากในการทำมาหากิน
๔. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย
๕. ทำให้ศีล สมาธิ ปัญญา เจริญรวดเร็วไม่ถอยกลับ
๖. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย

๓.๑.๔ สรุปประจำเรื่อง

กล่าวโดยสรุป“นิราศภูเขาทอง”ท่านแต่งนิราศเรื่องนี้จากการเดินทางไปนมัสการเจดีย์ ภูเขาทอง ที่กรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) เมื่อเดือนสิบเอ็ด ปีชวด (พ.ศ. ๒๓๗๑) ขณะนั้นบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดราชบูรณะ ขณะนั้นมีอายุได้ ๔๒ ปี นิราศภูเขาทอง ไม่ได้เน้นเนื้อหา เกี่ยวกับความรัก ความพิศวาส แต่จะพรรณนาถึงความจริงแท้ของชีวิตมนุษย์ โดยท่านยกเอาชีวิตของท่านเป็นตัวอย่าง เพราะฉะนั้น นิราศภูเขาทอง จึงเด่นด้วยปรัชญา และหลักธรรมต่างๆ มีเนื้อหาที่ สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ทำให้เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิต มากขึ้น ซึ่งมีหลักธรรมที่สอดแทรกเนื้อหา เป็นหลักธรรมที่สอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา สามารถ นำข้อคิดไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ให้บุคคลยึดมั่นอยู่ในคุณงามความดี คือ ให้เกิดเป็นความ ประพฤติทางกาย วาจาและใจ ซึ่งสามารถวิเคราะห์เป็นหลักธรรมที่เกิดขึ้น สามารถสรุป ได้มี

ดังต่อไปนี้ คือ กฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ อริฐานธรรม สัมมาวาจา ธรรมอันให้งาม คนพาล ศีล โลก ธรรม และความกตัญญู เป็นต้น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องภายใต้กรอบขนบธรรมเนียม ประเพณี และมีความสุขภายในสังคม

๓.๒ วรรณคดีวิจักษ์เรื่องโคลงโลกนิติ

๓.๒.๑ ความเป็นมาของโคลงโลกนิติ

๓.๕.๑ ความหมายของโคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติ หมายถึง วรรณกรรมประเภทคำสอน ในลักษณะของโคลงสุภาษิต คำว่า โลกนิติ (อ่านว่า โลก-กะ-นิต) แปลว่า ระเบียบแบบแผนแห่งโลก เนื้อหาในโคลงโลกนิติจึงมุ่งแสดงความจริงของโลกและสัจธรรมของชีวิต เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้เท่าทันต่อโลก และเข้าใจในความเป็นไปของชีวิต พร้อมเป็นแม่แบบเพื่อให้ผู้อ่านได้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องดังงามสืบไป

คำว่า โคลงโลกนิติ (อ่านว่า โลก-กะ-นิต) แปลว่า ระเบียบแบบแผนแห่งโลก เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนในด้านต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม ถือเป็นคำสอนที่เก่าแก่และแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเนื้อหาส่วนมากในโคลงโลกนิติมีที่มาจากคาถาภาษาบาลี ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา อย่างเช่น คัมภีร์โลกนิติ คัมภีร์ธรรมนิติ คัมภีร์ราชนิติ หิโตปเทศ ธรรมบท และพระไตรปิฎก เป็นต้น เป็นเรื่องราวส่วนใหญ่ที่มุ่งแสดงความจริงของโลกและสัจธรรมของชีวิต เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้เท่าทันต่อโลก และเข้าใจในความเป็นไปของชีวิต พร้อมเป็นแม่แบบเพื่อให้ผู้อ่านได้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องดังงามสืบไป^{๑๓๐}

๓.๒.๑.๑ ความเป็นมาโคลงโลกนิติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้ากฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส (ในสมัยราชการที่ ๔ ทรงเปลี่ยนสร้อยนามวัดเป็น วิมลมังคลาราม) ได้ทอดพระเนตรเห็นพระอารามมีความทรุดโทรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ และให้รวบรวมความรู้หลายสาขาวิชาจารึกไว้บนแผ่นหินอ่อนประดับไว้ภายในบริเวณวัด ด้วยมีพระราชประสงค์ จะให้เป็นแหล่งศึกษาศิลปวิทยาแขนงต่างๆ สำหรับประชาชนและยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรซึ่งขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชาดิศร ให้ทรงรวบรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาชำระ แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อจารึกไว้บนแผ่นศิลาประดับศาลาทิศทั้ง ๔ โดยรอบพระมณฑป (หอไตรจตุรมุข) โคลงโลกนิติจึงปรากฏแพร่หลายตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นมา

เนื่องด้วย โคลงโลกนิติ มีเนื้อหาที่ทำให้ผู้อ่านมีความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นไปของโลก เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องและดีงาม ประกอบกับมีถ้อยคำและเนื้อหาที่ไพเราะ มีความ

^{๑๓๐} พงษ์จันทร์ สุขยั้ง และคณะ, หน้า ๒๕.

เหมาะสมทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหา ครอบคลุมค่าทางวรรณกรรม จึงได้รับการยกย่องและได้รับการจัดให้เป็นหนึ่งในหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน^{๑๓๑}

๓.๒.๑.๓ ประวัติผู้แต่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีพระนามว่า พระองค์เจ้าชายมั่ง เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าจอมมารดานิม ธิดาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ประสูติเมื่อ วันเสาร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๖ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงรับสถาปนาเป็นกรมหมื่นเดชอดิศร กำกับกรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๓ ได้เลื่อนเป็นกรมขุนเดชอดิศร และในรัชกาลที่ ๔ ทรงเลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ พระชันษา ได้ ๖๗ ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เดชาดิวงศ์ งานพระราชนิพนธ์^{๑๓๒} ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีทั้งที่เขียนเป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ที่เขียนเป็นภาษาบาลี คือ คัมภีร์โลกนิติ (โลกนิติปกรณ์) ธรรมนิติ ราชนิติ ธรรมบท ชาดก และที่ไม่ทราบอีก ส่วนที่เขียนเป็นภาษาสันสกฤต คือ จาณักยศตกะวยาการศตกะและ หิโตปเทศ ในจำนวนนี้คัมภีร์ที่เป็นที่มาที่สำคัญที่สุด คือ คัมภีร์โลกนิติซึ่งได้เป็นที่มาของโคลงโลกนิติ ถึง ๗๓ บท (โคลงโลกนิติที่นำมาเรียนมี ๔๒ บท) และที่สำคัญรองลงไปก็คือ คัมภีร์ธรรมนิติ อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า คาถาใดในคัมภีร์โลกนิติที่เป็นที่มาของโคลงโลกนิติ คาถานั้นมักจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมนิติเช่นกัน การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะคัมภีร์โลกนิตินั้นได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ธรรมนิติ ถึงแม้ว่าในบทส่งท้ายของโคลงโลกนิติจะแจ้งว่า มีจำนวนโคลงทั้งสิ้น ๔๐๘ บท แต่เมื่อสอบดูแล้วพบว่า มีเพียง ๔๐๒ บท เท่านั้น ในจำนวนนี้ที่ทราบมาอย่างชัดเจนมีด้วยกันทั้งหมด ๑๕๓ บท ที่สันนิษฐานว่ามาจากคัมภีร์ต่างๆ มี ๒๙ บท ที่มีอุปมาอุปไมยจากชาดกหรือนิทานไทยแท้แต่โบราณมี ๕ บท ที่มีเนื้อความตรงกับวรรณคดีอื่นๆ ๖ บท ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของกวีมี ๑๐๙ บท ที่ปรากฏคาถาแต่ยังไม่ทราบที่มา มี ๒๔ บท และที่ยังไม่ทราบที่มา มี ๗๓ บท นอกจากนี้ยังมีโคลงโลกนิติอีกจำนวนหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน แต่ปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ และประชุมโคลงโลกนิติ ซึ่งกรมศิลปากรเป็นผู้รวบรวม และอ้างว่าเป็นพระนิพนธ์ของกรมพระยาเดชาดิศรเช่นกัน ในกลุ่มนี้มีโคลงจำนวน ๓๑ บท ซึ่งสามารถทราบที่มาได้ ในบรรดาที่มาของโคลงโลกนิตินั้น สังเกตได้ว่า คัมภีร์ภาษาบาลีนั้นมีอิทธิพลต่อโคลงโลกนิตินั้นมากกว่าคัมภีร์สันสกฤต ส่วนชื่อของโคลงโลกนิติ เพราะเหตุที่มาจากคัมภีร์โลกนิติในชั้นแรกจึงใช้ชื่อว่าโลกนิติตามชื่อคัมภีร์ซึ่งเป็นที่มา ต่อมาเมื่อมีการแต่งโคลงโดยอาศัยคัมภีร์อื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก คัมภีร์โลกนิตินี้มิใช่เป็นคัมภีร์เดียวที่เป็นที่มาของโคลงโลกนิติ อนึ่ง มีโคลงโลกนิตินี้จำนวนมากที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของกวี ดังนั้นชื่อของโคลงโลกนิตินี้จึงน่าจะมีความหมายในวงกว้างว่า ชี หรือ เนะ (ประโยชน์) ให้แก่โลก

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.,

^{๑๓๒} อ้างแล้ว,

๓.๒.๑.๔ ลักษณะคำประพันธ์

โคลงโลกนิติ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพและมีบางบทเป็นโคลงกระทู้ ๒ คำ และในโคลงมีลักษณะบังคับ ๖ อย่าง ได้แก่ คณะ พยางค์ สัมผัส คำเอก คำโท คำเป็น คำตาย และ คำสร้อยโคลงที่นิยมแต่งกันมากที่สุดคือ โคลงสี่สุภาพ

ลักษณะบังคับของโคลงสี่สุภาพ

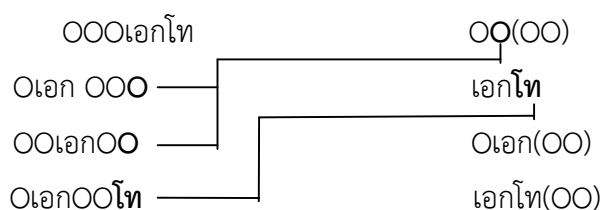
(๑) คณะ โคลงสี่สุภาพบทหนึ่งมี ๔ บาท คือ

บาทที่ ๑, ๒, ๓ มีบาทละ ๒ วรรค และมีจำนวนคำเท่ากัน คือ วรรคหน้า มี ๕ คำ ส่วนวรรคหลังมี ๒ คำ และ บาทที่ ๔ มี ๒ วรรค เช่นกัน แต่เพิ่มจำนวนคำในวรรคหลัง อีก ๒ คำ ฉะนั้นวรรคหน้าของโคลงบาทที่ ๔ จึงมี ๕ คำ ส่วนวรรคหลังมี ๔ คำ

(๒) พยางค์และคำสร้อย จำนวนพยางค์และคำในแต่ละบท รวมแล้วมี ๓๐ คำ กล่าวคือ คำสร้อย เป็นคำที่แต่งท้ายบาทของโคลงตามข้อบังคับ เพื่อให้ได้ใจความครบถ้วน ถ้าโคลงบาทใด ได้ความครบถ้วนแล้ว ก็ไม่ต้องเติมคำสร้อยตำแหน่งที่กำหนดให้เติมคำสร้อย คือ ท้ายบาท ที่ ๑ และท้ายบาทที่ ๓ คำสร้อยต้องมีแห่งละ ๒ คำเสมอ คำแรกเป็นคำสุภาพที่ต้องการเสริมความให้สมบูรณ์ ส่วนคำหลังมักลงท้ายด้วยคำต่อไปนี้ พ่อ แม่ พี่ เรา แล เลย เอย นา นอ เนอ ฮา ฮา แอ เฮย และมีอีกคำหนึ่งที่พบในโคลงโบราณ คือ คำว่า บารนี้ ซึ่งเป็นคำสร้อยได้ครบพยางค์โดยไม่ต้องเติมคำอื่น

(๓) สัมผัส คำเอกคำโท คำเป็นคำตาย

๓.๑ รูปภาพแผนผังและตัวอย่าง โคลงสี่สุภาพ

ดั่งตัวอย่าง

จะเข้ค้ำน่านน้ำ	ไฉนหา ภัคซ์เฮย
รถใหญ่กว่ารถยา	ยากแท้
เสือใหญ่กว่าวนา	ไฉนอยู่ ได้แฮ
เรือเขื่องค้ำชลเล่	แล่นไล่ไปไฉน

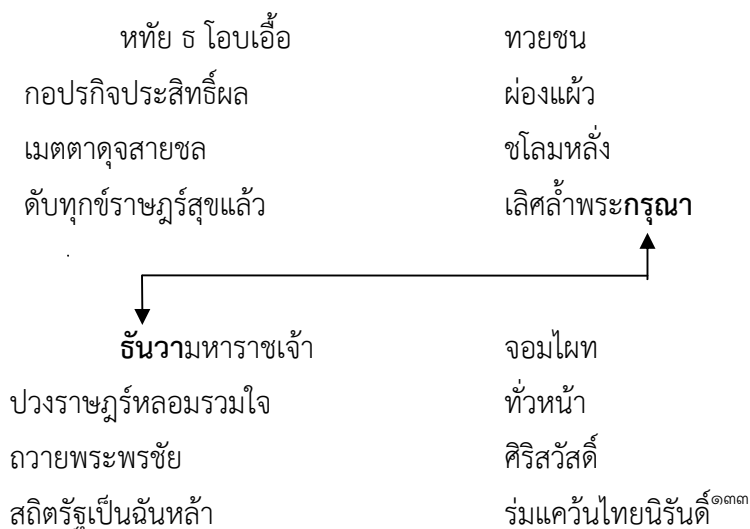
๓.๒ คำเอกคำโท กำหนดในตำแหน่งที่พิมพ์ด้วยเครื่องหมายเอกโท ในแผนผังรวมมีคำเอก ๗ แห่ง และคำโท ๔ แห่ง นอกนั้นเป็นคำสุภาพธรรมดา ไม่จำเป็นต้องเป็นเอกโทจะเป็นเสียงวรรณยุกต์อะไรก็ได้ในการแต่งโคลงสี่สุภาพ บางครั้งเมื่อไม่สามารถหาคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกหรือรูปวรรณยุกต์โทมาใช้ในที่บังคับวรรณยุกต์ตามแผนผังได้ ผู้แต่งจำเป็นต้องใช้คำเอกโทหรือคำโทโทหฺ คือ นำคำที่ต้องการใช้ไปเปลี่ยนให้เป็นรูปวรรณยุกต์เอก หรือโท แต่ถ้าไม่จำเป็นอย่างยิ่งแล้วก็ไม่ควรใช้ เพราะทำให้รูปคำเสีย และความหมายอาจเปลี่ยนไป เช่น ใช้คำว่า ข้า แทนคำว่า ฆ่า เป็นต้น อีกกรณีหนึ่งคือ คำเอก คำโทที่อยู่ติดกัน บางครั้งอาจสลับที่กันได้

๓.๓ คำเป็นคำตาย คำตายใช้แทนวรรณยุกต์เอกได้ทุกแห่งที่บังคับคำเอก ไม่ว่าคำตายนั้น ๆ จะมีเสียงวรรณยุกต์ใด อาจเป็นคำตายเสียงเอก เช่น บาดจิต คำตายเสียงโท เช่น วาด ภาพ หรือคำตายเสียงตรี เช่น พบ รัก เป็นต้น

(๔) หนึ่งบทมี ๓๐ คำ แบ่งเป็น ๔ บาท ๓ บาทแรกบาทละ ๗ คำ บาทที่สี่ ๘ คำ แต่ละบาทแบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ เว้นบาทสุดท้าย วรรคหลัง ๔ คำ มีสร้อยได้ในบาทแรก บาทที่สาม และบาทที่สี่ สัมผัสผัดจากคำที่ ๗ บาทแรกไปยังคำที่ ๕ ในบาทที่สองและสามกับคำสุดท้ายวรรคที่สองไปยังคำที่ ๕ บาทที่สี่ บังคับเอก ๗ แห่ง โท ๔ แห่ง

(๕) สัมผัสบท ถ้าเขียนโคลงสี่สุภาพ ความยาวเกินกว่า ๑ บท จะต้องสัมผัสด้วยคำสุดท้ายของบาทที่ ๔ บทต้น สัมผัสกับคำที่ ๑, ๒ หรือ ๓ ของบาทที่ ๑ ในบทต่อไป

ตัวอย่าง

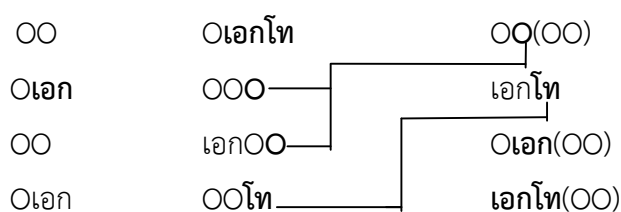

^(๑๓๓) ประเทือง สุขแสง, gotoknow ภาษาไทย: แผนผังฉันทลักษณ์ของโคลงสี่สุภาพ, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org/posts/413872>[๒๘ กันยายน ๒๕๕๖].

ข. **โคลงกระทู้** คือ โคลงสี่สุภาพที่มีการตั้งข้อความ หรือหัวข้อ (กระทู้) วางไว้ข้างหน้าโคลงทั้ง ๔ บาท แล้วแต่งถ้อยคำต่อไปให้มีเนื้อหาความอธิบายหรือขยายความของกระทู้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นบางครั้งตัวกระทู้เองอาจจะไม่มีความหมายก็ต้องแต่เติมถ้อยคำในโคลงให้มีความเหมาะสมกับ

กระทู้มี ๔ ชนิด คือ (๑) โคลงกระทู้ ๑ คำ (กระทู้เดียว) (๒) โคลงกระทู้ ๒ คำ (๓) โคลงกระทู้ ๓ คำ และ (๔) โคลงกระทู้ ๔ คำ^{๑๓๔} แต่ในที่นี้จะยกตัวอย่างโคลงกระทู้สองคำมีแผนภาพ ดังนี้

แผนผังและตัวอย่าง โคลงกระทู้ ๒ คำ

ดังตัวอย่างโคลงกระทู้ ๒ คำ

เพื่อนกิน	สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งหนนี้
หาง่าย	หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย	ถ่ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก	ฝากผีไข้	ยากแท้จักหา

๓.๒.๒ บทวิเคราะห์โคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติ เป็นโคลงสุภาพที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนให้ทุกคนในสังคมเป็นคนดี ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทุกโอกาส และสามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข นอกจากนี้โคลงโลกนิติ ยังมีศิลปะในการประพันธ์ที่เด่นด้วยคุณค่าด้านการเปรียบเทียบที่คมคายและมีเนื้อหาที่เป็นคติสอนใจ^{๑๓๕} และดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง

๓.๒.๒.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

โคลงโลกนิติ มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ มีลักษณะครอบคลุม ดังนี้ (๑) การใช้โวหารภาพพจน์, (๒) การใช้ภาษาที่ทำให้เกิดจินตภาพ, (๓) การใช้ภาษาที่เกินความเป็นจริง, (๔) การนำธรรมชาติมากล่าวเชิงเปรียบเทียบ, และ (๕) การใช้คำสำนวนไทยมาเป็นกระทู้ ซึ่งลักษณะของโคลงโลกนิติ เป็นการประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพ มีการรักษาระเบียบแบบแผนถูกต้อง เริ่มด้วยการยก

^{๑๓๔} พงษ์จันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๒๗.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

โคลงแม่บท ซึ่งเป็นโคลงที่แต่งได้ถูกต้องตามข้อบังคับของโคลงด้วยรูปเอกเจ็ด โทสี่ ไม่มีเอกโทษ-โทโทษ, ไม่มีการใช้คำตายแทนเสียงเอก, มีการใช้สัมผัสอักษรเล่นคำ สัมผัสระหว่างคำ สัมผัสภายในวรรค มีการเลือกสรรถ้อยคำที่ใช้อย่างประณีตบรรจง มีวิธีการรวบคำเพื่อให้ถูกต้องตามข้อบังคับ ทำให้ไพเราะทั้งเสียง ทั้งจังหวะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้^{๑๓๖}

น้ำเหม็นมล้างสิ่งหน้า	โฉนหยุด
มล้างอุทกบริสุทธิ์	เสื่อมร้าย
คนเวรต่อเวรประทุษ	ทวิโทษ
เอาอเวรระงับหงาย	อาจสิ้นสูญเวร
[โคลงโลกนิติ] ^{๑๓๗}	

น้ำที่เน่าเหม็น จะล้างสิ่งที่เน่าเหม็นให้สะอาดอย่างไรได้ จำเป็นต้องใช้น้ำดีไปล้าง จึงจะสะอาด เช่นเดียวกับการก่อเวร ก็มีแต่จะต่อเวร ผูกเวร และยิ่งทำให้เรื่องราวเสียหายเลวร้ายหนักขึ้น จึงควรถือเอาการให้อภัยต่อกัน มาชำระล้างใจ เพื่อให้เรื่องราวต่างๆ จบสิ้นลงได้โคลงข้างต้นเขียนด้วยภาษาเก่า บางคำเขียนด้วยรูปโท คือคำว่า "หน้า" แต่ปัจจุบันเขียน "เนา" ซึ่งเขียนด้วยรูปเอก และคำว่า "หงาย" ซึ่งปัจจุบันเขียน "ง่าย" ทั้งนี้เพราะโคลงสี่สุภาพ ถูกบังคับด้วยรูปเอกเจ็ดโทสี่ ดังนั้น การแปลงรูป จึงเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับการเขียนโคลง

(๑) การใช้โวหารภาพพจน์ การใช้โวหารภาพพจน์ลักษณะต่างๆ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงสาระของบทกวีดียิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ ภาพพจน์อุปมา เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง เพื่ออธิบายถึงสิ่งนั้นให้ชัดเจนขึ้น เช่น

นาคิมิพิชเพียง	สุริโย
เลื้อยบ่ทำเดโช	แซมซ่า
พิชน้อยหยิ่งโยโส	แมงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์
[โคลงโลกนิติ] ^{๑๓๘}	

๑.๒ ภาพพจน์อุปลักษณ์ เป็นการแสดงความเปรียบ แสดงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยการกล่าวถึงอีกสิ่งหนึ่งแทน เพื่อโยงไปถึงเรื่องที่ต้องการอธิบาย เช่น

^{๑๓๖} Dhawatana, ธรรมศาลา : โคลงโลกนิติ – ที่มาและคุณค่า, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://my.opera.com/dhanawatana/blog/show.dml/1800077> [๑๖ กันยายน ๒๕๕๖].

^{๑๓๗} บันทึกสยาม, โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความร้อยแก้ว, (กรุงเทพมหานคร : ไพลินบุ๊คเนต, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๐.

^{๑๓๘} วิศัลย์ศยา รุดติษฐ์ และคณะ, วรรณคดีและวรรณกรรม, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.), ๒๕๕๓), หน้า ๒๘.

อย่าเอื้อมเด็ดดอกฟ้า	มาณอม
สูงสุดมีอัมภตรอม	อกไข่
เด็ดแต่ดอกพะยอม	ยามยาก ชมนา
สูงก็สอยด้วยไม้	อาจเอื้อมเอาถึง
	[โคลงโลกนิติ] ^{๑๓๙}

แนะนำให้รู้จักประมาณตน ประารณาใฝ่ฝันในสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่เอื้อมคว้าในสิ่งที่สูงเกินโคลงบทนี้ ใช้อุปลักษณ์ในคำว่า “ดอกฟ้า” และ “ดอกพยอม” กล่าวคือ เปรียบสิ่งที่อยู่สูงและเอื้อมคว้าได้ยาก ว่าเป็น “ดอกฟ้า” และเปรียบสิ่งที่อยู่ในระดับต่ำลงมา ว่าเป็น “ดอกพยอม” ที่แม้จะมีอุปสรรคแต่หากพยายาม ก็จะสามารถไปได้ ซึ่งอาจเป็นการกล่าวถึงคนรัก หรือบางสิ่งบางอย่าง ที่บางคนต้องการไขว่คว้าจะพบว่า กวี มีความฉลาดและแยบคายในการประพันธ์ ใช้คำง่ายๆ ใช้คำสั้นๆ คมคาย และมีความหมายลึกซึ้ง ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ และเกิดความซาบซึ้งในโวหารเปรียบเทียบ ยิ่งเมื่ออ่านออกเสียงเป็นทำนองเสนาะ ก็ยิ่งจะได้รับรสของคำประพันธ์มากขึ้น

(๒) การใช้ภาษาที่ทำให้เกิดจินตภาพ การใช้โวหารในโคลงโลกนิติ ที่ทำให้เกิดจินตภาพเป็นศิลปะการแต่งบทประพันธ์ที่นิยมกันมาก เช่น

จระเข้คืบน่านน้ำ	ไฉนหา ภักษ์เฮย
รถใหญ่กว่ารถยา	ยากแท้
เสือใหญ่กว่านา	ไฉนอยู่ได้แฮ
เรือเชือกคืบชลแล	เล่นไล่ไปไฉน ^{๑๔๐}

(๓) การใช้ภาษาที่เกินความเป็นจริง การใช้ภาษาที่เกินความเป็นจริง เป็นกลวิธีที่มีทั้งชั้นเชิงและศิลปะ ทำให้เกิดความฉงน แล้ววกกลับมาให้สติ ให้คิดสอนใจ

ใครจักผูกโลกแม่	รัดริง
เหล็กเท่าลำตาลตริง	ไปหมั่น
มนตร์ยาผูกน่านหึง	หายเสื่อม
ผูกเพื่อไมตรีนั้น	แน่นเท่าวันตาย

ไม่มีมนตร์เสน่ห์หาใด จะผูกใจคนให้คงมั่นต่อกันได้ดีเท่ามิตรไมตรีอันแนบแน่นตรงกับร้ายสุภาชิต ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง โลก = หมู่สัตว์ รวมถึงคนเราด้วย ไปหมั่น = ไม่มั่นคง (ในที่นี้คือ แม่เหล็กขนาดเท่าต้นตาล ก็ไม่อาจใช้ผูกโลกไว้อย่างมั่นคงได้) หึง = นาน (ในที่นี้ หึง เป็นคำวิเศษณ์ เช่น “บมิหึง” หมายถึง ไม่นาน) เพื่อ = ด้วย, เพราะแน่นเท่าวันตาย = แน่นแน่นมั่นคงตราบนานเท่าวันตาย

^{๑๓๙} บันทึกลาย, โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความร้อยแก้ว, (กรุงเทพมหานคร : ไพลินบุ๊คเน็ต, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๓.

^{๑๔๐} อ้างแล้ว,

(๔) การนำธรรมชาติมากล่าวเชิงเปรียบเทียบ เป็นศิลปะที่กวีใช้ในการแต่งคำประพันธ์กันมาก และเมื่อคิดตาม จะทำให้เกิดความประทับใจและเห็นความเป็นจริงตามไปด้วย

กบเกิดในสระได้	บัวบาน
ถาห่อนรู้รสมาลัย	หนึ่งน้อย
ภุมราอยู่ไกลสถาน	นับโยชน์ ก็ดี
บินโบกมาค้อยค้อย	เกลือกเค้าเสาวคนธ์ ^{๑๔๑}

จากประพันธ์บทนี้จะเห็นได้ว่า กบอยู่ได้สระบัว แต่ไม่เคยรู้รสกลิ่นของดอกบัวเลย หากแมลงภู่อยู่ไกลลิบ กลับได้ลิ้มรสเปรียบดังคนที่อยู่ใกล้ของมีค่า แต่ไม่มีโอกาสได้เป็นเจ้าของ ตรงกับสำนวน ไกลเกลือกินต่าง

(๕) การใช้คำสำนวนไทยมาเป็นกระทุ้ง โคลงกระทุ้งบางบท นำเอาคำจากสำนวนโวหารสุภาษิตคำพังเพยต่างๆ มาใช้เป็นคำขึ้นต้น อันเป็นศิลปะการแต่งคำประพันธ์ที่ไพเราะกินใจมาก ดังตัวอย่างโคลงที่ขึ้นต้นด้วยสำนวน “เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก”, “ข้างสาร งามเท่า ข้าเก่า เมียรัก”, และ “ชาติ ขรา พยาธิ มรณะ”

เพื่อนกิน ลิ่นทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายาแทนชี-	วาอาตม์
หากยาก ฝากผีไ้	ยากแท้จักหา ^{๑๔๒}
ข้างสาร หกศอกไซ้	เสียงา
งามเท่า กลายเป็นปลา	อย่าต้อง
ข้าเก่า เกิดแต่ตา	ตนปู่ ก็ดี
เมียรัก อยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้ วางใจ
ชาติ เกิดรูปพร้อม	อาการ
ขรา ร้างสาธารณ	เหี่ยวแห้ง
พยาธิ บันดาล	ต่างต่าง
มรณะ กาแรง	แย่งยื้อกันกิน

^{๑๔๑} วิศัลย์ศยา รุดติษฐ์ และคณะ, *วรรณคดีและวรรณกรรม*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘.

^{๑๔๒} วิมล ภูณราชา, *คมคิด คำโคลง*, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐.

๓.๒.๒.๒ คุณค่าด้านเนื้อหา

โคลงโลกนิติ โคลงโลกนิติ มีทั้งหมด ๕๙๓ บท หอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์โคลงโลกนิติที่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศร ร่วมกับโคลงโลกนิติสำนวนเก่าที่มีการค้นพบเป็นจำนวนมากจากหอพระสมุดวชิรญาณ พร้อมระบุคาถาอันเป็นที่มาของโคลง และจัดรวบรวมนั้นเป็นชุดๆ ได้ โคลงภาษิตรวม ๕๙๓ ชุด จำนวน ๙๑๑ บท (ไม่รวมโคลงนำ ๒ บท และโคลงส่งท้าย ๒ บท) พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่งโคลงโลกนิติเป็นวรรณคดีประเภทคำกลอน เป็นโคลงสุภาพิตเพื่อสอนให้เป็นคนดีปฏิบัติตนให้ถูกต้องในสังคม เป็นโคลงที่เข้าใจแก่นแท้และธรรมชาติของมนุษย์ทั้งทางโลก และทางธรรม^{๑๔๓}

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะยกคุณค่าด้านเนื้อหา เป็นที่ ห่วงข้อสำคัญๆ มาเพียงบางส่วนที่มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรมที่ผู้คนในสังคมยึดถือเป็นอุดมคติและเป็นหลักในการปฏิบัติตนสืบต่อมาช้านาน หากผู้อ่านพิจารณาให้ลึกซึ้ง จะทำให้เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิตมากขึ้นสามารถนำข้อคิดไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งสามารถสรุป เป็นหัวข้อหลักธรรมต่างๆ ที่มีคุณค่าด้านเนื้อหา มีดังต่อไปนี้ คือ (๑) สอนให้เป็นคนดี (๒) สอนให้มีไมตรีจิต (๓) สอนให้คิดกตัญญู (๔) สอนให้รักษาความสัตย์ (๕) ความไม่ไว้วางใจใคร ความไม่ประมาท (๖) สอนให้สนใจต่อการศึกษา (๗) มัณเฑียรฤตา (๘) สอนให้ขยันหมั่นเพียร (๙) สอนให้ละทิ้งความโอ้อวด (๑๐) สอนให้เลิกคบคน (๑๑) สอนให้สันโดษ (๑๒) สอนให้เป็นคนที่มีวาจาอ่อนหวาน (๑๓) สอนไม่ให้คบคนพาล^{๑๔๔}

๓.๒.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏโคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติเป็นวรรณคดีประเภทคำกลอน เป็นโคลงสุภาพิตเพื่อสอนให้เป็นคนดีปฏิบัติตนให้ถูกต้องในสังคม เป็นโคลงที่เข้าใจแก่นแท้และธรรมชาติของมนุษย์ทั้งทางโลก และทางธรรม^{๑๔๕} เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตนสืบต่อมาช้านานตามหลักแนวทางพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาสอนให้คิดและเป็นคติเตือนใจ ดังมีบทสอนใจแต่งไว้เป็นโคลงสี่สุภาพ มีที่มาจากคัมภีร์ต่างๆ ของอินเดียโบราณ ไว้ว่า

ครรโลงโลกนิตินี้	นมนาม
มีแต่โบราณกาล	เก่าพร้อม
เป็นสุภาษิตสาร	สอนจิต
กลดั่งสร้อยสอดคล้อง	เว้าไว้ในกรรม

^{๑๔๓} อ้างใน, http://www.st.ac.th/bhatips/tip48/student48/loganit_student.html, โครงการจัดทำแหล่งเรียนรู้โดยนักเรียนชั้น ม.1 ม.2 โรงเรียนสุราษฎร์ธานีห้องเรียนสีชมพู, [19 กันยายน 2556]

^{๑๔๔} ฟองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓๕.

^{๑๔๕} อ้างใน, http://www.st.ac.th/bhatips/tip48/student48/loganit_student.html, โครงการจัดทำแหล่งเรียนรู้โดยนักเรียนชั้น ม.1 ม.2 โรงเรียนสุราษฎร์ธานีห้องเรียนสีชมพู, [19 กันยายน 2556]

ก. หลักสัจธรรม

คำสอนในโคลงโลกนิติ ฉบับสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศรทรงชำระนี้มีทั้งหมด ๕๙๓ บท บางบทเป็นคำสอนที่เป็นสภาพจริงของชีวิต ความจริงแท้ของธรรมชาติ ให้ข้อคิดเตือนใจ และให้ข้อแนะนำที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนในสังคมมุ่งสอนให้เป็นคนดีและปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องในสังคม สอนให้นำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน และให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข^{๑๔๖} ดังนี้

๓.๒.๓.๑ ให้เป็นคนดี (กฎแห่งกรรม)

สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อ	ในตน
กัดกินเนื้อเหล็กจน	กร่อนขรุขระ
บาปเกิดแต่ตนคน	เป็นบาป
บาปย่อมทำโทษซ้ำ	ใส่ผู้บาปเอง

บทโคลงโลกนิติ บทนี้กล่าวว่า สนิมเหล็กเกิดจากเนื้อเหล็กนั่นเอง โดยสนิมจะกัดกร่อนเนื้อเหล็กให้ผุไปเรื่อยๆ ดุจเดียวกับบาปชั่ว ก็เกิดขึ้นกับตัวคนที่ทำบาปนั้น และบาปนั้นจะก่อโทษทำลายตัวผู้ทำบาปนั้นเช่นกัน สุภาษิตบทนี้ แสดงให้เห็นถึงเป็นคนช่างสังเกตของคนโบราณเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งต่างๆ แล้วหยิบยกมาเป็นอุทาหรณ์ (ตัวอย่าง) เพื่อเตือนสติหรือสอนใจคนรุ่นหลัง โคลงบทนี้ก็เช่นกันกล่าวถึงธรรมชาติของเหล็ก ซึ่งเป็นโลหะแข็งแรงแรง แต่นานไปเนื้อเหล็กทำปฏิกิริยากับอากาศ (ก๊าซออกซิเจน) เกิดเป็นสนิมกัดกินเนื้อเหล็กผุกร่อนไป เปรียบกับคนเราแล้ว บาปก็เหมือนกับสนิมเหล็กที่เกิดจากตัวคนผู้ทำบาป และบาปนั้นจะทำความเดือดร้อนเสียหาย แก่ผู้ทำบาปตลอดไป โคลงบทนี้จึงเป็นที่มาของคำพังเพยว่า สนิมเกิดแต่เนื้อเหล็ก นอกจากนั้นคำพังเพยนี้ยังอาจหมายถึงการทรยศหักหลังก็ได้ของคนในกลุ่มพวกเดียวกัน ซึ่งก็ไปตรงคำกล่าวอีกสำนวนหนึ่งว่า “เกลือเป็นหนอน” ซึ่งทั้งหมดล้วนหมายถึง ความเลวร้าย ความเสียหาย อันเกิดจากภายในตัวตนของตนเองทั้งสิ้น

เมื่อได้เรียนรู้รู้อย่างนี้แล้ว เราจึงต้องรู้จักระครองกายครองใจ และระมัดระวังวาจาให้หนักแน่นมั่นคง ไม่เผลอสติทำบาปทำชั่วทางกาย วาจา และใจ เพราะจะได้ไม่ต้องเป็นทุกข์อันเกิดจากโทษของบาปนั้นในภายหลัง^{๑๔๗}

โคควายวายชีพได้	เขาหนั่ง
เป็นสิ่งเป็นอันยัง	อยู่ไซ้
คนเด็ดดับสูญสัง-	ขารร้าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้	แต่ร้ายกับดี

^{๑๔๖} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้าที่ ๓๔-๓๕.

^{๑๔๗} วิมล ภูณราชา, คมคิด คำโคลง, หน้า ๙๓.

เป็นโคลงโลกนิติ กล่าวถึงความดีความชั่วไว้ในอีกบทหนึ่งว่า วัวและควายเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วเขาและหนังของมันยังนำมาใช้ประโยชน์ได้ แต่คนเรานั้น เมื่อสิ้นชีวิตไปอวัยวะในร่างกายไม่มีสิ่งใดที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้เลย มีแต่เสื่อมสลายสิ้นไปในที่สุด แต่สิ่งที่จะเหลือไว้ให้คนรุ่นหลังระลึกถึงสิ่งนั้น คือ “ความชั่วและความดี”^{๑๔๘} มีคำกล่าวที่ว่า “คนเราไม่สามารถที่จะเลือกเกิดได้ แต่คนเรามีสิทธิ์ที่จะเลือกเป็นคนดีหรือคนชั่วได้” ในขณะที่เรายังมีลมหายใจอยู่เลือกประกอบแต่คุณงามความดีชีวิตเราก็คงจะมีคุณค่าน่าภาคภูมิใจ

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ กฎแห่งกรรม และความดีความชั่ว

หลักธรรมที่ปรากฏในบทนี้ คือ กฎแห่งกรรม ถ้าสิ่งที่ทำ พุต์ คตินั้น เป็นสิ่งที่ผิด หรือ ไม่ดี ก็ให้ละทิ้งเสีย หรืออีกความหมายหนึ่ง ท่านสอนให้ลด ละ เลิกสิ่งที่ไม่ดี ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปาปญจ ปุริโส กยิรา น น กิริยา ปุนปฺปุนิ. คนเรานี้ ถ้ามีอันทำชั่วลงไป ก็อย่าพึงทำ ความชั่วนั้นซ้ำเข้าอีก

น ตมฺหิ ฌนฺทํ กยิราถ ทุกฺโข ปาปสฺส อจฺจโย^{๑๔๙} อย่าพึงสร้างความพอใจในความชั่วนั้น การสั่งสมความชั่วเป็นการก่อความทุกข์.

ปาปานิ ปริวชฺชเย.^{๑๕๐} พึงละเว้นบาปทั้งหลาย

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยโย.^{๑๕๑} ความชั่วไม่ทำเลยเลยดีกว่า

ยสฺส ปาปํ กตํกมฺมํ

กุสเลน ปิถียติ.

โสมนํ โลกํ ปภาเสติ

อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมมา.^{๑๕๒}

บุคคลใดเคยทำกรรมชั่วไว้แล้ว (กลับตัวได้) หันมาทำดีปิดกัน บุคคลนั้นย่อมทำให้โลกแจ่มใส เหมือนดวงจันทร์อันพ้นจากเมฆหมอก

โย จ ปุพฺเพ ปมชฺชิตฺวา

ปจฺฉา โส นปมชฺชติ

โสมนํ โลกํ ปภาเสติ

อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมมา.^{๑๕๓}

บุคคลใดในกาลก่อนเคยคิดพลาด ครั้นภายหลังเขากลับตัวได้ไม่ประมาท บุคคลนั้นย่อมทำให้โลกให้แจ่มใสเหมือนดวงจันทร์ อันพ้นจากเมฆหมอก

โย จ สเมติ ปาปานิ

อณฺ ญฺลานิ สพฺพโส

^{๑๔๘} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๔๘.

^{๑๔๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

^{๑๕๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

^{๑๕๑} ส. ส. (บาลี) ๑๕/๔๙/๕๖-๕๗., พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

^{๑๕๒} ม.ม. (ปี ๑๓/๔๘๗, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

^{๑๕๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

สมิตตดา หิ ปาปานั

สมณโณติ ปุจฺจติ.^{๑๕๔}

ผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง ท่านเรียกผู้นั้นว่า สมณะ เพราะเป็นผู้ระงับบาปทั้งหลายได้

สพฺพปาปสฺส อกรณั

กุสลสฺสุปสมปทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนั

เอตํ พุทฺธานสาสนั.^{๑๕๕}

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การบำเพ็ญความดี ให้เพียบพร้อม ๑ การใช้ชำระจิตให้ผ่องใส ๓ อย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

วาณิโชว ภยั มคฺคั

อปฺปสฺตโก มหฺตฺธโน

วสั ชีวิตฺกาโม

ปาปาณิ ปริวชฺชเย.^{๑๕๖}

ควรงดเว้นบาปเสีย เหมือนพ่อมีพวกน้อย มีทรัพย์มาก เว้นหนทางที่มีภัย และเหมือนผู้รักชีวิต เว้นยาพิษเสีย ฉะนั้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ สภาวะอันเป็นโทษ กล่าวคือ อกุศลธรรมกรรม^{๑๕๗} ที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว สุภาษิตบทนี้ สอนให้ละเว้นการกระทำที่ไม่ดี ที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ (ข้อ ๑ ในกรรม ๒) อกุศลมูล^{๑๕๘} รากเหง้าของอกุศล ท่านสอนให้ละเว้นจากต้นตอของความชั่วทั้ง ๓ ประการ คือ โลภะ ความอยากได้ โทสะ ความคิดประทุษร้าย และโมหะ ความหลง พุทธโอวาท^{๑๕๙} ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ สงขายกั ปริวชฺชติ^{๑๖๐} ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วเว้นเสีย ได้แก่ อกุศลต่างๆ รู้จักพิจารณาหลักเว้นเสีย (ข้อ ๓ ในอปัสเสนธรรม ๔ ธรรมเป็นที่พึงพิง) และหลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ สอนให้หมั่นสร้างบุญกุศล หรือให้พยายามสร้างคุณงามความดีอยู่เสมออย่าได้ขาด

^{๑๕๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๕/๖๒.

^{๑๕๕} ที.ม. (บาลีป ๑๐/๙๐/๔๓. , พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

^{๑๕๖} พุ. ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

^{๑๕๗} อัง. ติก. (บาลี) ๒๐/๖/๙๙,๑๑๒/๒๕๖., พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

^{๑๕๘} ที.ปา. (บาลีป ๑๑/๓๕๓/๒๔๔., พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

^{๑๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๑/๔๓. พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

^{๑๖๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙., อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓., อัง. ทสก. (บาลี) ๒๔/

๓.๒.๓.๒ ความซื่อสัตย์ (สัจจะ)

เสีย	สินสงวนศักดิ์	วงศ์หงส์
เสีย	ศักดิ์สู่ประสงค์	สิ่งรู้
เสีย	รู้เร่งดำรง	ความสัตย์ไว้นา
เสีย	สัตย์อย่าสูญเสีย	ชีพม้วยมรณา

โคลงโลกนิติ บทนี้สอนให้รู้การรักษาความสัตย์ เป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด นอกเหนือจากการรักษาศักดิ์ศรีและการแสวงหาความรู้ แม้จะต้องเสียสละชีวิตก็อย่ายอมเสียความสัตย์เป็นอันขาด^{๑๖๑}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือ ความสัตย์จริง ความจริงใจ (สัจจะ)

สุภาษิตบทนี้สอนให้พูดตามเรื่อง ตามความเป็นไป ตามความสัตย์จริง สอนให้เป็นคนที่ซื่อสัตย์ ซื่อตรง แม้ชีวิตก็ไม่เสียตายเพราะรักความสัตย์ ความจริง สุภาษิตนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนาสุภาษิตที่ว่า

สจจํ หเว สารุธํ รัสสานํ.^{๑๖๒} ความสัตย์นั้นแลดีกว่าสทั้งหลาย

สจจมนุรุกเขย.^{๑๖๓} พึงตามรักษาความสัตย์

สจเจ อตเถ จ รมเม จ อหุ สนโต ปติฏฐิตา.^{๑๖๔} สัตบุรุษได้ตั้งมั่นในความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม เป็นต้น

สจจมนุรุกเขย.^{๑๖๕} พึงตามรักษาความสัตย์

สจเจเน กิตติ ปโปติ.^{๑๖๖} คนไร้เกียรติ (ชื่อเสียง) เพราะความสัตย์

รมเม ฐิตํ น วิหติ กิตติ.^{๑๖๗} เกียรติย่อมไม่ละผู้ตั้งอยู่ในธรรม

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ได้แก่ สัจจะ^{๑๖๘} ความจริง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ (ข้อ ๑ ในขรรวาสธรรม ๔) สัจจะ^{๑๖๙} ความจริง คือ ดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์จริง (ข้อ ๒ ในอธิฐานธรรม ๔ ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล (ธรรมที่ควรตั้งมั่นไว้ในใจ)

^{๑๖๑} พงษ์จันทร์ สุขยั้ง และคณะ, หน้า ๓๗.

^{๑๖๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘., พ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๗๐.

^{๑๖๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๔๘/๓๐๗.

^{๑๖๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘., พ.ส. (บาลี) ๒๕/๔๕/๔๑๙.

^{๑๖๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๔๘/๓๐๗.

^{๑๖๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙. พ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

^{๑๖๗} อง. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๒/๔๒.

^{๑๖๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙., พ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

^{๑๖๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔. ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๔/๓๐๗.

๓.๒.๓.๓ ละทิ้งความโอ้อวด (มานะ)

พริกเผ็ดใครเผ็ดให้	ฉันใด
หนามย่อมแหลมเองใคร	เชื่อมให้
จันทร์กฤษณาไฉน	ใครอบ หอมฤา
วงศ์แห่งนักปราชญ์ได้	เพราะด้วยฉลาดเองฯ

บทโคลงกล่าวว่า พริกที่มีรสเผ็ดนั้นไม่มีใครไปทำให้เผ็ดฉันใด หนามพืชรกก็เช่นกัน ย่อมแหลมเองตามธรรมชาติ ไม่มีใครไปเหลาเสียมให้แหลมได้เลย ไม้จันทร์และไม้กฤษณาซึ่งเป็นไม้ที่มีกลิ่นหอมมีใครไปอบให้หอมไว้หรือ ทำนองเดียวกัน ผู้รู้หรือนักปราชญ์นั้นเป็นได้ด้วยสติปัญญา และความเฉลียวฉลาดของเขาเอง โคลงต้องการแสดงถึงบุคคลบางประเภทที่มีไหวพริบเฉลียวฉลาดมาแต่กำเนิด หรือที่เรียกว่า มีพรสวรรค์ โดยอุปมากับพืชที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวหลายชนิด เช่น พริกเผ็ด หนามแหลม และไม้ที่มีกลิ่นหอม ลักษณะนี้มีกล่าวเป็นคำพังเพยตรงกับโคลงว่า หนามแหลมไม่มีใครเสียม มะนาวกลมเกลี้ยงไม่มีใครกลิ้ง เมื่อบุคคลที่มีความเฉลียวฉลาดตามธรรมชาติเอง และไม่เคยมืดอวดอ้างกับใคร และก็จะมีความเฉลียวฉลาดอีกประเภทหนึ่งซึ่งตรงกันข้าม คือ คนที่ชอบแสดงตัวโอ้อวดผู้อื่น ดังคำพังเพยอีกสำนวนหนึ่งว่า หมาขี้ไม่มีใครยกหาง บุคคลสองแบบนี้สามารถนำมาเปรียบเทียบกันให้เห็นความแตกต่างกันเด่นชัดขึ้น ด้วยโคลงโลกนิติอีกบทหนึ่ง^{๑๗๐} ดังนี้ว่า

นาคีมี่พิษเพียง	สุริโย
เลื้อยบ่ทำเดโช	แซมข้า
พิษน้อยหยิ่งโยโส	แมลงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์

โคลงโลกนิติ บทนี้สอนให้ละทิ้งความโอ้อวด โคลงโลกนิติบทหนึ่งสอนถึงเรื่องความโอ้อวดไว้ โดยเปรียบเทียบกับกริยาหรือธรรมชาติของสัตว์อย่างงูและแมลงป่อง เนื่องจากงูเป็นสัตว์ที่มีพิษ แต่โดยปกติมักเคลื่อนไหวหรือเลื้อยอย่างเชื่องช้า และเราไม่อาจจะเดาได้ว่างูตัวนั้นมีพิษมากหรือมีพิษน้อยเพียงใด ต่างไปจากแมลงป่องซึ่งมีพิษน้อยกว่างู แต่กลับชูหางข่มขู่ศัตรูหรือสัตว์ที่เข้าใกล้ ดังนั้นในฐานะที่เราเป็นมนุษย์จึงควรมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ควรโอ้อวดสรรพคุณของตนเอง นอกจากนี้ความโอ้อวด อาจทำให้เราอับอายได้ในภายหลัง หากเราไม่มีความรู้ดังที่เราเคยโอ้อวดไว้^{๑๗๑}

^{๑๗๐} วิมล ภูณราชา, คมคิด คำโคลง, หน้า ๘๔.

^{๑๗๑} พองจันทร์ สุขยั้ง และคณะ, หน้า ๓๙.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือ มานะ ความถือดีโอ้อวด

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ยกย่องตนเอง เพราะเป็นการคุยโวโอ้อวดสุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ชาติถิถุโธ ธนถุโธ โคตตถุโธ จ โย นโร
สญญาคี อติมญญติ ตัม ปราภวโต มุขิ.^{๑๗๒}

คนใดหมิ่นเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ หยิ่งเพราะสกุล ย่อมดูหมิ่นญาติของตน ช้อนั้น
เป็นเหตุแห่งความเสื่อมของคนนั้น

โย จตตานัม สมุกกัเส ปเร จ อวชานติ
นิหิโน เสน มาเนน ตัม ชญญา วสโล อิติ.^{๑๗๓}

ผู้ใดยกย่องตนและดูหมิ่นผู้อื่น เป็นคนเลวเพราะการถือตัวเอง พึงรู้ผู้นั้นว่า เป็นคนเลว

อุเปกขโก สทา สโต น โลเก มญญเต สมัม
น วิเสสี น นิเจยโย ตสฺส โน สนติ อุตฺตทา.^{๑๗๔}

ผู้วางเฉย มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญตนว่าเสมอเขา ว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขาในโลก ผู้นั้น ชื่อ
ว่า ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพัน

โกธํ ขเห วิปฺปชฺชยฺมานํ สญฺญาชนํ สพฺพมตฺติกเมย
ตัม นามรูปสฺมิมอสฺซชฺชมานํ อภิกฺขณํ นานุปตฺนติ สงฺคา.^{๑๗๕}

พึงละความโกรธ พึงเลิกถือตัว พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง (เพราะ) เครื่องข้องทั้งหลาย
ย่อมไม่ติดตามผู้ไม่ข้องในนามรูป ไม่มีกังวลขึ้น

นิทฺถํ ตณฺที สเห ถินํ ปมาเทน น สํวเส
อติมาเน น ติญฺญะยฺย นิพฺพานมนโส นโร.^{๑๗๖}

คนที่นึกถึงพระนิพพาน พึงครอบงำความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ ไม่พึงตั้งอยู่
ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความทะนงตัว

มานุเปตา อัย ปชา มานคนฺธา มานวินิพฺพทา
ทิกฺขฐีสฺส สารมกฺกตา สํสารี นาติวตฺตติ.^{๑๗๗}

หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะมัดไว้ ทำความแข่งดี
เพราะทิฏฐิ ย่อมล่วงสงสารไปไม่ได้

^{๑๗๒} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕๖.

^{๑๗๓} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๓๒/๓๖๐.

^{๑๗๔} พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๙๐,๙๑/๑๙๘,๒๐๑. พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๖๒/๕๐๒.

^{๑๗๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๘.

^{๑๗๖} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙.

^{๑๗๗} พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๖/๑๙๘.

น มานกามสฺส ทโม อิตฺถิ

น โมนมตฺถิ อสฺมาหิตสฺส

เอโก อรณฺเณ วิหฺรณฺมตฺโต

น มจฺจุเชยฺยสฺส ตเรยฺย ปาริ.^{๑๗๘}

ในโลกนี้ ผู้ที่ขบถถือตัว ย่อมไม่มีการฝึกตน คนที่มีใจไม่มั่นคง ย่อมไม่มีความรู้ ผู้ประมาท
แม้อยู่ในป่าคนเดียว ก็ข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยูไม่ได้

มาเนน วณฺจิตา เส

สงฺขาเรสุ สงฺกิลสฺสมานา เส

ลาภาลาภณ มถิตา

สมาริ นาคิจฺจนฺติ.^{๑๗๙}

ผู้ถูกมานะหลอกลวง เศร้าหมองอยู่ในสังขาร ถูกลากและความเสื่อมลากย่ำยี ย่อมไม่ลุถึง
สมาธิ

มานํ ปหาย สฺสสมาหิตตฺโต

สุเจตฺโส สพฺพธิ วิปฺปมฺตฺโต

เอโก อรณฺเณ วิหฺรํ อปฺปมฺตฺโต

ส มจฺจุเชยฺยสฺส ตเรยฺย ปาริ.^{๑๘๐}

ผู้ใดละมานะ มีตนตั้งมั่นดีแล้ว มีใจดี หลุดพ้นในที่ทั้งปวง อยู่ในป่าคนเดียว เป็นผู้ไม่
ประมาท ผู้นั้นพึงข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยู

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตบทนี้ ได้แก่ มานะ^{๑๘๑} ความถือตัว ความสำคัญตน เป็น
นัยอย่างนี้ มี ๙ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญ
ตัวว่าเสมอเขา (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (๔) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่า
เขา (๕) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (๖) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (๗) เป็นผู้เลว
กว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (๘) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (๙) เป็นผู้เลวกว่าเขา
สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขามานะ^{๑๘๒} ความถือตัว มานะ^{๑๘๓} ความถือตัว ทะนงตัว (ข้อ ๑๓ ในอุปกิเลส
๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง) อติมานะ^{๑๘๔} ความถือตัวยิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา

ข. หลักจริยธรรม

โคลงโลกนิติเป็นโคลงสุภาสิตที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนให้ทุกคนในสังคมเป็นคนดี ปฏิบัติ
ตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทุกโอกาส และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

^{๑๗๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙/๕.

^{๑๗๙} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๒/๒๘๓.

^{๑๘๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙/๕.

^{๑๘๑} พุ. ม. (บาลี) ๒๙/๒๑/๖๕, ๑๗๘/๓๕๙. พุ. จุ. (บาลี) ๓๐/๑๐๓/๒๑๕., อภิ. วิ. (บาลี) ๓๕/๙๖/๔๗๕.

^{๑๘๒} อภิ. วิ. (บาลี) ๓๕/๙๖๖/๔๗๖.

^{๑๘๓} ม. ม. (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

^{๑๘๔} ม. ม. (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

โคลงโลกนิติ มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม ที่ผู้คนในสังคมยึดถือเป็นอุดมคติและเป็นหลักในการปฏิบัติตนสืบต่อมาช้านาน หากผู้อ่านพิจารณาให้ลึกซึ้ง เข้าใจอย่างถ่องแท้ จะทำให้เข้าใจของชีวิตมากขึ้นและสามารถนำข้อคิดไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังต่อไปนี้

๓.๒.๓.๔ พรหมวิหาร

ใครจักผูกโลกแม่	รัดring
เหล็กเท่าลำตาลตรึง	ไปหมั่น
มนตร์ยาผูกนานหึง	หายเสื่อม
ผูกเพื่อไม่ตรีนั่น	แน่นเท่าวันตาย

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนที่มี ไมตรีจิต ในโลกนี้จะมีสิ่งใดที่สามารถผูกใจหมู่ชนทั้งหลายได้ แม้จะใช้เหล็กที่มีขนาดเท่าลำตาลมัดตรึงไว้ ก็ไม่แน่นหนาหรือจะใช้เวทมนต์คาถา นานเข้าก็เสื่อมหาย แต่หากผูกใจผู้คนทั้งหลายด้วยไมตรี ย่อมยั่งยืนอย่างไม่เสื่อมคลาย^{๑๘๕}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ความเมตตา ไมตรี ต่อกัน

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นมิตรหรือผูกมิตรกับคนทั่วไป สอนให้มีความหวังดี มีไมตรี มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เพราะการมีมิตรดีกว่ามีศัตรู สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า โลก ปตมภิกขา เมตตา.^{๑๘๖} เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก สุขํ สุขติ พุทฺโธ จ เยน เมตตา สุภาวิตา.^{๑๘๗} ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข

นิวตตยนติ โสณมหา.^{๑๘๘} คนใจการุญ ช่วยแก้ไขคนให้หายโศกเศร้า เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ “พรหมวิหาร”^{๑๘๙} ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจ หรือ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจ และกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติมนุษยสัมพันธ์ทั้งหลายโดยชอบ มี ๔ อย่างคือ เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข มีจิตผ่องใส แซ่มนชื่นเบิกบาน อยู่เสมอ อุเบกขา ความวางใจ เป็นกลาง ดำรงอยู่ในธรรม ตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ไม่เอนเอียง

^{๑๘๕} พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓๖.

^{๑๘๖} ว.ว., พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, หน้า ๓๔.

^{๑๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

^{๑๘๘} ขุ.ชา.ทสก. (บาลี) ๒๗/๑๗๙/๒๓๖.

^{๑๘๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙. ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗.

ด้วยรักและซึ้ง มีจิตเที่ยงธรรมดุจตราซึ้ง ผู้มีวิหารธรรม ย่อมช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหลายด้วยเมตตา
กรุณา และย่อมรักษาศรัทธาไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมี
อุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม ^{๑๙๐}

๓.๒.๓.๕ กัตถุญกตเวที

คุณแม่นานหนักเพี้ยง	พสุธา
คุณบิดรดุอา-	ภาคกว้าง
คุณพี่ฟางศิขรา	เมรุมาศ
เอาเยี่ยงอย่างเพื่อนบ้าน	อย่าท้อทำกิน

โคลงโลกนิติสอนให้ระลึกถึงพระคุณของบิดามารดาและครูอาจารย์ โดยกล่าวเปรียบเทียบ
ว่า พระคุณของมารดานั้นยิ่งใหญ่เปรียบได้กับแผ่นดิน พระคุณของบิดาเล่าก็กว้างขวางเปรียบได้กับ
อากาศ พระคุณของพินันสูงเท่ากับยอดเขาพระสุเมรุ และพระคุณของครูอาจารย์ก็ล้ำลึกเปรียบได้กับ
น้ำในแม่น้ำทั้งหลาย อีกบทหนึ่งกล่าวว่า

คนใดละพ่อทั้ง	มารดา
อันทุพพลชรา-	ภาพแล้ว
ขับไล่ปามีปรา-	ฉินเนตร
คนดั่งนี้ฤาแคล้ว	คลาดพ้นไถย ^{๑๙๑}

โคลงโลกนิติบทนี้มีเนื้อความที่มีความหมายยิ่งใหญ่กินใจลึกซึ้ง โดยยกย่องพระคุณของแม่
ว่าหนักแน่นดุจพื้นแผ่นดิน พระคุณพ่อมากมายเท่ากับท้องฟ้าอากาศที่กว้างใหญ่ไพศาล พระคุณของ
พี่ก็ยิ่งใหญ่ปานขุนเขาที่เดียว ส่วนพระคุณของครูอาจารย์ก็เปรียบได้กับท้องทะเล มนุษย์เป็นสัตว์ที่
เหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง เพราะมนุษย์มีสติปัญญาเป็นเลิศ รู้จักคุณธรรมจริยธรรม และสามารถสร้าง
อารยธรรมขึ้นมาได้ คุณธรรมประการหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์อื่นทั้งหลาย ก็คือ ความ
กัตถุญ สัตว์อื่นๆ อาจจะรู้คุณของผู้ที่ให้กำเนิดหรือผู้ที่เลี้ยงดูมันมา แต่ก็คงเป็นไปโดยสัญชาตญาณ
เท่านั้น มนุษย์มีความกัตถุญรู้คุณก็ด้วยจิตสำนึกและสติปัญญาของตน ดังนั้นมนุษย์จึงยกย่องผู้ให้
กำเนิดหรือบิดามารดาเสมือนหนึ่งพระพรหม ดังสุภาษิตที่ว่า บิดามารดาคือพระพรหมของบุตร และ
ในภาษาอังกฤษว่า Next to God, the parent's ถัดจากพระเจ้าก็คือพ่อแม่ ดังนั้น ไม่ว่าชนชาติไหน
ก็ตาม จะยกย่องนับถือพ่อแม่และบรรพบุรุษของตน และจะยิ่งยกย่องสรรเสริญบุคคลที่มีความกัตถุญ

^{๑๙๐} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๑๙๑} พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓๗.

รู้คุณต่อพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และผู้มีพระคุณต่อตน บุคคลดังกล่าวนี้ย่อมพ้นจากทางเสื่อม และจะ
ประสบแต่ความสุขความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป^{๑๙๒}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือ ความกตัญญูกตเวที

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนกตัญญูกตเวที รู้คุณและตอบแทนท่านผู้มีอุปการคุณ สุภาษิต
บทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุขา มตฺเตยฺยา โลเก.^{๑๙๓} การเคารพรักบำรุงมารดา นำความสุขมาให้ในโลก

อโถ เปตฺเตยฺยา สุขา.^{๑๙๔} การเคารพรักบำรุงบิดา ก็นำความสุขมาให้เช่นกัน

น เต ปุตฺตา เย น ภรณฺติ ชินฺณ.^{๑๙๕} ลูกๆ ที่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่เฒ่า ไม่นับว่าเป็นลูก

อดิชาตํ อนุชาตํ ปุตฺตมิจฺจนฺติ ปณฺทิตา

อวชาตํ น อิจฺจนฺติ โย โหติ กุลคนฺธโน.^{๑๙๖}

บัณฑิตย่อมปรารภนาบุตร ที่เป็นอภิชาต หรืออนุชาต ย่อมไม่ปรารภนา อวชาตบุตร ซึ่ง
เป็นผู้ทำลายตระกูล

นิमितฺตํ สาธูรูปานํ กตญฺญูกตเวทีตา.^{๑๙๗} ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี

เอวํ กิจฺจํภโต โปโส ปิตุ อปจิจารโก

ปิตริ มิจฺจํจริตฺวาน นิรยํ โส อุปฺปชฺชติ.^{๑๙๘}

ผู้ที่ (มารดา) บิดาเลี้ยงมาโดยยากอย่างนี้ ไม่บำรุง (มารดา) บิดา ประพฤติผิดใน(มารดา)
บิดา ย่อมเข้าถึงนรก

โย มาตรปิตโร วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสฺสติ

อิเธว นํ ปสฺสณฺติ เปจฺจ สกฺเค ปโมหติ.^{๑๙๙}

ผู้เลี้ยงมารดาบิดา โดยธรรม บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้ เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิง
ในสวรรค์

โย เวกตญฺญู กตเวที ธีโร กลยาณมิตฺโต ทฬฺหกตฺติ จ โหติ

ทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ ตถาวริํ สปุปฺริสํ วทนฺติ.^{๒๐๐}

^{๑๙๒} วมล กุณฺราชา, คมคิต คำโคลง, หน้า ๒๙.

^{๑๙๓} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.

^{๑๙๔} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.

^{๑๙๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๔๑/๑๒๕.

^{๑๙๖} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๙.

^{๑๙๗} ส.ส., พุทธศาสนสุภาษิต เล่มที่ ๑. หน้า ๓๔.

^{๑๙๘} ขุ.ชา. สตฺตติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๓/๕๕.

^{๑๙๙} ขุ.ชา. มหา. (บาลี) ๒๘/๔๐๙/๑๖๔.

^{๒๐๐} ขุ.ชา. จตฺกตาลีส. (บาลี) ๒๗/๗๘/๔๓๖.

ผู้มีปรีชาใด เป็นคนกตัญญูทศเวที มีกัลยาณมิตรสนิทสนมกัน และช่วยทำกิจของมิตรผู้ตก
ยากโดยเต็มใจ ท่านเรียกคนอย่างนั้นว่า สัตบุรุษ

น ชจจา วสโล โหติ น ชจจา โหติ พราหมโณ
กมมุนา วสโล โหติ กมมุนา โหติ พราหมโณ.^{๒๐๑}

บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ (แต่) เป็นคนเลว
เพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ

โย มตรปตรํ วา ชินณกํ คตโยพพณํ
ปหุสนโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขี^{๒๐๒}

คนใด มารดาบิดาแก่เฒ่า ล้วงฟันวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ตนเองก็สามารถ ก็ไม่เลียดู นั่นคือ
ปากทางของความเสื่อม

โย ปุพเพ กตกลยาโณ กตตโณ นาวพุชฌติ
ปจฉา กิจเจ สมุปปนเน กตตารํ นาธิคจฺจติ.^{๒๐๓}

ผู้อื่นทำความดีให้ ทำประโยชน์ให้ก่อน แต่ไม่สำนึกถึง (บุญคุณ) เมื่อมีกิจเกิดขึ้นภายหลัง
จะหาผู้ช่วยทำไม่ได้

โย ปุพเพ กตกลยาโณ กตตโณ นาวพุชฌติ
อตถา ตสฺส ปฺลชฺชนติ เย โหนติ อภิปัตถิตา.^{๒๐๔}

ผู้ใด อันผู้อื่นทำความดี ทำประโยชน์ให้ในกาลก่อน แต่ไม่รู้สึกรู้สีก (คุณของเขา) ประโยชน์ที่ผู้
นั้นปรารถนา ย่อมฉิบหาย

โย ปุพเพ กตกลยาโณ กตตโณ มนุพฺชฌติ
อตถา ตสฺส ปวชฺฌนติ เย โหนติ อภิปัตถิตา.^{๒๐๕}

ผู้ใด อันผู้อื่นทำความดี ทำประโยชน์ให้ในกาลก่อน ย่อมสำนึก (คุณของเขา) ได้ ประโยชน์
ที่ผู้นั้นปรารถนาย่อมเจริญ

สปปุริสภูมิ ยทิทํ กตถณฺดา กตเวทิตา.^{๒๐๖} การรู้คุณและตอบแทน เป็นคุณธรรมพื้น
ฐานของคนดี

กตถณฺโน หิสปปริสา กตเวทิตา.^{๒๐๗} คนดีย่อมเป็นผู้กตัญญูและกตเวที

^{๒๐๑} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑.

^{๒๐๒} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๘/๓๕๕.

^{๒๐๓} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๐/๒๒.

^{๒๐๔} ขุ.ชา. สตตก. (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๑๗๕.

^{๒๐๕} ขุ.ชา. สตตก. (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๑๗๕.

^{๒๐๖} อัง. ทุก. (บาลี) ๒๑/๓๓/๖๑.

^{๒๐๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๙/๗๒.

ธมฺเมเน มาตาปิตโร ภเรยฺย.^{๒๐๘} พึงเลี้ยงมารดาและบิดาด้วยทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรม

กตญฺญโน ภวิสสาม กตเวทโน น จ โน อมฺเหสุ อปฺกมปิ กตํ วินสฺสิสฺสตี.^{๒๐๙} เราทั้งหลายรู้จักเป็นผู้กตญฺญกตเวที และอุปการะแม่เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ บุคคลา ทูลลภา โลกสมิ (บุคคลหาได้ยาก) มี ๒ คือ บุพการี^{๒๑๐} ผู้ทำอุปการะก่อน ได้แก่ บิดามารดา และผู้มีอุปการคุณ เป็นผู้ที่ทำความดี หรือทำประโยชน์ให้ กตญฺญกตเวที^{๒๑๑} ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน สุภาษิต บทนี้สอนให้จักคุณค่าของการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาและตอบแทนความดีนั้น

บุตร^{๒๑๒} มีอยู่ ๓ คือ (๑) อภิชาตบุตร บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่ตามเลี้ยงบิดามารดา ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่ (๓) อวชาตบุตร บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา ลูกที่ทราม

ปรีตลิมทิส^{๒๑๓} ทิศเบื้องหน้า คือทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน บุตรธิดาพึงบำรุงบิดามารดา ดังนี้ ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ ช่วยการงานของท่าน ดำรงสกุล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

อาหุเนยยัคคี^{๒๑๔} ไฟอันควรแก่ของค่านับบูชา ได้แก่ บิดามารดา สุภาษิตบทนี้ สอนให้รู้และตอบแทนบุญคุณ เคารพและบูชาบุญคุณบิดามารดา ถ้าปฏิบัติตามคุณธรรมทั้งหมดนี้ได้ ก็ถือว่าเป็นการทดแทนหรือตอบแทนบุญคุณของท่าน

กล่าวโดยสรุป พบว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ “ความกตัญญู” หมายถึง คุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งอาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต จึงจะอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมคุณลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต ให้มีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้ เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึง

^{๒๐๘} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๐๗/๔๑๑.

^{๒๐๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๔/๒๕๘.

^{๒๑๐} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

^{๒๑๑} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

^{๒๑๒} พุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๗-๒๘๘.

^{๒๑๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๒๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, อง.สตฺก. (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๘-๔๐.

ปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย จากการศึกษาความหมายด้านภาษา คำว่า บุพการี หมายถึง บุคคลทำก่อนโดยปกติ บุคคลผู้ทำบุญคุณหรืออุปการะแก่เราก่อน, บุพพการีบุคคล, ในกฎหมายคำว่าบุพการี หมายถึง บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์ อนุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วยบุพการีบุคคลกับกตัญญู กตเวที กตัญญูกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพพการีบุคคล

๓.๒.๓.๖ ความไม่ไว้วางใจ (ความไม่ประมาท)

ข้างสาร หกศอกไซร์	เสียดา
งูเห่า กลายเป็นปลา	อย่าต้อง
ข้าเก่า เกิดแต่ตา	ตนปู่ ก็ดี
เมียรัก อยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้วางใจา

บทโคลงสุภาษิตนี้กล่าวถึงข้างสารสูงใหญ่ซึ่งงาหักแล้วก็ดี งูเห่าซึ่งมองเป็นปลา ก็อย่าได้แต่ต้องเป็นอันตราย คนรับใช้เก่าแก่อยู่มานานตั้งแต่ปู่ย่าตายายก็ดี แม้กระทั่งภรรยาสุดที่รัก อยู่กินด้วยกันมาทั้งชีวิต ไม่ควรไว้วางใจทั้งสิ้น โคลงบทนี้แต่ขึ้นโดยคำพังเพยเก่าแก่ของไทยมาตั้งเป็นกระซู่ข้างหน้าทุกบาท (บรรทัด) คำพังเพยนั้นว่า ข้างสาร งูเห่า ข้าเก่า เมียรัก อย่าไว้วางใจ และมีอีกบางสำนวนว่า “อย่าไว้วางใจทางอยู่วางใจคน” ในขณะที่ชนชาติตะวันตก บอกว่า “Never trust a sleeping dog a swearing Jew, a praying drunkard, or weeping woman.” (อย่าไว้วางใจสุนัขที่หลับอยู่ คนยิงที่ชอบสบลสาบาน คนเมาสวดมนต์ หรือผู้หญิงที่คร่ำครวญร้องไห้)

สำนวนไทยเราพอเข้าใจได้ง่าย เช่น ข้างงูเห่า ถึงอย่างไรก็เป็นสัตว์จะไว้วางใจย่อมไม่ได้ ส่วนข้ารับใช้เก่าแก่และเมียรัก ถึงแม้จะเป็นคนใกล้ชิดที่สุด แต่บางครั้งก็ไม่สามารถเข้าใจได้ถ่องแท้ เพราะเราคนเรานั้น จิตใจลึกลับซับซ้อนสุดที่จะคาดหมายหรือล่วงรู้ได้^{๒๑๕}

หลักการที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือไม่ควรไว้วางใจใคร (ความไม่ประมาท)

สุภาษิตบทนี้สอนให้ไม่ประมาท ให้มีความรอบคอบ ไม่ประมาทเลินเล่อ มีความระมัดระวังตัว ตรวจสอบว่าบุคคลใดควรคบด้วย ไม่ควรคบด้วย มีความระแวงระวังตัวอยู่เสมอ สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น วิสสเส อวิสสเถ วิสสเถปิ น วิสสเส.^{๒๑๖} ไม่ควรไว้วางใจในคนไม่คุ้นเคย แม้ในคนคุ้นเคยก็ไม่ควรไว้วางใจ

^{๒๑๕} วิมล กุณราช, คมคิด คำโคลง, หน้า ๕๘-๕๙.

^{๒๑๖} พุ.ชา. เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

วิสสาสา ภยมนเวติ.^{๒๑๗} เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา
 สงเก เถวอมิตตสมี มิตตสมีปิ น วิสสเส.^{๒๑๘} ความระแวงในศัตรู แม้ในมิตร ก็ไม่ควร
 ไวใจ เป็นต้น

นาสมเส กตปาปมทิ นาสมเส อลิกวาทิเน
 นาสมเส อตตตถปญญมทิ อติสนเตปิ นาสมเส.^{๒๑๙}
 ไม่ควรไวใจคนที่ทำชั่วมาแล้ว ไม่ควรไวใจคนที่พูดพล่อยๆ ไม่ควรไวใจคนที่เห็นแก่ตัว ถึง
 คนที่ทำที่สงบเสงี่ยมเกินไป ก็ไม่ควรไวใจ

มา ปมาทมนุญเชธ.^{๒๒๐} อย่าประมาทประกอบความประมาท
 ปมาเทน น ส่วเส.^{๒๒๑} ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท
 นาณญตร โพชฌงคตปสา นาณญตร อินทริยสัรวา
 นาณญตร สพพนิสสคคา โสตถีสสสามิ ปาณิน.^{๒๒๒}
 เรา (ตถาคต) ไม่เห็นความสวัสดิ์ของสัตว์ทั้งหลายนอกจากปัญญา ความเพียร ความ
 ระมัดระวัง และการสละสิ่งทั้งปวง

รกเขยยานาคคํ ภย.^{๒๒๓} พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง
 สงเกยย สงกิตพพานิ.^{๒๒๔} พึงระแวงสิ่งที่ควรระแวง
 สงเกยย สงกิตพพานิ รกเขยยานาคคํ ภย
 อนาคตภยา อีโร อุโฆ โลเก อเวกขติ.^{๒๒๕}
 พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัว
 ต่ออนาคต เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ อัปมาท^{๒๒๖} ความไม่ประมาท คือ ความ
 เป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หมายถึงการดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการ
 กระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว รอบคอบ. อัปมาโท จะ ัฒเมสุ^{๒๒๗} ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ข้อ

^{๒๑๗} พุ.ชา. เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

^{๒๑๘} พุ.ชา. ทุก. (บาลี) ๒๗/๓๑/๔๔.

^{๒๑๙} พุ.ชา. ทสก. (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

^{๒๒๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๘., ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙., พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

^{๒๒๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙., พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

^{๒๒๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๘/๖๓.

^{๒๒๓} พุ.ชา. จตูกก. (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

^{๒๒๔} พุ.ชา. จตูกก. (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

^{๒๒๕} พุ.ชา. จตูกก. (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

^{๒๒๖} ท.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๐๕., ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘-๑๒๙/๑๐๓-๑๐๖., ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๐-
 ๕๔/๒๓., อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๔., อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๓๕๑., อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘/๑๙.

^{๒๒๗} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๘/๔., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๖๗/๓๘๕.

๒๐ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำซึ่งความสุข ความเจริญ หรือเรียกว่า อุดมมงคล มงคลอันสูงสุด) ปมา
 ๒๒๘ ๒๒๘ ความประมาท ละเลย เลินเล่อ (ข้อ ๑๖ ใน จิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง)

๓.๒.๓.๗ การศึกษาเล่าเรียน (สิกขา)

ความรู้ยิ่งล้ำ	สินทรัพย์
คิดค่าควรเมื่อนับ	ยิ่งไซ้
เพราะเห็นจักอยู่กับ	กายอาต-มานา
โจรจักเบียนบได้	เร่งรู้เรียนเอา

โคลงโลกนิติบทนี้ สอนให้เห็นความสำคัญของการเรียน มีความขยันหมั่นเพียรใน
 การศึกษา เนื่องจากวิชาความรู้มีคุณค่ายิ่งกว่าทรัพย์สมบัติทั้งหลาย และคงอยู่ติดตัวไปจนตาย ไม่มี
 ใครมาแย่งชิงเอาไปได้^{๒๒๙}

ความรู้ผู้ปราชญ์นั้น	นักเรียน
ฝนทั้งเท่าเข็มเพียร	ฝ่ายหน้า
คนเกียจเกลียดหน่ายเวียน	วนจิต
กลอุทกในตระกล้ำ	เปี่ยมล้นถามี

ในวัยที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนนั้นควรมีความขยันหมั่นเพียรอยู่เสมอ เปรียบได้กับการฝน
 ทั้งจนกระทั่งเป็นเข็มที่จำต้องอาศัยความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง ส่วนคนเกียจคร้านเรียนหนังสือ
 เปรียบได้กับน้ำในตะกร้าที่รั่วไหลออกจนหมด เพราะเก็บน้ำไม่อยู่^{๒๓๐} จะเห็นได้ว่า เนื้อความของโคลง
 มุ่งสอนให้คนเรามีความขยันหมั่นเพียรในกิจต่างๆ ทั้งการศึกษาเล่าเรียน และกิจการงานต่างทั่วไป
 โดยยกตัวอย่างความอุตสาหะในการฝนทั้งให้เป็นเข็ม วันหนึ่งไม่ก็วันใดจะต้องประสบความสำเร็จได้
 อย่างแน่นอน ตรงกันข้ามกับคนที่เกียจคร้านจนเป็นนิสัย จะหาความอุตสาหะไม่ได้เลยแม้สักน้อยนิด
 เปรียบดังตะกร้า เมื่อนำไปใช้ตักน้ำ จะหวังให้น้ำเต็มอยู่ไม่ได้เลย

สุภาษิตบทนี้และคำพังเพยไทยที่กล่าวถึงความมานะบากบั่นจนประสบความสำเร็จนั้นมี
 อยู่มากมาย เช่น ฝนทั่งให้เป็นเข็ม ซึ่งเทียบกับภาษาอังกฤษว่า “Constant dropping wears away
 the stone” (หยดน้ำทีละหยดทำให้หินสึกกร่อนได้) หรือ ความพยายามอยู่ที่ไหนความสำเร็จอยู่ที่นั่น
 ซึ่งภาษาอังกฤษกล่าวว่า “Where there’s a will, there’s a way” (ที่ใดมีความมุ่งมั่น ที่นั่นก็จะมี
 หนทาง)

^{๒๒๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๒๔๙.

^{๒๒๙} พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓๘.

^{๒๓๐} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๓๖.

ข้อสำคัญ สิ่งที่กำลังมุ่งมั่นทำอยู่นั้นต้องมีทางเป็นไปได้ และผู้ทำมีสติปัญญาอยู่พอสมควร มิฉะนั้นจะเข้าตำรา “โง่แล้วขยัน” ผลลัพธ์ที่ได้ออกมาอันตรายนัก^{๒๓๑}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ให้มีความขยันใฝ่การเรียนรู้ (ศึกษา)

สุภาษิตบทนี้สอนให้ใฝ่เรียนรู้ พยายามศึกษาหาวิชา ให้พยายามศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาแขนงต่างๆ แสวงความรู้อยู่เสมอ เพื่อนำวิชาความรู้ที่นั่นมาพัฒนาตนเอง และเป็นหลักในการดำเนินชีวิต สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปุตเต วิชาสุ ฐาปย.^{๒๓๒} จงให้บุตรเรียนรู้วิทยา

กิจฉาดุติ อธิปปสส.^{๒๓๓} คนไม่มีความรู้ เป็นอยู่ยาก

สัริพฺพเหตุ เมธาวิ.^{๒๓๔} คนมีปัญญาย่อมเจริญก้าวหน้า

สาธู โข สิปปโก นาม.^{๒๓๕} ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยา ให้ประโยชน์ทั้งนั้น

สุตํ ปญญา วฑฺฒน.^{๒๓๖} ความรู้ เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา

น เหว เวทา อผลา ภาวนติ.^{๒๓๗} การศึกษาเล่าเรียน เป็นของไม่ไร้ประโยชน์เลย

โน เจ อสส สกา พุทธิ วินโย วา สุลลิกิโต

วเน อนธมฺหิโสว จเรยย พหุโก ชโน.^{๒๓๘}

ถ้าไม่มีพุทธิปัญญา มิได้ศึกษาระเบียบวินัย คนทั้งหลายก็จะดำเนินชีวิตเหมือนดังกระป๋องบอดในป่า

อปปสสตายํ ปรีโส พลิวทโทว ชีรติ

มัสานิ ตสฺส วฑฺฒนติ ปญญา ตสฺส น วฑฺฒติ.^{๒๓๙}

คนที่เล่าเรียนน้อย ย่อมแก่เหมือนโคเถิก เนื้อหนังของเขาพัฒนา แต่ปัญญาหาพัฒนาไม่

สพฺพํ สุตมธีเยถ หีนมุกกญฺจรมชฌิมิ

สพฺพสฺส อตถิ ชาเนยฺย น จ สพฺพํ ปโยชเย

โหติ ตาทิสโก กาโล ยตถ อตถาวหิ สุต.^{๒๔๐}

^{๒๓๑} วิมล กุณฺราชา, **คมคิด คำโคลง**, หน้า ๑๘.

^{๒๓๒} พุ. ชา. วีสติ. (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

^{๒๓๓} พุ.ชา.ทวาทสก. (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๙.

^{๒๓๔} พุ.ชา. วีสติ. (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

^{๒๓๕} พุ.ชา. เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๒๗/๒๖.

^{๒๓๖} พุ. เถร. (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙๒.

^{๒๓๗} พุ. ชา.ฉก. (บาลี) ๒๗/๑๓/๑๔๕, ๖๕/๒๙๘.

^{๒๓๘} พุ.ชา. สตตก. (บาลี) ๒๗/๘๑/๑๗๓.

^{๒๓๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๕/๔๔.

^{๒๔๐} พุ. ชา. ฌยจก. (บาลีป ๒๗/๑๒๗/๑๔๐).

อันความรู้ควรเรียนทุกอย่าง ไม่ว่าต่ำสูง หรือปานกลาง ควรรู้ความหมายเข้าใจทั้งหมด แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุกอย่าง วันหนึ่งจะถึงเวลาที่ความรู้นั้นนำมาซึ่งประโยชน์

สุสุสุสา สุตวฑฒนี สุตํ ปญญาวยวฑฒนี
ปญญา อตถิ ชานาติ ญาโต อตถิ สุขาวโห.^{๒๔๑}

ความใฝ่เรียนสดับ เป็นเครื่องพัฒนาความรู้ ความรู้จากการเรียนสดับนั้น เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา ด้วยปัญญา ก็รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประโยชน์ที่รู้จักแล้ว ก็นำสุขมาให้

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตพระร่วงบทนี้ สิบปี สิกขา เปนติ.^{๒๔๒} ให้ศึกษาศิลปวิทยา เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่บิดามารดาได้อนุเคราะห์บุตรธิดา (ปรีตถิมทิต ทิตเบื่องหน้า คือ ตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรธิดามาก่อน พาหุสัจฉณ.^{๒๔๓} การศึกษาเล่าเรียนมาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับรับฟังคั่นคว่าหาความรู้อยู่เสมอ (ข้อ ๗ ในมงคล ๓๘ ธรรมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ) สิกขาการวตา^{๒๔๔} ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๕ ในคารวตา ๖ ความเคารพ) พระพุทธศาสนาจำแนกการศึกษาเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า ไตรสิกขา^{๒๔๕} คือ ข้อที่จะต้องศึกษา หรือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน มี ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือ จิตอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง (๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขา คือ ปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง ทั้ง ๓ อย่างนี้เรียกว่าง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^{๒๔๖}

๓.๒.๓.๘ รู้จักประมาณตน (มัญญัตถุญตา)

นกกน้อยชนน้อยแต่	พอตัว
รังแต่จูเมียผัว	อยู่ได้
มักใหญ่ย่อมคนหัว	ไฟเพ็ด
ทำแต่พอตัวไซ้	อย่าให้คนหยัน

โคลงโลกนิติสอนให้รู้จักประเมินความสามารถและประมาณกำลังของตน นับเป็นคำสอนที่สอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เรื่องเศรษฐกิจ

^{๒๔๑} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙.

^{๒๔๒} ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๖-๒๗๔/๑๖๔-๑๖๘.

^{๒๔๓} พุ.พุ. (บาลี) ๒๕/๕/๔., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

^{๒๔๔} อง. ฉก. (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

^{๒๔๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, อง. ติก. (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

^{๒๔๖} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๗.

พอเพียง ดังคำสอนที่ใช้แนวเทียบกันนกตัวน้อยที่หากินตามกำลังของตนและทำรังแต่พอตัว^{๒๔๗} จะเห็นได้ว่า โคลงกล่าวว่า นกตัวเล็กๆ เมื่อจับคู่เตรียมสร้างรัง ก็ทำแต่ขนาดพอดีตัวพัวเมีย ไม่สร้างจนใหญ่โตเกินตัว เปรียบกับคนทั่วไปเมื่อคิดสร้างบ้านที่อยู่อาศัยก็ทำขนาดพอเหมาะพอควรแก่ฐานะและสถานะของตนไม่ใหญ่โตเกินฐานะจนทำให้คนหัวเราะเย้ยหยันได้ และมีคำพังเพยไทยอยู่หลายคำสำนวนที่กล่าวถึงลักษณะดังกล่าว เช่น นกน้อยทำรังแต่พอตัว ซึ่งมาจากบทโคลงข้างต้นนี้เอง และนุ่งเจียมห่มเจียม ซึ่งล้วนเตือนให้รู้จักประมาณตนทั้งสิ้น สำนวนในภาษาอังกฤษ กล่าวว่า “Cut your coat according to your cloth” (ตัดเย็บเสื้อตามที่มีอยู่)

สำนวนนี้ยังคงสามารถใช้ได้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน ที่มีผู้คนมากขึ้น แ่งแย่งแข่งขันกันจนสับสนวุ่นวาย แต่ก็มีคนจำนวนไม่น้อยที่ดำรงชีวิตอย่างพุ่มเฟิยสุรุ่ยสุร่าย ทั้งคนที่มั่งมีและคนที่ไม่ค่อยจะมี คนเหล่านี้ไม่รู้จักประมาณตัวเอง เมื่อจะทำการใดก็ทำเสียใหญ่โตมโหฬารที่เป็นคนที่มีฐานะดีก็ไม่เดือดร้อนอาจจะมีคนแอบอิจฉาหรือหมั่นไส้อยู่บ้าง แต่สำหรับคนที่มีทรัพย์น้อยก็ต้องลำบากหน่อย ถ้าหากทำต่อไม่ไหวเลิกล้มเลิกกลางคัน ผู้คนย่อมซ้ำเติมเย้ยหยันอย่างแน่นอน หรือถึงสามารถทำงานสำเร็จได้ก็ไม่พ้นถูกเย้ยหยันไม่รู้จบสิ้นเช่นกัน สรุปแล้วทำอะไรก็ทำตามควรเดินตามทางสายกลางนับว่าประเสริฐที่สุด^{๒๔๘}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือ การรู้จักประมาณตน (มัธยัตถุตา)

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้พุ่มเฟิยในเรื่องการกินอยู่ สอนให้มัธยัสถ์ ใช้ชีวิตตามความเหมาะสม สมควรกับฐานะ ไม่ให้ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ในทางพุ่มเฟิย เกินความจำเป็น ถึงแม้ว่า จะมีสมบัติมาก ถ้าไม่รู้จักประหยัด สักวันหนึ่งทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ย่อมหมดไป สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตตานุรกชิ ภว มา อหยติ.^{๒๔๙} จงเป็นผู้ตามรักษาดิน อย่าได้เดือดร้อน,

มตตญญตา สทา สาธุ.^{๒๕๐} ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ เป็นต้น

อภฺรฐาตา กมฺมเยเยสุ อปฺปมตฺโต วิธานวา

สมํ กปฺปติ ชีวติ สมภตํ อนฺนุรกชิ.^{๒๕๑}

ขยันทำการทำงาน ไม่ประมาท ฉลาดในวิธีการ เลี้ยงชีวิตแต่พอดี

ย่อมรักษาทรัพย์สมบัติ ให้คงอยู่และเพิ่มทวี เป็นต้น

^{๒๔๗} กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๓๖.

^{๒๔๘} วิมล ภูณราชา, คมคิด คำโคลง, หน้า ๔๒.

^{๒๔๙} พุ.ชา. ปกิณณก. (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๕๕.

^{๒๕๐} ว.ว., พุทธศาสนาสูภาษิต เล่ม ๑, หน้า ๓๓.

^{๒๕๑} อง.อภฺรฐก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๗.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ มัตตัญญูตา^{๒๕๒} ความรู้จักประมาณความพอดี (ข้อ ๔ ในสัปปริสธรรม ๗) เช่น รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ ไม่ใช่ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือย จนเกินไป หรือ ไม่ใช่ชีวิตแบบขัดสนจนเกินไป ให้ใช้ชีวิตแบบเหมาะสมพอดี โภชนมัตตัญญูตา^{๒๕๓} ความรู้จักประมาณในการบริโภค (ข้อ ๒ ในอปัณณกปฏิปทา ๓) คือ รู้จักพิจารณารับประทานอาหาร ให้ถูกต้องตามหลักโภชนาการ เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำงานให้ชีวิตมีความสุข มิใช่บริโภคแต่ของแพงๆ แต่ไม่มีคุณค่าทางโภชนาการ (สอนไม่ให้มัวเมาในอาหาร) โภคสุข^{๒๕๔} สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอ็มอ้มใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ แต่ก็ต้องพอดี ไม่มากไม่น้อยจนเกินไป (ข้อ ๒ ในคิหิสุข สุขของชาวบ้าน)

๓.๒.๓.๙ ความขยันหมั่นเพียร (วิริยารัมภะ)

เจ็ดวันเว้นดีดซ้อม	ดนตรี
อักขระห้าวันหนึ่ง	เนินช้า
สามวันจากนารี	เป็นอื่น
วันหนึ่งเว้นล้างหน้า	อับเศร้าศรีหมอง

ในโคลงโลกนิติ บทนี้สอนให้ เป็นคนตั้งใจจริง กระทำสิ่งใดๆก็ตาม ให้ทำด้วยความตั้งใจ โดยเฉพาะในเรื่องการเรียน และการทำงาน เพราะหากละเลยหรือไม่เอาใส่ในสิ่งที่ทำ ย่อมไม่มีวันที่จะมีความชำนาญและประสบความสำเร็จได้^{๒๕๕}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ คือ ความเพียร

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนทำอะไรทำจริง เมื่อตั้งใจทำอะไรแล้ว ก็ต้องพยายามทำให้สำเร็จ ไม่เป็นคนจับจด ให้มีความตั้งใจยึดมั่นในการพากเพียรสร้างความสำเร็จ ละความขี้ และทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ที่ว่า

สนาถา วิหรถ มา อนาถา.^{๒๕๖} จงอยู่อย่างมีหลักยึดเหนี่ยวใจ อย่าเป็นคนได้ที่พึ่ง
 ยงกิลฺลิจิ สิลฺลํ กมฺมํ น ตํ โหติ มหฺปณฺณ.^{๒๕๗} การงานอะไรๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.
 กยิรา เจ กยิราณน.^{๒๕๘} ถ้าจะทำ ก็พึงทำการนั้นจริงๆ

^{๒๕๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, อัง. สุตตค. (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒-๙๓.

^{๒๕๓} อัง. ตก. (บาลี) ๒๐/๑๖/๑๐๘.

^{๒๕๔} อัง. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๘-๗๙.

^{๒๕๕} พองจันทร์ สุขยิ่ง และคณะ, หน้า ๓๘.

^{๒๕๖} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗/๑๙.

^{๒๕๗} นัย.ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

^{๒๕๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖.พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๓/๗๐.

จกขุมา วิสมาเนว วิชขมานะ ปรกุกเม
 ปณฺทิตโต ชิวโลกสมิ ปาปานิ ปริวชชเย.^{๒๕๙}

เมื่อความบากบั่นมีอยู่ บัณฑิตพึงเว้นบาปในโลกนี้เสีย เหมือนคนมีจักขุเว้นทางอันไม่
 เรียบร้อย ฉะนั้น

โกสขุโขยโต ทิสฺวา วิริยารมภณฺจ เขมโต
 อารทฺธวิริยา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนิ.^{๒๖๐}

ท่านทั้งหลาย จงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย และเห็นการปรารภ ความเพียรเป็นความ
 ปลอดภัย แล้วปรารภความเพียรเถิด นี่เป็นพุทธานุศาสนี

วายเมเถว กิจฺเจสุ.^{๒๖๑} พึงพยายามทำกิจทั้งหลายเรื่อยไป

กเรยฺย โยคํ ธฺมมปฺมตฺโต.^{๒๖๒} ผู้ไม่ประมาท ควรทำความเพียรให้แน่วแน่

ยถา ยถา ยตถ ลภถ อตฺถํ ตถา ตถา ตตถ ปรกุกเมยฺย.^{๒๖๓} พึงได้ประโยชน์ในที่ใด ด้วย
 ประการใดๆ ควรบากบั่นในที่นั้น ด้วยประการนั้นๆ

ปาปานิ ปริวชชเย.^{๒๖๔} พึงละเว้นบาปทั้งหลาย

วินํ ฉินฺทมา รุกฺขํ วนโต ชายเต ภยํ
 เฉตฺวาน วนณฺจ วนถกณฺจ นิพฺพานา โหถ ภิกฺขโว^{๒๖๕}

ท่านทั้งหลายจงตัดป่า(กิเลส) อย่าตัดต้นไม้ ภัยย่อมเกิดจากป่า ภิกษุทั้งหลายพวกท่านจง
 ตัดป่า และสิ่งที่ตั้งอยู่ในป่าแล้ว เป็นผู้ไม่มีป่าเกิด เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ วิริยารมภะ^{๒๖๖} ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียร
 ละความชั่วประกอบแต่ความดี มีใจแก่กล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ (ข้อ ๗ ใน
 นานถรณธรรม ๑๐ ธรรมสร้างที่พึง หรือ คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้) วิริยารมภะ^{๒๖๗} คือ
 การประกอบความเพียร มีใช้การประกอบความเกียจคร้าน (ข้อ ๗ ในลักษณะตัดสินธรรมวินัย หรือ
 หลักกำหนดธรรมวินัย), วิริยารมภะ^{๒๖๘} ปรารภความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียร

^{๒๕๙} ขุ.อุ. (บาลีป ๒๕/๔๓/๑๖๒.

^{๒๖๐} ขุ.จริยา.. (บาลี) ๓๓/๖๒๘.

^{๒๖๑} ขุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๕๔/๗๐.

^{๒๖๒} นัย-ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๒๑/๕๙.

^{๒๖๓} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๐/๕๗. ขุ.ชา.ปญจก. (บาลี) ๒๗/๙๘/๑๓๖.

^{๒๖๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

^{๒๖๕} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘๓/๖๕.

^{๒๖๖} ที.ปา. (บาลีป ๑๑/๓๔๕/๒๓๗.๓๖๐/๒๗๗/.อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓/๒๐.

^{๒๖๗} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๐๖/๒๓๙. อง. อฏฐก. (บาลี) ๒๓/๕๓/๒๓๓.

^{๒๖๘} อง. ปญจก. (บาลีป ๒๒/๑๐๑/๑๑๘.

พยายามในกิจการนั้นๆ อยู่แล้ว อย่างมั่นคงจริงจัง (ข้อ ๔ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ)

วิริยะ^{๒๖๙} ความเพียร ความกล้ากล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่น อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยๆ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ (ข้อ ๕ ในทศบารมี มีปฏิปทาอันยิ่งยวด) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อุตุน เอาธุระไม่ทอดเลย (ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย) และ อุตสาหะ^{๒๗๐} ความบากบั่น ความพยายาม ความขยัน ความอดทน

๓.๒.๓.๑๐ การพิจารณาเลือกคบคน

ก้านบัวบอกลิเกต้น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โฉดฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสดลงดิน

โคลงโลกนิติสอนให้จักพิจารณาเลือกคบคน ให้คบคนดีเป็นมิตรและให้อยู่ห่างไกลจากคนชั่ว และกล่าวเปรียบเทียบว่า ก้านบัวสามารถบอกความตื้นลึกของน้ำได้ฉันใดกิริยามารยาทของคนก็สามารถบ่งบอกถึงการอบรมเลี้ยงดูได้ฉันนั้น คำพูดก็สามารถบ่งบอกให้รู้ว่า คนพูดนั้นฉลาดหรือโง่ เช่นเดียวกับหย่อมหญ้าที่เหี่ยวแห้ง ย่อมบอกให้รู้ว่าดินในบริเวณนั้นไม่ดี^{๒๗๑}

พระสมุทรสุดลิกลิ้น	คณานา
สายดิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้	ยากแท้หยั่งถึง

อีกบทหนึ่งกล่าวเปรียบเทียบจิตใจของคนกับความลึกของมหาสมุทรที่แม้จะลึก เพียงใดก็อาจจะใช้สายดิ่ง (เครื่องวัดความลึกของน้ำ) วัดได้ หรือภูเขาแม้จะสูงเพียงใดก็อาจใช้เครื่องมือวัดความได้เช่นกัน แต่จิตใจคนนั้นวัดความรู้สึกจริงแท้ได้ยาก^{๒๗๒}

^{๒๖๙} ขุ.พุทธ. (บาลีป ๓๓/๗๖/๔๔๖, ขุ.จริยา. (บาลี) ๓๓/๖๓๐.

^{๒๗๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

^{๒๗๑} กระทรวงศึกษาธิการ, ๔๙-๕๐.

^{๒๗๒} กระทรวงศึกษาธิการ, ๔๙-๕๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ สอนพิจารณาคน

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักเลือกคบบุคคล ไม่ควรแยกแยะด้วยปัญญา ว่า บุคคลนั้นดี หรือ ไม่ดีอย่างไร โดยพิจารณาด้วยปัญญา ว่าควรคบหรือไม่ควรคบ เพราะจิตใจของบุคคลนั้นรู้เห็นได้ยาก ไม่สามารถจะเดาจิตใจของบุคคลว่า มีจิตใจชั่วร้ายหรือดี สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปัญญา เจน ปสาสติ.^{๒๗๓} ปัญญาเป็นเครื่องปกครองตัว

โยนิโส วิจิเนธ มม.^{๒๗๔} พึงวิจัยเรื่องราวตลอดสายให้ถึงต้นตอ

ปัญญาญตถิ วิปสสติ.^{๒๗๕} จะมองเห็นอรรถชัดแจ้งด้วยปัญญา

ปัญญาชีวิ ชีวิตมาหุ เสฏฐ.^{๒๗๖} ปราชญว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด เป็นต้น

น วิสเส อวิสสุทฺเทวิสสุทฺเปิ น วิสเส.^{๒๗๗} ไม่ควรไว้วางใจในคนไม่คุ้นเคย แม้ในคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรไว้วางใจ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในบทนี้ คือ ปริสัญญูตา^{๒๗๘} ความรู้จักชุมชน รู้จักอาการอันความประพฤติในชุมชนนั้น บุคลลัญญูตา หรือ บุคคลปโรปริญญูตา^{๒๗๙} ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอธยาศัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ^{๒๘๐} เช่น วิธีปฏิบัติตนต่อผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นต้น (ข้อ ๗ ในสัปปริสธรรม)

๓.๒.๓.๑๑ ไม่ให้ทำตามอย่างผู้อื่น (ยถาลาภสันโดษ)

เห็นท่านมีอย่าเคลิ้ม	ใจตาม
เรายากหากใจงาม	อย่าคร้าน
อุตส่าห์พยายาม	การกิจ
เอาเยี่ยงอย่างเพื่อนบ้าน	อย่าทอดทิ้ง ^{๒๘๑}

เมื่อเห็นผู้อื่นมั่งมีกว่าก็ไม่ควรโลภ ไม่ควรอยากมีอยากได้ตามอย่างคนอื่น แม้ยากจนก็ให้หมั่นทำมาหากิน อย่าเกียจคร้านและท้อแท้ ให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างพอเพียง

^{๒๗๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๙/๔๓.

^{๒๗๔} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๓/๒., ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๘๗-๓๘๘/๓๓๔.ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๘/๓๘.

^{๒๗๕} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๓/๒.

^{๒๗๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘.๒๔๖/๒๕๘., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๗๐.

^{๒๗๗} พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

^{๒๗๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙., อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

^{๒๗๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙., อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

^{๒๘๐} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๕.

^{๒๘๑} กระจกส่องใจ, หน้า ๕๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ความสันโดษ

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนสันโดษ คือยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรง ความเพียรโดยชอบธรรม ความรู้จักพอ สอนไม่ให้เป็นคนโลภมาก สอนให้รู้จักพอประมาณตัว ไม่ทำให้เกิดความโลภจนเป็นทุกข์ สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ตุมฺหิ สุขา ยา อิตฺติเรน.^{๒๘๒} ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้

อติโลภํ หิ ปาปโก.^{๒๘๓} ความละโมภเป็นบาปแท้ เป็นต้น

สนตุมฺหิ ปรมํ ฌนํ.^{๒๘๔} ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง

ตุมฺหิ สุขา ยา อิตฺติเรน.^{๒๘๕} ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้

ยํ ลภฺธํ เตน ตุมฺหิ.^{๒๘๖} ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตโคลงโลกนิติบทนี้ ได้แก่ ยถาลาภสันโดษ^{๒๘๗} คือ ยินดีตามที่ได้ เมื่อตนได้สิ่งใดมา ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น และ ยถาสารูปสันโดษ^{๒๘๘} คือ ยินดีตามที่เหมาะกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะและแนวทางชีวิตของตน ในเมื่อของฝากนั้น เป็นของผู้อื่น ไม่ใช่ของตน ไม่เหมาะกับตน ก็ไม่ควรจะยินดีพอใจของฝากนั้น

คำว่า ความสันโดษ หมายถึง ความยินดีพอใจตามมีตามได้ตามกำลังและความจำเป็นของตน การดำรงชีวิตอยู่ของประชาชนในปัจจุบัน ถูกเหตุปัจจัยต่างๆ หลากหลายมากระทบกระทั่ง เบียดเบียนอยู่ทุกเมื่อ ซึ่งล้วนแต่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความยากลำบาก ไม่สามารถดำเนินชีวิตตามสมควรแก่สภาพที่ควรจะเป็นให้อยู่ดีมีสุขได้ มี ๓ ประการ คือ (๑) ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามได้ (๒) ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามกำลัง (๓) ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร

๓.๒.๓.๑๒ วาจาอ่อนหวาน (วาจาสุภาษิต)

อ่อนหวานมานมิตรล้น	เหลือหลาย
หยาบบมีเกลอกราย	เกลื่อนกลั
ดุดวงศศิฉาย	ดาวดาษ ประดับนา
สุริยะส่องดาราไร	เพื่อร้อนแรงแสง

^{๒๘๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

^{๒๘๓} วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๘๙๓/๗๘., พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

^{๒๘๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๓/๒๐๔/๕๓.

^{๒๘๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

^{๒๘๖} วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๗๙๓/๗๘., พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

^{๒๘๗} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๘๔—๑๘๕. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๘-๔๙., อ.จ. เอกก.อ. (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

^{๒๘๘} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๘๔—๑๘๕. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๘-๔๙., อ.จ. เอกก.อ. (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

คนที่พูดวาจาสุภาพไพเราะย่อมมีเพื่อนมาก เปรียบได้กับดวงจันทร์ที่มีดาวจำนวนมากรายล้อมประดับ ต่างกับคนพูดจากระด้างหยาบคาย ทำให้ไม่มีใครปรารถนาจะเป็นเพื่อนหรือคบค้าสมาคมด้วย เปรียบได้กับดวงอาทิตย์แสงร้อนแรงที่ดับบังแสงของดาวดวงอื่นๆ^{๒๘๙}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ วาจาสุภาษิต

บทสุภาษิตนี้สอนให้รู้จักเจรจา คือ พูดคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ไม่ให้ใช้ปากในการพูดเพื่อเจ้อ พูดเท็จ พูดส่อเสียดผู้อื่น สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สยหิ คิริ อตถวตี ปมุญเญ.^{๒๙๐} ควรเปล่งวาจาไพเราะ ที่มีประโยชน์

วาจํ มุญเญยฺย กลยาณํ.^{๒๙๑} ควรเปล่งวาจางาม

สโรวาเรน โสเจยฺย เวกิตพฺพ.^{๒๙๒} ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ

โมกโข กลยาณียา สาธุ.^{๒๙๓} เปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นต้น

น หิ มุญเญยฺย ปาปิกํ.^{๒๙๔} ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย เป็นต้น

มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.^{๒๙๕} ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ

นามนุญฺญํ กุทาจนํ.^{๒๙๖} ในกาลไหนๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ

ตเมว วาจํ ภาเสยฺยยา ยตตานิ น ตาปเย.^{๒๙๗} ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน

บุริสสส หิชาตสส กุธารี ชายเต มุเข

ยาย ฉินทติ อตตานํ พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํ^{๒๙๘}

คนเกิดมาชื่อว่า มีขวานติดปากมาด้วย สำหรับให้คนพาลใช้ฟันตัวเอง ในเวลาพูดคำชั่ว

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ วาซเปยยะ หรือวาจาเปยยะ^{๒๙๙} ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดีมี คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ (ข้อ ๔ ในราช

^{๒๘๙} กระทรวงศึกษาธิการ, ๕๐-๕๑.

^{๒๙๐} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๗๗.

^{๒๙๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

^{๒๙๒} นัย-พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๖.

^{๒๙๓} พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

^{๒๙๔} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

^{๒๙๕} พุ.ชา. เอกก. (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

^{๒๙๖} พุ.ชา. เอกก. (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

^{๒๙๗} ส.ส. (บาลีป ๑๕/๒๑๓/๒๒๘., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙.

^{๒๙๘} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๘๙/๑๔๐.

^{๒๙๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๑๑๐.อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗.๓๙/๔๗.อง. ฮมฺมฎก. (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๖. พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๕๑., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๒.

สังคหวัตถุ ๔) วจีสุจิริต^{๓๐๐} ความประพฤติดชอบด้วยวาจา มี ๔ อย่าง คือ เว้นจากพูดเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ และคำเพ้อเจ้อ พูดแต่ความจริงมีเหตุผล มีสารประโยชน์ถูกกาลเทศะ (ข้อ ๒ ในสุจิริต ๓), สัจจะ^{๓๐๑} ความจริง ซื่อสัตย์ จริ่งใจ พูดจริง (ข้อ ๑ ในฆราวาสธรรม ๔) กล่าวโดยสรุป ปิยวาจา คือ การพูดถ้อยคำสุภาพอ่อนโยนไพเราะ รวมทั้งคำพูดที่เป็นประโยชน์ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเบิกบานใจ และก่อให้เกิดความรักใคร่นับถือ และงดเว้นวาจาอันเป็นโทษ เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น

๓.๒.๓.๑๓ การไม่คบคนพาล

ปลาร้าพันห่อด้วย	ในคา
ใบกัเหม็นคาวปลา	คละคลุ้ง
คือคนหมู่ไปหา	คบเพื่อน พาลนา
ได้แต่ร้ายร้ายฟัง	เพื่องให้เสียพงศ์

ถ้อยคำของโคลงโลกนิติบทนี้เรียบง่าย ท่วงดงามและชัดเจน เปรียบเทียบการคบหามิตร สหายกับสิ่งของที่เห็นชินชาในชีวิตประจำวัน เช่น ปลาร้า มีกลิ่นแรง เมื่อใช้ใบคาห่อรองรับ ใบคาย่อม ดูดซับกลิ่นคาวปลาติดอยู่ เช่นเดียวกับ ใครก็ตามที่ไปมาหาสู่เพื่อนฝูงที่ไม่ดี ก็ย่อมถูกชักจูงชักชวนไปในทางที่ไม่ดี และจะมีแต่เรื่องเสื่อมเสียมาถึงครอบครัววงศ์ตระกูลของผู้นั้น สุภาชิตไทยกล่าวถึง ลักษณะเช่นนี้ว่า “คบคนพาล พาลพาไปหาผิด” ในขณะที่ภาษาอังกฤษพูดว่า Keep not ill men company, lest you increase the number (อย่าคบคนเลวเป็นสหาย มิฉะนั้นท่านจะไปเพิ่มจำนวนคนเลวมากขึ้น) ตรงกันข้าม หากใครชอบวิสาสะแต่คนดีมีความรู้ เขาก็ย่อมได้รับแต่สิ่งดีมีประโยชน์จากมิตร ผู้เจริญอยู่เสมอ เปรียบเสมือนกับการเอาใบพ้อไปห่อไม้กฤษณา ซึ่งเป็นไม้หอมหายากและมีคุณค่าสูง ใบพ้อก็จะซึมซับกลิ่นหอมนั้นไว้ด้วย^{๓๐๒}

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาชิตบทนี้ การไม่คบคนพาล

สุภาชิตบทนี้สอนไม่ให้ผู้กมิตรไมตรีกับคนพาล เพราะหากคบคนพาลไว้เป็นมิตร มีแต่จะ ชักนำไปในทางที่เสียหาย เสื่อมเสีย สุภาชิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาชิตที่ว่า

นตฺถิ พาลํ สหายตา.^{๓๐๓} ความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล

ปาปมิตฺโต ปาปสโฆ ปาปอจฺจโร.^{๓๐๔} มีมิตรเลว มีเพื่อนเลว ย่อมมีมรยาตและที่ เทียวเลว เป็นต้น

^{๓๐๐} ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓., อภิ.สง. ผนาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

^{๓๐๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

^{๓๐๒} วิมล ภูณราชา, คมกิต คำโคลง, หน้า ๑๒.

^{๓๐๓} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๗., ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔., พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๑, ๓๓๐/๒๗, ๗๔.

^{๓๐๔} ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๖๐.

นิหียติ บุรีโส นิห็นเสวี.^{๓๐๕} ผู้คบคนเลว ย่อมเลวลง
 ทุกโข พาเลหิ สงคโม.^{๓๐๖} การสมาคมกับคนพาล นำทุกข์มาให้
 น สงคโม ปาปชเนน เสยโย.^{๓๐๗} สมาคมกับคนชั่วไม่ดีเลย
 พาลสงคตจาริ หิที่ชมทธาน โสจติ.^{๓๐๘} ผู้เที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาล

นาน

อนตถา เวย วทณนติ พาลปจจุปเสวโต.^{๓๐๙} เมื่อคบหาคนพาล ย่อมมีแต่ความฉิบหาย
 หิโน นเสวิตพโป วอญญตฺร จ อนฺนุททยา.^{๓๑๐} ไม่ควรคบคนเลวทราวม นอกจากเพื่อให้

ความช่วยเหลือ

นสนถวํ กาปุริเสน กยิรา.^{๓๑๑} ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว

น เว เนตถกุสเลน อตถจริยา สุชาวหา.^{๓๑๒} การประพฤติดีประโยชน์กับคนไม่ฉลาดใน
 ประโยชน์ ไม่นำสุขมาให้เลย

ยาทิสํ กุฑฺรเตมิตตํ ยาทิสญจุปเสวติ
 โสปี ตาทิสโก โหติ สหาวาโส หิ ตาทิโส.^{๓๑๓}

บุคคลทำคนเช่นไร ให้เป็นมิตร และคบหาจนสนิทกับคนเช่นไร ก็เป็นเช่นนั้น เพราะ
 การอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น

น ภเช ปาปเก มิตเต.^{๓๑๔} ไม่ควรคบมิตรชั่ว

เสยโย อมิตโต เมธาวิ ยญเจ พาลานุกมโป.^{๓๑๕} มีศัตรูเป็นบัณฑิต ดีกว่า มีมิตรเป็นพาล
 ทุกโข พาเลหิ สํวาโส อมิตเตเนว สพฺพทา.^{๓๑๖} การอยู่ร่วมกันกับคนพาลเป็นทุกข์

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรูตลอดเวลา

ยเว เสวติ ตาทิโส.^{๓๑๗} คบคนใด ก็เป็นเช่นนั้นแล

อกนฺโตปี เจ ปาปํ กโรนฺตมฺปเสวติ

^{๓๐๕} อัง. ติก. (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๒๐.

^{๓๐๖} ขุ.ชา.นวก. (บาลี) ๒๗/๘๖/๒๐๖.

^{๓๐๗} ขุ.ชา.ทุก. (บาลี) ๒๗/๔๓/๔๖.

^{๓๐๘} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓.

^{๓๐๙} ขุ.ชา.นวก. (บาลี) ๒๗/๘๕/๒๐๖.

^{๓๑๐} อัง. ติก. (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๑๙.

^{๓๑๑} ขุ. ชา. ทุก. (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒.

^{๓๑๒} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๔๖-๔๗/๑๒.

^{๓๑๓} ขุ.ชา.วิสตี. (บาลี) ๒๗/๑๘๑/๓๕๘.

^{๓๑๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗๘/๑๓.

^{๓๑๕} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๔๕/๑๒.

^{๓๑๖} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๔๕/๑๒.

^{๓๑๗} ว.ว., พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, หน้า ๗๙.

สงฺกิโอ โหติ ปาปสมิ อวณฺโณ จสฺส รุหฺติ.^{๓๑๘}

ผู้ใด แม้หากมิได้กระทำชั่ว แต่คบหาเกลือกกลั้วกับผู้กระทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางในกรรมชั่ว อีกทั้งชื่อเสียงเสื่อมเสีย ย่อมเพิ่มพูนแก่เขา เป็นต้น

หลักธรรมที่สอดคล้องกับสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ อเสวนา จ พาลาน^{๓๑๙} การไม่คบคนพาลเป็นเพื่อน

กล่าวโดยสรุปโคลงโลกนิติ มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรมที่ผู้คนในสังคมยึดถือเป็นอุดมคติและเป็นหลักในการปฏิบัติตนสืบต่อมาช้านาน หากผู้อ่านพิจารณาให้ลึกซึ้งจะทำให้เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิตมากขึ้น สามารถนำข้อคิดไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีหลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตโคลงโลกนิติ เป็นหลักธรรมที่สอนให้บุคคลยึดมั่นอยู่ในคุณงามความดี คือ ให้เกิดเป็นความประพฤติทางกาย วาจาและใจ สอนให้ประพฤติในสิ่งที่ถูกต้อง ตามหลักในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถวิเคราะห์เป็นหลักธรรมที่เกิดขึ้น สามารถสรุป ได้มีดังต่อไปนี้ ๑. สอนให้เป็นคนดี ๒. พรหมวิหาร ๓. กตัญญูกตเวที ๔. ความซื่อสัตย์ (สัจจะ) ๕. ความไม่ไว้วางใจ (ความไม่ประมาท) ๖. การศึกษาเล่าเรียน (สิกขา) ๗. รู้จักประมาณตน (มัถฺยัตฺตญฺญา) ๘. ความขยันหมั่นเพียร (วิริยารัมภะ) ๙. ความโอ้อวด (มานะ) ๑๐. การพิจารณาเลือกคบคน ๑๑. ยถาลาภ สันโดษ ๑๒. วาจาสุภาสิต ๑๓. การไม่คบคนพาลเพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องภายใต้กรอบขนบธรรมเนียมประเพณี และมีความสุขสบายในสังคม

๓.๒.๔ สรุปประจำเรื่อง

ปัจจุบันเป็นยุคที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นไปอย่างรวดเร็ว ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสื่อสาร (Information Communication Technology) ช่วยให้โลกได้เข้าถึงความรู้ใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลาและสังคมโลกกำลังเดินเข้าสู่สังคมฐานความรู้ (Knowledge-based society) การศึกษาหลักธรรมจึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน เพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมให้เป็นคนดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมที่สอดแทรกในเนื้อหาใน วรรณคดีวิจักข์ ประเภทบทร้อยกรอง ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักธรรมที่ปรากฏใน นิราศภูเขาทอง และ โคลงโลกนิติ เป็นพื้นฐานบทเรียนทางการศึกษา และเป็นประโยชน์ในการอบรมตน เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาด้านจริยธรรมตามหลักแนวทางพระพุทธศาสนา และพัฒนาสังคม หลักพุทธธรรม สามารถที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

“นิราศภูเขาทอง” เป็นงานประพันธ์ประเภทหนึ่งของไทย มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เท่าที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน สุนทรภู่ ได้ ทานแต่งนิราศเรื่องนี้จากการเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขา

^{๓๑๘} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๗๖/๒๙๑.

^{๓๑๙} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๓/๔., ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

ทอง ที่กรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) ขณะนั้นบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดราชบูรณะ เริ่มต้นด้วยการปรารภถึงสาเหตุที่ต้องออกจากวัดราชบูรณะและเดินทางโดยเรือพร้อมหนูพัด ซึ่งเป็นบุตรชาย ล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยาผ่านพระบรมมหาราชวัง จนมาถึงวัดประโคนปึก ผ่านโรงเหล้า บางจาก บางพลู บางพลัด เป็นต้น ซึ่งนิราศภูเขาทองจะมีลักษณะเด่นของคำประพันธ์ ประเภทกลอนนิราศ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกลอนสุภาพ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่กลอนนิราศ จะแต่งขึ้นต้นเรื่องด้วยกลอนวรรครับ และจะแต่งต่อไปอีกก็บทก็ได้ แต่ต้องให้คำสุดท้ายซึ่งอยู่ในวรรค จบลงด้วย “เอย นิราศภูเขาทอง จึงเด่นด้วยปรัชญาความคิดที่ลึกซึ้ง พรรณนาถึงความจริงแท้ของชีวิตมนุษย์ มีหลักธรรมต่างๆ มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี หลักธรรมที่สอดแทรกเนื้อหา เป็นหลักธรรมคำสอนสามารถนำข้อคิดไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ให้บุคคลยึดมั่นอยู่ในคุณงามความดี คือ ให้เกิดเป็นความประพฤติชอบทางกาย วาจาและใจ ซึ่งสามารถวิเคราะห์เป็นหลักธรรมที่เกิดขึ้น เช่น กฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ อริฐานธรรม โลกธรรม และความกตัญญู เป็นต้น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องภายใต้กรอบขนบธรรมเนียมประเพณี และมีความสงบสุขภายในสังคม

โคลงโลกนิติ แปลว่า ระเบียบแบบแผนแห่งโลก เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนในด้านต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม ถือเป็นคำสอนที่เก่าแก่และแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเนื้อหาส่วนมากในโคลงโลกนิติมีที่มาจากคถาภาษาบาลี ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา อย่างเช่น คัมภีร์โลกนิติ คัมภีร์ธรรมนิติ คัมภีร์ราชนิติ หิโตปเทศ ธรรมบท และพระไตรปิฎก เป็นต้น เรื่องราวส่วนใหญ่ที่มุ่งแสดงความจริงของโลกและสัจธรรมของชีวิต เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้เท่าทันต่อโลก และเข้าใจในความเป็นไปของชีวิต พร้อมเป็นแม่แบบเพื่อให้ผู้อ่านได้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งเป็นงานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีทั้งที่เขียนเป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต เป็นต้น โคลงโลกนิติ เป็นโคลงสุภาษิตที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนให้ทุกคนในสังคมเป็นคนดี ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทุกโอกาส และสามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข นอกจากนี้โคลงโลกนิติ ยังมีศิลปะในการประพันธ์ที่เด่นด้วยคุณค่าด้านการเปรียบเทียบที่คมคายและมีเนื้อหาที่เป็นคติสอนใจ ประกอบด้วย มีลักษณะคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพและมีบางบทเป็นโคลงกระทู้ โคลงโลกนิติ เป็นวรรณคดีที่ใช้ถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะและมีความหมายที่ลึกซึ้งคมคายด้วยกลวิธีการประพันธ์ คือ นำธรรมชาติและสิ่งใกล้ตัวมาใช้เป็นความเปรียบ การใช้คำที่เข้าใจง่ายเล่นคำซ้ำต้นบาท เป็นต้น มีคุณค่าด้านเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรมที่ผู้คนในสังคมยึดถือเป็นอุดมคติและเป็นหลักในการปฏิบัติตนสืบต่อมาช้านาน หากผู้อ่านพิจารณาให้ลึกซึ้ง จะทำให้เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิตมากขึ้น มีหลักธรรมที่สอดแทรกในเนื้อหาสามารถนำข้อคิดไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น สอนให้เป็นคนดี สอนให้มีเมตตาริใจ สอนให้คิด

กตัญญู สอนให้รู้รักษาความสัตย์ เป็นต้น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องภายใต้กรอบ
ขนบธรรมเนียมประเพณี และมีความสุขภายในสังคมได้อย่างมีความสุข